

DRUŠTVO ZA PRIMIJENJENU LINGVISTIKU
CRNE GORE

MI O JEZIKU, JEZIK O NAMA

ZBORNIK RADOVA SA DRUGE KONFERENCIJE
DRUŠTVA ZA PRIMIJENJENU LINGVISTIKU

Slavica Perović

MI O JEZIKU, JEZIK O NAMA

ZBORNİK RADOVA SA DRUGE KONFERENCIJE DRUŠTVA
ZA PRIMIJENJENU LINGVISTIKU
(Podgorica, 23.10.2010)

Urednik: Prof. dr Slavica Perović

Podgorica, 2012.

MI O JEZIKU, JEZIK O NAMA
ZBORNİK RADOVA SA DRUGE KONFERENCIJE DRUŠTVA
ZA PRIMIJENJENU LINGVISTIKU
(Podgorica, 23.10.2010)

Urednik:

Prof. dr Slavica Perović

Uređivački odbor:

Prof. dr Slavica Perović

Doc. dr Nataša Kostić

Mr Milica Vuković

Stefan Bulatović

Recenzenti:

Prof. dr Slavica Perović

Prof. dr Igor Lakić

Prof. dr Zorica Radulović

Prof. dr Rajka Glušica

Prof. dr Gracijela Čulić

Doc. dr Nataša Kostić

Mr Ljiljana Šikmanović

Lektura i korektura:

Mirjana Perović

Izdavač:

Društvo za primijenjenu lingvistiku Crne Gore

Slog:

Ivan Grujičić

Štampa:

3M Makarije

Tiraž

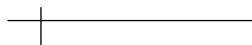
300

CIP – Каталогизacija y publikaciji

Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-9423-0-4

COBISS.CG-ID 20024848

Predgovor

Zbornik „Mi o jeziku, jezik o nama“ nastao je na osnovu radova izloženih na istoimenoj konferenciji Društva za primijenjenu lingvistiku Crne Gore održanoj 23. oktobra 2010.g. Zbornik u ovom vidu odražava osnovnu ideju konferencije, koncepciju njenog izgleda, stav u pogledu tema, odnos prema lingvističkoj nauci i, nadalje, viziju kako unapređivati tu nauku u Crnoj Gori.

Motiv za održavanje konferencije bio je višestruk i sadržavao se prvenstveno u potrebi da se javnosti predstavi rad i lingvističko postignuće u Crnoj Gori, ali i nužnosti da se u takvim javnim istupima generiše još više naučnog potencijala i na uvid stave rezultati istraživanja. Lingvistika Crne Gore ima etablirane naučnike sa zavidnim rezultatima u različitim oblastima proučavanja, ali i značajan naučni potencijal u vidu saradnika ili studenata na magistarskim ili doktorskim studijama, koji su već iskusili makar predvorje nauke, kroz obavezne radove i neka samostalna istraživanja. Oni su nešto poput naučnog inkubatora. Osnovna zamisao ove konferencije, i, posljedično, Zbornika, sadržavala se u ideji da se okupe mladi istraživači pod rukovodstvom svojih iskusnih kolega i pred sobom imamo dokument koji svjedoči o raznovrsnosti oblasti istraživanja, kvalitetu radova, ozbiljnosti obrade teme i modernosti teorije.

Oblasti istraživanja pokrivaju analizu diskursa, analizu teksta, kognitivnu lingvistiku, sintaksu, semantiku, prevođenje, analizu grešaka, fonetiku i fonologiju, da pomenemo samo neke. Teorije su moderne i korespondiraju sa ovim novim oblastima istraživanja, stoga Zbornik predstavlja uvjerljiv dokaz da lingvistika Crne Gore, čak i kada je njen podmladak u pitanju, ne zaostaje za savremenim trendovima lingvistički razvijenih sredina. Pristup je u svima uglavnom istraživački, što znači najčešće rad na nekom korpusu, manjeg ili većeg obima, a što, dalje, upućuje na pouzdanost i primjenljivost nalaza. Obrađuju se teme iz engleskog, italijanskog i crnogorskog jezika, a zauzimaju se i promišljeni stavovi u pogledu lingvonima.

Zahvaljujem se svima koji su doprinijeli nastanku ovog zbornika: autorima, Uređivačkom odboru, recenzentima, lektorki i korektorki i autoru preloma. Jedno ime iz tog šireg tima moram, ipak, sa zahvalnošću da pomenem. Mr Dragana Čarapić, saradnica na Institutu za strane jezike, u jednom stimulativnom razgovoru u vezi s organizacijom konferencije predložila je naziv, te je ona tako postala „kuma“ skupa i Zbornika. Posebno se zahvaljujem dekanima Ekonomskog fakulteta Miloradu Jovoviću i Elektrotehničkog fakulteta Srđanu Stankoviću na finansijskoj pomoći oko izrade i izdavanja Zbornika.

Podgorica, 20. februara 2012.

Urednica
Prof. dr Slavica Perović

+

Sadržaj

Predgovor	5
Sadržaj	7

DISKURS

Slavica Perović - ANALIZA DISKURSA – POGLED IZBLIZA vs. PANORAMSKI POGLED.....	11
Igor Lakić - MODELI ANALIZE U PISANOM DISKURSU	23
Nataša Kostić - SEMANTIČKE RELACIJE MEĐU RIJEČIMA KAO KOGNITIVNA POJAVA	37
Milica Vuković i Vesna Bratić - MI O JEZIKU, JEZIK O NAMA: ANALIZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE IZMEĐU NASTAVNIKA I STUDENATA	47
Jelena Albijanić - PARALINGVISTIČKE STRATEGIJE U ONLAJN DISKUSIJAMA	61
Goran Drinčić - ELEMENTI NEVERBALNE KOMUNIKACIJE U JEZIKU INTERNETA: DISKURS ČETA	69
Branka Živković - OGRAĐIVANJE U APSTRAKTIMA NAUČNIH RADOVA	77
Miomir Abović - ŽUTA ŠTAMPA – POGLED IZ LINGVISTIČKOG UGLA	87

GRAMATIKA

Dragica Žugić - ZNAČAJ MORFOLOŠKE ANALIZE U PROCESIMA USVAJANJA NOVIH RIJEČI	99
Stefan Bulatović - NOVE SLIVENICE U ENGLESKOM JEZIKU – JEDNOKRATNE TVOREVINE ILI KONSOLIDOVANI NEOLOGIZMI?.....	109
Marina Krstajić - ODREDBE I DOPUNE GLAGOLSKIH RIJEČI U JEZIKU STEFANA MITROVA LJUBIŠE.....	117
Jelena Bašanović Čečović - GLAS V I NJEGOVI SUPSTITUENTI U STARIJIM CRNOGORSKIM GOVORIMA	125
Danijela Ristić - NEKE SPECIFIČNOSTI PRIDJEVSKIH RIJEČI U GOVORIMA SJEVERNE CRNE GORE.....	135

PRIMIENJENA LINGVISTIKA

Nataša Janjušević - USVAJANJE TERMINA ZA OZNAČAVANJE RODBINSKIH ODNOSA KOD DJECE UZRASTA 5-6 GODINA.....	149
Nikola Komatina - JEZIK I IDENTITET U CRNOJ GORI.....	161
Milena Dževerdanović - INTERKULTURNA KOMUNIKACIJA NA BRODU SA MULTILINGVALNOM POSADOM.....	171
Lejla Zejnilović - SPECIFIČNOSTI PREVOĐENJA PRESUDA EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA	179
Dragana Čarapić - ANALIZA LEKSIČKIH GREŠAKA U ESEJIMA STUDENATA	191
Raba Hodžić i Valentina Tanjević - PROCES EVALUACIJE STUDENTSKIH PREVODA	199
Žana Knežević - UČENJE JEZIKA POMOĆU RAČUNARA	217
Dragiša Vukotić - TKT TRENING I SEMINAR ZA OBUKU NASTAVNIKA ENGLESKOG JEZIKA.....	225

DISKURS

Slavica Perović

ANALIZA DISKURSA – POGLED IZBLIZA vs. PANORAMSKI POGLED

Apstrakt: *Ovaj rad bavi se značenjem i načinima kako do njega doći kroz analizu (hipotetičkog) korpusa korespondencije između jednog muškarca i jedne žene. Rad pokazuje da semantička komponenta u inferenciji značenja ne predstavlja dovoljno veliki udio u njegovom dekodiranju, već se do njega dolazi kroz diskurs, to jest, kontekstualno. Rad se takođe bavi odnosom diskursa i lingvistike, tj. nalaženjem sličnosti na sistemskoj ravni, što predstavlja dio panoramskog pregleda. Ilustracija diskursnih kategorija data je kroz nalaze istraživanja o jednom fenomenu interpersonalne učtivosti, a to su izvinjenja.*

Ključne riječi: *analiza diskursa, semantika, fenomeni interpersonalne učtivosti, izvinjenja, kulturni scenario*

Pogled izbliza

Ovaj rad predstavlja uvodno predavanje na predmetu Analiza diskursa na specijalističkom studiju Prevodilaštvo na Institutu za strane jezike Univerziteta Crne Gore. Kako studenti nemaju prethodnih znanja iz te oblasti, počecu jednim primjerom koji sam našla na Internetu i nadgradila ga za potrebe ovog rada.

Voljeli se dvoje mladih – kao u pjesmi. Pisali jedno drugom pisma puna ljubavnih riječi. Ali, živjeli daleko, pa im se riječi pomalo umorile. A i ljubav. Ali, to ne htjeli da priznaju jedno drugom, a ni sebi. Naročito ona. U pismima se zaklinjala na vječnu ljubav, ili barem oročenu do narednog viđenja. Pisma su joj obilovala ljubavnim izlivima, ali s vremenom bivala kraća. Završavala ih je uvijek frazom *zauvijek tvoja*. Postepeno, ljubavne teme zamjenjivale su neke druge u sve kraćim epistolarnim tekstovima. Bila su tu i srca probodena strijelicama, i cvetići sušeni u herbariju (ikonice), i sve se uvijek završavalo pozdravom *zauvijek tvoja*. S vremenom, snažna poređenja, citati velikih pisaca, misaoni trajektorij koji bi ishodio zaključkom kako je velika njihova ljubav bivali su sve bljeđi, rjeđi, i, nekako usputni. Ona je sve više pisala o vremenu i mačku Nikoli. Ali, pisma bi i dalje završavala sa *zauvijek tvoja*. *Zauvijek tvoja* polako je izostavljala konotacije i pisala u denotacijama, u sve kraćim rečenicama punih mačjih pređenja i svojih dnevnih obaveza. Njeni odgovori na njegova pisma postajali su monolog nimalo nalik na dijalog i snažnu interakciju s početka prepiske. Obične riječi zamijenile su riječi od milja, lagano je nestajalo sve što je činilo semantički okvir oko *zauvijek njegove*, pa je ta fraza u pozdravu postepeno ostala bez onog što je dugo podupiralo semantiku bezuslovne ljubavi. Izostao je trud, tako vidljiv u pisanom diskursu s početka njene prepiske. Sada je to bila neregularna sintaksa, aljkava interpunkcija, mnogo kolokvijalnog leksikona i malo, premalo, zajedničkog jezika. Bio je to samo njen jezik, skoro u vakuumu. Kada je tako jednom, njemu dalekom, poslala pismo u kome je bilo malo čega sem potpisa *zauvijek tvoja*, prestao je da joj piše. Ovo je zamišljeni scenario za našu analizu. Na konkretnom lingvističkom materijalu to bi sve bilo potkrijepljeno konkretnom lingvističkom strukturom.

Kroki ličnosti u lingvističkim makrokategorijama iz navedenog bio bi sljedeći: ona je bila ljubavni semantičar, on ljubavni diskursista. Ona je stajala na poziciji da fraza *zauvijek tvoja* doista znači neopozivo ljubavno obavezivanje; on je stajao na stanovištu da rečenica može da se definiše prema učinku koji ima. Njoj je promaklo da se sama mijenjala i da je *zauvijek tvoja* postepeno ostajalo bez pokrića; on je svaku svoju i njenu mijenu uredno (diskursno) bilježio. Njena lingvistička mjera ljubavnog obavezivanja (engl. *commitment*) sadržavala se u *frazi*; njegova mjera ljubavnog otkrivanja nalazila se u *tekstu*. *Zauvijek tvoja* promašila je na više nivoa. Slijepo je vjerovala u punoću fraze za koju je mislila da može da drži ravnotežu mnogim oprečnim diskursnim signalima koje je poslala. Drugim riječima, njena semantika nije bila dovoljna za cjelokupnu interpretaciju značenja. Ljubav im se razbila o hridi jezika. I nečeg prije toga, ali to za ovu priču nije važno.

Zadržimo se sada na ovome. Pisma ove djevojke postupno su postajala kraća, rečenice su postajale drugačije; možda su izgubile kooordinacije, možda bogate modifikacije – tek, bile su drugačije i, dakako, kraće. Dalje, promjena teme bila je snažan signal sveukupne promjene. Kućni ljubimac i njene dnevne obaveze postale su njena dominantna tema. Drugih skoro da nije imala. Konverzacioni način (engl. *mode*) takođe moćno enkodira značenje. Epistolarni dijalog je postajao neosjetno monolog. On, njena ljubav, blijedio je u daljini skoro kao nepostojeći član, { \emptyset }. Kada se lagano promijenila leksika, eskalirao je stepen negativnih presupozicija. *Mi* se polako razbijalo na *ja* i *ti*, a kasnije su referirali jedno na drugo kao *on* i *ona*. Pretpostavimo to. Greške protiv pravopisa u tom kontekstu nijesu značile „mi smo bliski, možemo to dozvoliti”, one su vjerovatno značile nemar, a on se snažno sukobljavao sa *zauvijek tvoja*. Nezavršene rečenice nisu nosile poruku „pročitaeš mi misao” (sjetite se – monolog je bio dominantni način komunikacije), značile su „ne mogu sada time da se bakćem”. Ona kao da nije odgovarala na njegova pisma. Samo je pisala svoja i potpisivala se *zauvijek tvoja*. Dok on nije rječito začutao. Ovo nije nemoguć scenario.

U ovom kratkom ilustrativnom paragrafu hipotetičke prepiske u kojoj blijedi ljubav, prije nego to zabilježe riječi, za svrhe ovog rada sadrži se moj pojednostavljeni pogled izbliza na diskurs. Mladost vas je opremila spremnošću i potrebom za ljubav. Ja vas ovim predavanjem opremam priručnim alatom da budete ljubavni detektivi, da se ne zavaravate i da ne zavaravate. Diskurs je beskrajn, ovladati nekim njegovim zakonitostima skoro da naliči na ideju o ukroćenom okeanu. Definisana kao analiza nadrečeničnog nivoa koji kao jedinice ima *tekst*, s jedne strane, i *iskaz*, s druge, diskurs nalazi, otkriva i dešifruje sva ona značenja koja su negdje pohranjena, ali nijesu eksplicitno riječima data. Tako, analizom pojedinačnih pisama iz pretpostavljene prepiske može se prema halidejanskoj sistemskoj gramatici ustanoviti leksički obrazac (engl. *lexical patterning*) koji značajno utiče na *registar* teksta (engl. *register*) koji se dalje analizira kao predmet (engl. *field*), a to je ovdje ljubavni odnos, zatim akteri (engl. *tenor*) i, na kraju, način komunikacije (engl. *mode*), u ovom slučaju to je pisana, epistolarna komunikacija. Ovo dalje

može da se analizira u sprezi – leksički obrazac i srodne mu *kohezivne veze*, i tu spadaju *endofora* (engl. *endophora*) koja se dijeli na anaforu (engl. *anaphora*) i kataforu (engl. *cataphora*), i *egzofore* (engl. *exophora*), koje svojim izborom i rasporedom učestvuju u stvaranju *kohezije* (engl. *cohesion*) čitavog teksta. Tematsko *mi* multiplikovalo se na tematsko *ja* i *ti* (*ona*), a možda razbilo na deiktičko *on* i *ona*, i zadobilo *distancu*.

Dalje, *konverzaciona analiza* bi, sa svoje strane, vjerovatno ponudila slične nalaze. *Govorni činovi* snažnih izliva ljubavi sadržanih u *zauvijek tvoja* (njegovi mora da su bili slični) imaju jednu *ilokucionu moć* u prvim pismima, a neku sasvim drugu u potonjim. *Implikatura* im nije bila poduprta svim maksimama jednako. Tu je naročito bilo vidljivo kršenje maksime *be relevant*: sjetite se, mačak je isuviše često bio akter pisama, a ne njih dvoje. Kršenje maksime *relevancije* uvijek se dešava s nekim razlogom, a taj razlog najčešće ukazuje na neku neregularnost prema kojoj se *konverzaciona implikatura* ne dešava prema očekivanjima. Mogući razlozi su *evazivne tehnike* zbog promjene interesovanja, moguća strategija – indirektno poručivanje – „nisi mi više bitan“. Sve se to dešava uz mnoštvo *presupozicija* koje u početku sinhrono, a poslije nesinhronizovano ovo dvoje mladih ljudi gaji u pogledu svoje veze. Prva i osnovna *presupozicija* je – naša ljubav je činjenica, a iza toga idu sve ostale, kako im je ljubav divna, krasna i slično. Uza sve to, ona, u ovom slučaju to je ona, *kontrolíše teme*, određuje *ton žanra* njihove epistolarnе razmjene i uslovljava *registarske varijacije*. Metaporuke u vidu sve kraćih pisama i sve kraćih rečenica imale su svoja posebna značenja. Za svrhe ovog rada bitno je primijetiti da je dužina pisma pragmatiski signal, a dužina rečenice diskursni. Naravno, ona je *bad guy* za potrebe ovog teksta. Prisustvo, odsustvo ili promjena bilo kojeg od navedenih elemenata u svakom trenutku daje drugačiju sliku teksta. To bi vjerovatno bilo vrlo očigledno, recimo, na primjeru sintakse na početku prepiske i na njenom kraju, a bilo bi očigledno i na onome što su u leksičko-semantičkom smislu njih dvoje stvorili kao svoj osobeni jezik (engl. *lingo*). (Naravno, za pravu analizu ovog tipa trebalo bi imati konkretni korpus.)

Diskursista je forenzičar. On uvijek zna zašto. Onaj mladić je tako iz niza signala protumačio i vidio da „nema ‘leba“ od njegove ljubavi. Ili ne bar na daljinu. A ona fina, pa neće to da napiše. Možda je mislila da ona fraza o vječnoj posvećenosti može da drži ravnotežu svoj njenoj rezervisanosti, izgubljenoj vjeri u ljubav, možda razočaranosti, zato što nikada nije bio trenutak da to kaže i prizna sebi i onom drugom.

Dodajte na ovo mogućnost da su bili iz različitih kultura i govorili različitim jezicima, pa ćete imati uslova za kontrastivni diskurs i još više nijansiranih razlika, sve od poimanja sopstvene emocionalnosti do poimanja učtivosti. A sve preko jezika.

Šta je sve diskurs?

U gore navedenom pokušala sam da dam grubi dinamički presjek široko shvaćenog diskursa i navela neke od njegovih najvažnijih kategorija. Nastojala sam i da kontekstualno lociram te kategorije kako bi nagovijestile svoje mjesto i značenje u diskursu. To je dovoljno ilustrativno ako se uporede sadržaji nekoliko relevantnih knjiga koje se diskursom bave. Dobar dio takvog sadržaja nalazi se u knjigama koje se bave pragmatikom. Diskurs ima svoju teoriju, može biti shvaćen kao proizvod i kao proces, može biti obrazlagan za akademske svrhe, ali i za učioničke, može da se analizira u terminima shema (engl. *schemata*) kao kod Gaj Kuka ili kao diskursni modeli (engl. *discourse models*) kao kod Džemjsa Pola Džija. Mogu da se analiziraju njegovi politički, socijalni i institucionalni domeni, a može to da bude ukrštanje diskursa i drugih disciplina kao kod urednica Šifrin, Tanen i Hamilton. Naslovi sve tri knjige su Analiza diskursa. Dakle, široko, veoma široko.

Kao ilustracija, ali samo kao ilustracija, evo šta se sve može podvesti pod naziv diskurs. Tu je, prije svega, analitička filozofija sa teorijom govornog čina koju su u teoriju utemeljili Ostin i Serl. Mnogi autori su tu teoriju razrađivali, nadograđivali, modifikovali, što slajd u naznakama navodi. Svakako treba pomenuti Grajsa sa njegovim konverzionim maksimama i principima izmjene informacija. Lingvistika se u ovom pregledu podrazumijeva, spisak je veoma dugačak, pomenuću samo začetke strukturalne lingvistike i njenog najvažnijeg predstavnika Lenarda Blumfilda. Za izučavanje diskursa od velike važnosti su proučavanja iz oblasti registra i stilistike, pa ovom prilikom navodim Halideja i Kristala, mada su se ovom oblašću bavili mnogi. Tik uz oblast registra ide tekst lingvistika, da dam najvažnije predstavnike: De Bogranda, Dreslera, Konora i Leky. Analiza diskursa se prelijeva u pragmatiku i sa njom se prepliće. Pominjem Levinsona, Braunovu i Jula kao i Liča kao nezaobilazne autore. Najizučavanije su presupozicije kojima se dosta bavio Grandi, zatim lice i učtivost, o čemu čitamo kod Gofmana i pomenutih Braunove i Jula. Referencijalnošću su se dosta bavili Duranti i Gudvin.

Lingvistička antropologija takođe ima značaja u proučavanju diskursa, naročito etnometodologija kojom se bavio Hajmz, a zatim Gampercova sociolingvistička istraživanja, kod kojeg možemo naći objašnjenje zašto se prebacujemo s jednog jezika na drugi (engl. *code switching*) i pod kojim uslovima, a svakako ne treba zaboraviti sociolingvistička istraživanja Labova, koji je ostavio nezaobilaznu teoriju naracije u diskursu. Jedan dio tih istraživanja radio je zajedno sa Fanšelom. Etnografija govora – konverzionana analiza, svakako je svojom aparaturom komplementarna diskursnim istraživanjima i često se koristi kao korekciona metoda. Pomenimo ovdje Šeglofa, Saksa i Džefersona, i već navedenog Hajmza, kao i Durantija i Gudvina. Čak i etnopoetika, sa predstavnicima među istraživačima kao što su Pirs, Silverstajn, Gumperc i drugi, ima dodirnih tačaka sa analizom diskursa i za nju je interesantna.

Poseban pravac je diskurs u književnim, kulturološkim i semiotičkim studijama. Poststrukturalistička teorija ima svoje najbolje predstavnike u teorijama i radu Fukoa,

Deride i Lakana. M. M. Bahtin je od posebnog značaja kako za proučavaoce analize diskursa, tako i za one koji se bave književnom kritikom. U okviru semiotike i kulturoloških studija treba pomenuti De Sosira, Barta i Fiskea, u kulturološkim studijama Vilijamsa i Hogarta. Socijalna teorija, takođe nekim svojim aspektima važna za analizu diskursa, ima svoje najvažnije predstavnike u Burdijeu, Fukou i Habermasu, dok je sociologija poretka interakcije najbolje predstavljena pomenutim Gofmanom. Mogla bih dalje da ukažem na analizu sematičkih okvira (engl. *frame*), zatim Gofmanovu teoriju lica, pa fenomene učtivosti, pa kontrastivni diskurs Ule Konor... Mnogo toga je domen analize diskursa. Ovaj mali vodič predstavlja samo putokaze i ikonice na koje treba kliknuti da bi se otvorile. Otvoriti ih znači početi ih proučavati. Još samo da se nauči po kojim principima, kriterijima i procedurama.

Panoramski pregled

Ako je jezik dijagnostičko sredstvo (jednog) društva, onda, usuđujem se da kažem, diskurs bi mogao biti dijagnostičko sredstvo lingvistike. Ne treba ova dijagnoza lingvistici, ali treba diskursu. Onako kako jezik svojim pojavnim oblicima bilježi razvoj društva, njegova istorijska, ekonomska i politička gibanja, tako diskurs u sebi oslikava lingvistiku u nekim od njenih najvažnijih aspekata. Definisana kao nadrećenični nivo analize (podrazumijeva se da se lingvistika bavi rećenićnim nivoom), diskurs predstavlja disciplinu koja je samo „porasla“, ali se nije nužno odvojila od svog temelja. Svako nadrastanje nosi svoj kvalitet pa je tako definicija diskursa da se bavi odnosom jezika i konteksta u kome je upotrijebljen. Kao direktan izdanak (ovo čak nije ni metafora), diskurs je sa sobom „preslikao“ neke najvažnije odlike nauke o jeziku. Tako se lingvistika svojom (do)rećenićnom strukturom preslikala na nadrećenićni nivo svojim najvažnijim svojstvom, a to je postojanje sistema. Da uzmemo bilo koju oblast u koju je proliferirao diskurs, nalazimo dokaze o tome. Ako uzmemo analitićku filozofiju, kojoj pripada teorija govornog ćina, vidjećemo da se sistem dobrim dijelom manifestuje kroz elemente ove teorije, kroz lokuciju, ilokuciju i perlokuciju, ali se još šire manifestuje kroz svojstvo performativnosti glagola i podjelu govornih ćinova na direktive, komisive, ekspresive i deklarative, koja je odatle proizišla. Time se otkriva najvažniji elemenat sistema, a to je sagledavanje jezićke upotrebe kroz akciju. Dalje rasprave o tome da li je ilokucionna moć stvar govornikove intencije (Serlova varijanta teorije govornog ćina) ili slušaoćeve interpretacije (Ostinova varijanta, koja dobro izdržava provjeru kroz narećdenja) dopunski testiraju kako teoriju, tako i sistem. Ovu ilustraciju o sistemu mogla sam jednako da uradim na primjeru registarskih varijacija funkcionalnog tipa halidejanske provenijencije ili kroz konverzacionsu analizu. Slićno tome, informativnost iskaza jednako pripada sistemu kao što pripada glagolska ili imenićka paradigma, registarske varijacije jednako su prisutne na morfoloćskom, sintaksićkom i semantićkom nivou, kao što je to oćito u neki fenomenima ućtivosti, deikse ili kategorije pragmatske relevancije. Tako se postojanje diskursa kao relativno nove naućne oblasti potvrćuje teorijom koja ga obuhvata, objašn-

javava i ustanovljuje kategorije, zatim metodima kojima ga opisuju i dosljednošću važenja principa i primjenjivošću na sve lingvističke nivoe. Dalje, diskurs je razvijao aparaturu za svoju analizu gdje se sofisticiranost mjeri visokim nivoom apstrakcije. To, takođe, znači da lako mogu da se sagledaju obrasci, modeli i trendovi, kako proliferacije poddisciplina unutar te oblasti, tako i vitalnosti kojom svako od tih osamostaljenih polja istraživanja diše. Ta vitalnost diskursa spram lingvistike skoro da odgovara vitalnosti koju lingvistika ima među naukama. Onako kako lingvistika tvori interdisciplinarne oblasti s drugim naukama tako diskurs ulazi interdisciplinarno sa drugim oblastima kao što su kognitivna istraživanja, kultura, zatim kontrastivna istraživanja u diskursu i slično.

Horizont očekivanja i istraživanja u diskursu se stalno širi, da se našalim, kao što se širi kosmos. Sa nadrečeničnim nivoom „čitanje između redova“ dobija svoje nove kategorije. Tako su presupozicije, implikacije i referencijalnost, među kojima deiksa, kao tipične diskursno-pragmatske kategorije, „natkriljene“ kategorijom kulturnog scenarija, koji je dio prirodnog semantičkog metajezika. Istraživanja u kognitivnoj lingvistici logičan su slijed. Time bi trebalo na najopštijem nivou da se objasne sličnosti i razlike u sporazumijevanju koje odražavaju sličnosti i razlike u mišljenju. Dakle, sve je to diskurs. Jedno živo, dinamično naučno polje gdje sve može biti korpus i svaka riječ jabuka koja nekog lingvističkog Njutna vodi u (revolucionarna) otkrića. Mogla bih da radikalizujem tezu o diskursu i da kažem da je on kao metafora – on je njen ciljni domen. Lingvistika, kao izvorni domen, ne pominje se i ne konstatuje, ona se podrazumijeva. Tako i diskursista – to je lingvista u konceptualnoj metafori koja pripada intratekstualnim vezama i insistira na analogiji. Diskursista nikada nije daleko utekao od lingvistike, kao ni metafora od svog izvornog domena.

Egzemplifikacija

Ono što je mene veoma interesovalo neki su fenomeni interpersonalne učtivosti, naročito njihovi kontrastivni aspekti. Tako sam proučavala fenomen učtivosti, tj. izvinjavanja. Mene je interesovalo da istražim da li smo mi manje kulturni i uljudni od, recimo, Engleza ili Amerikanaca zato što se manje i drugačije izvinjavamo i došla sam do nekih interesantnih podataka. Ne, nismo manje, nego smo drugačije uljudni. Dobro, možda smo i malkice manje uljudni, od, recimo, Engleza, ali to drugima, pa ni Englezima, ne bismo priznali. A možda su oni pretjerano uljudni. Ovo čime sam počela odgovor na pitanje već unosi dovoljno kompleksnosti u analizu, pogotovo kada se u elaboraciju krene od konkretne fraze izvinjenja pa se zađe u sve složenosti koje takvu formulaciju generišu. Na to treba dodati kontrastivni aspekt kao činilac koji to usložnjava. Fenomeni učtivosti novi su doprinos potrage za jezičkim univerzalijama gdje *tertium comparationis* jedne odlike interpersonalne učtivosti nije sporan, ali je sporna njegova površinska realizacija koja može da izaziva krupne nesporazume u komunikaciji. Ono što je pragmatiski u dubinskoj strukturi govornog čina izvinjenja je činjenica da ona ugrožavaju lice (engl. *face threatening act*). Izvinjenja na neku povredu (engl. *harm*) ili loše ponašanje (engl. *wrong-*

doing) iziskuju priznanje jednog takvog čina (engl. *admittance*), što sa sobom povlači pokajanje (engl. *mortification*) kroz izricanje samog izvinjenja. Kada ovome dodate da ima naroda koji u kurtoaziji više gaje egalitarnost i empatiju (engl. *positive face*), i da ima sredina i čitavih naroda koji u takvoj istoj komunikaciji gaje hijerarhizovanost i moć (engl. *negative face*), onda dobijate osnovne sastojke koji se reflektuju na krajnji ishod kompenzacione fraze izvinjenja u datom kulturnom scenariju (engl. *cultural script*). Drugim riječima, u Crnoj Gori ljudi se izvinjavaju tamo gdje ocijene da treba i kome treba. E, to: gdje, kome, i pod kojim uslovima i na koji način moje istraživanje je učinilo plodotvornim jer je ukazalo na specifičan obrazac izvinjavanja. Crnogorci se izvinjavaju, ali bi najradije da samu frazu izvinjenja, jedno *izvinjavam se* ne kažu. I nijesu. Taj tip izvinjavanja u mom istraživanju išao je pod poglavlje *učiniti znači reći*. Iako izostaje kompenzatorna fraza izvinjenja, ne izostaju kompenzatorni poljubac, zagrljaj, poklon, čin, gest, od slijeganja ramena do poziva na večeru zbog zaboravljenog poklona ili neispunjenog obećanja. To sve ima istu pragmatiku ulogu. Ostala izvinjenja bila su podvedena pod *reći znači učiniti*. Nalazi u mom istraživanju značajno su različiti od nalaza istraživanja o anglosaksonskom kulturnom scenariju. Kada su se ispitanici izvinjavali, često je kompenzaciona fraza izvinjenja bila duža nego u anglo-scenariju, reklo bi se, jednako proporcionalna intimnom doživljaju prestupa. Veći doživljaj prestupa, duža fraza izvinjavanja. Specifičnost istraživanja bio je nalaz da izvinjavanje sasvim izostaje kada nema elemenata udaljenosti, nametanja i hijerarhije, a to je često porodično okruženje i ljubavna, odnosno emotivna veza. Takođe, relativno često u poređenju sa istraživanjima koja se baziraju na drugačijem kulturnom scenariju, izvinjenja izostaju jer su pretjerano velika prijetnja licu, recimo slobodno, gubitku obraza. Izgubiti obraz u Crnoj Gori još uvijek je kategorija koja se veoma visoko rangira i od koje se ne odstupa ni zarad uljudnosti koja je poželjna i koja „podmazuje društveni točak“. To za posljedicu ima jednu još živu hijerarhizovanost društva koja postaje veoma očita, naročito ljudima koji dolaze iz drugačijeg kulturnog scenarija i pravila međusobnog saobraćanja. Takođe, to može da izazove niz nesporazuma i stvori atmosferu za komunikacijsku nelagodu. U krajnjoj konsekvenci, ta visoka hijerarhizovanost i manjak treninga u izvinjavanju kada je to potrebno, na jednoj objektivnoj skali vrijednosti rezultira nečim što bismo nazvali deficit demokratije. Uvažiti drugoga, to bi bila demokratija. Uvažiti samo sebe, svoje potrebe lica i biti u busiji svog hijerarhizovanog svijeta – to ima jedno drugo ime. Sasvim različito od demokratije. Ispada da je diskursista angažovani lingvista. A ja pobjegla u lingviste da ne bih bila angažovana.

Zaključak

Bio je to, drage kolege, kratak i nepretenciozan pregled diskursa u nekim od najvažnijih njegovih aspekata, njegovih domena, bogatstva istraživačkog polja kroz interdisciplinarnost kao i mnogostrukost njegovog značaja i primjene u savremenoj lingvistici. Ona jedna hipotetička prepiska s početka ovog rada otvorila je put u lepezu kategorija i oblasti kojima se diskurs kroz primjerenu aparaturu i naučne apstrakcije bavi, ali ukazala je i na činjenicu da smo svi mi, samim time što smo izvorni govornici jednog jezika, takođe obdareni sposobnošću da „diskursno“ razmišljamo i rezonujemo. To je dokaz više da je nadrećenični nivo analize dio istog sistema koji otkrivaju adekvatne teorije, postulati i kategorije i kako bi se istražio taj nivo jezika koji, pokazuje se, biva presudan za kompetentno dolaženje do značenja. Ukupnost značenja – to je iskaz u kontekstu.

Literatura

- Atkinson, J. M. and Heritage, J. (eds.) (1984) **Structures of social action: Studies in conversation analysis**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Austin, J. (1962) **How to Do Things with Words**, Oxford: Clarendon Press.
- Bakhtin, M. M. (1986) **Speech Genres and Other Late Essays**, Austin, Texas: University of Texas Press.
- Barthes, R. (1967) **Elements of Semiology**, Annette L. and Colin S. (Trans.), London: Jonathan Cape.
- Barthes, R. (1977) **Image-Music-Text**, London: Fontana.
- Barton, D. (1994) **Literacy: An Introduction to the Ecology of Written Language**, Oxford: Blackwell.
- Barton, D., Hamilton, M. and Ivanic, R. (eds) (2000) **Situated Literacies: Reading and Writing in Context**, London: Routledge.
- Bloomfield, L. (1933) **Language**, New York: Henry Holt.
- Bourdieu, P. (1990) **The Logic of Practice** (Translated by Nice), R. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1993) **The Field of Cultural Production**, Cambridge: Polity.
- Brown, G. and Yule, G. (1983) **Discourse Analysis**, Cambridge, Cambridge University Press.
- Brown, P. and Levinson, S. (1987) **Politeness: Some universals in language usage**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cameron, D. (2001) **Working with spoken discourse**, London: Sage.
- Connor, U. (1996) **Contrastive Rhetoric: Cross-Cultural Aspects of Second Language Writing**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cook, Guy (1994). **Discourse and Literature: The Interplay of Form and Mind**. Oxford: Oxford University Press.
- Crystal, D. (1992) **The Cambridge Encyclopedia of Language**. Oxford: Blackwell.
- Crystal, D. and Davy, D. (1969) **Investigating English Style**, London: Longman.
- De Beaugrande, R. (1980) **Text, discourse and process**, London: Longman.
- De Beaugrande, R. (1984) **Text production: Towards a science of composition**, Norwood, NJ: Ablex.
- De Beaugrande, R. and Dressler, W. (1981) **Introduction to text linguistics**, London: Longman.
- Derrida, J. (1967) **Of Grammatology**, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Derrida, J. (1967) **Speech and Phenomena**, Evanston: Northwestern University Press.
- Derrida, J. (1996) **The Gift of Death**, Chicago: University of Chicago Press.
- Duranti A. (1997) **Linguistic Anthropology**, New York: Cambridge University Press.
- Duranti, A. (ed.) (2004) **A Companion to Linguistic Anthropology**, Malden Mass: Blackwell.
- Duranti, A. and Goodwin, C. (Eds.) (1992) **Rethinking Context: Language as an Interactive Phenomenon**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Fiske, J. (1982) **Introduction to Communication Studies**. London: Routledge.
- Foucault, M. (1980) **Power/Knowledge: Selected interviews and other writings**. Gordon, C. (ed.), Brighton: Harvester.
- Foucault, M. (2000) **Ethics: Essential Works of Foucault 1954-1984**, Rabinow, Paul (ed.), London: Penguin.

- Garfinkel, H. (1967) **Studies in Ethnomethodology**, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Gee, J. P. (1999). **An introduction to Discourse analysis: theory and method**, London and New York: Routledge.
- Giddens A. (1979) **Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis**, Berkeley: University California Press.
- Goffman, E. (1967) **Interaction Ritual: Essays in Face-to-face Behavior**, Garden City, NY: Anchor.
- Grice, H. P. (1975) "Logic and conversation", in Cole, P. and Morgan, J. (eds.) **Syntax and Semantics, vol. 3: Speech Acts**, New York: Academic, pp. 41-58.
- Grundy, P. (1995) **Doing Pragmatics**, London: Arnold.
- Gumperz, J. (1982) **Discourse strategies**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gumperz, J. (1982) **Discourse strategies: A sociolinguistic work**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Habermas, J. (1974) **Theory and Practice**, London: Heinemann.
- Habermas, J. (1976) **Legitimation Crisis**, London: Heinemann.
- Habermas, J. (1987) **The Philosophical Discourse of Modernity**, Cambridge: Polity.
- Halliday, M.A.K. (1985) **Spoken and Written Language**, Melbourne: Deakin University Press.
- Halliday, M.A.K., and Hasan, R. (1976) **Cohesion in English**, London: Longman.
- Hoggart, R. (1957) **The Uses of Literacy: Aspects of Working Class Life**, London: Chatto and Windus.
- Hymes, Dell (1962) "The ethnography of speaking", in Gladwin, T. and Sturtevant, W. (eds.) **Anthropology and human behaviour**, Washington: Anthropological Society, pp. 13-53.
- Jaworski, A. and Coupland, N. (1999) **The Discourse Reader**, London: Macmillan.
- Labov, W. (1972) **Language in the Inner City**, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov, W. & D. Fanshel. (1977) **Therapeutic discourse: Psychotherapy as conversation**, New York: Academic Press.
- Lacan, J. (1977) **Écrits: A Selection**, Sheridan, A. (Trans.), London: Routledge.
- Laclau, E., Mouffe, C. (1985) **Hegemony and socialist strategy. Towards a radical democratic politics**, London: Verso.
- Laclau, E., Mouffe, C. (1990) "Post-Marxism without apologies," in E. Laclau (Ed.) **New reflections on the revolution of our time**, London: Verso, pp. 97-134.
- Leech, G. (1983) **Principles of pragmatics**, London: Longman.
- Leki, I. (1999) **Academic Writing. Techniques and Tasks**, New York: Cambridge University Press.
- Levinson, S. (1983) **Pragmatics**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mertz, E. (2007) "Semiotic anthropology", in **Annual Review of Anthropology**, 36, pp. 337-53.
- Sacks, H. (1992) **Lectures on Conversation**, Oxford: Blackwell.
- Scheper-Hughes, N. (2000) „Ire in Ireland“, in **Ethnography**, 1:1, pp. 117-140.
- Schiffrin, D. (1994) **Approaches to Discourse**, Oxford: Blackwell.
- Schiffrin, D., Tannen, D. and Hamilton, H. (eds.) (2003) **The Handbook of Discourse Analysis**, Malden Mass: Blackwell.
- Schutz, A. (1971) **Collected Papers I**, The Hague: Martinus Nijhoff.
- Searle, J. (1969) **Speech acts: An essay in the philosophy of language**, Cambridge: Cambridge University Press.

- Silverstein, M. (2003) „Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life“, in **Language and Communication**, 23, pp. 193-229.
- Sosir, F. (1977) **Opšta lingvistika**, Beograd: Nolit.
- Street, B. (ed.) (1993) **Cross-cultural Approaches to Literacy**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Stubbs, M. (1983) **Discourse Analysis: the sociolinguistic analysis of natural language**, Oxford, Blackwell.
- Tannen, D. (ed.) (1993) **Framing in discourse**, Oxford: Oxford University Press.
- van Dijk, T. A. (ed.) **Discourse as Structure and Process**, London, Sage.
- Williams, R. (1975) **Keywords: A Vocabulary of Culture and Society**, London: Fontana.
- Williams, R. (1979) **Marxism and Literature**, London: Oxford University Press.
- Yule, G. (1996) **Pragmatics**, Oxford: Oxford University Press.

+

Igor Lakić

MODELI ANALIZE U PISANOM DISKURSU

Apstrakt: *Ovaj rad polazi od ideje da analiza diskursa predstavlja najsveobuhvatniji pristup jezičkoj analizi. Diskurs ne podrazumijeva samo nadrečenični nivo, već se odnosi na analizu svih nivoa jezičke hijerarhije. U posmatranju pisanog diskursa, tj. teksta, polazimo od teksta kao cjeline, a zatim ga analiziramo kroz njegove sastavne djelove, preko rečenice i klauze, sve do nivoa riječi. Pri tome, različiti žanrovi imaju različite načine organizacije teksta, što zavisi od profesionalne kulture koja se služi određenim žanrom, namjere autora i čitalačke publike kojoj je namijenjen. U radu su prezentirana tri modela kao ilustracija na koji način se, koristeći metode analize diskursa, može dekodirati tekst.*

Ključne riječi: *analiza diskursa, analiza žanra, problem – rješenje, diskurs medija, akademski diskurs, organizaciona šema, model*

1. Uvod

Analiza diskursa predstavlja najsveobuhvatniji pristup jezičkoj analizi. Polazeći od govora ili teksta kao cjeline, analiza diskursa bavi se strukturom teksta, njegovim sastavnim djelovima, krećući se preko nivoa rečenice, ka klauzi, frazi, sve do riječi, pa čak i do nivoa foneme, odnosno grafeme. Zato se tradicionalna shvatanja da je diskurs nivo iznad nivoa rečenice mogu shvatiti samo kao uslovno tačna. Prava definicija diskursa ipak je mnogo složenija.

Ako se pogledaju rane definicije diskursa, vidjećemo da su one prilično formalne i da smještaju diskurs iznad nivoa rečenice. Tako Stabs (Stubbs, 1984: 1) kaže da je diskurs pokušaj da se prouči organizacija jezika iznad rečenice i iznad klauze. Na ovom dijelu definicije mnogi se, na žalost, i zadržavaju. Rekli bismo da je ovo shvatanje prilično formalističko i da je, posebno iz ugla savremenih shvatanje diskursa, jako ograničeno. Međutim, Stabs ide dalje, pa dodaje da se diskurs bavi proučavanjem jezika u upotrebi, što već proširuje opseg mogućnosti koje pruža analiza diskursa. U skladu s ovim, Braun i Jul (Brown and Yule, 2006: 1) takođe tvrde da je analiza diskursa analiza jezika u upotrebi, dok Mekarti (McCarthy, 2008: 5) kaže da analiza diskursa proučava „odnose između jezika i konteksta u kome se on koristi“. Istovremeno, Mekarti ne nudi i objašnjenje da je diskurs nivo iznad rečenice i klauze, što je interesantno, s obzirom na to da prema našem shvatanju diskurs obuhvata ne samo nivo iznad rečenice, već i sve jezičke nivoe od rečenice naniže, uključujući i fonološki nivo.

Naravno, diskurs ne možemo posmatrati samo u formalnom smislu jezičke hijerarhije, već ga moramo posmatrati i kao „oblik društvene prakse, a analizu diskursa kao analizu načina na koji tekst djeluje unutar sociokulturne prakse“ (Fairclough, 1995: 7). Sociokulturna praksa može se shvatiti kao širi kontekst u kome se javlja jezik, uključujući i sve psihološke, kognitivne i sociološke aspekte komunikacije. Zato bi možda najjednostavnija, a istovremeno najsveobuhvatnija definicija diskursa mogla biti ona

koju je dao Mekarti (McCarthy, 2008: 5): „Analiza diskursa se bavi proučavanjem odnosa između jezika i konteksta u kome se on koristi.”

Pogledajmo nekoliko primjera kako bi ilustrovali izrečene tvrdnje.

Rečenica *You are staying*, ukoliko se posmatra iz čisto formalnog ugla, predstavlja potvrdnu rečenicu. Stavljena u odgovarajući kontekst, ova rečenica može se još shvatiti kao naredba ili, sa odgovarajućom intonacijom i kao pitanje. Dakle, iako je u strogo gramatičkom smislu ova rečenica potvrdna, njena funkcija može biti drugačija u zavisnosti od konteksta u kome se nalazi, pri čemu kontekst može biti i fizičko okruženje, ali i sam tekst, tj. diskurs u okviru koga se javlja rečenica. Ovi primjeri pokazuju da razni faktori, poput intonacije, mogu uticati na značenje. Iz ovoga proizlazi da je odnos forme i funkcije u diskursu jako bitan. Pri tome, ovdje se radi o rečenici, a ne o nivou iznad rečenice, što jasno ukazuje da se diskurs odnosi na niže nivoe jezičke hijerarhije.

Uzmimo još par primjera koji ilustruju ovaj stav. Uzdah „Ah“ može izraziti zadovoljstvo, bol, sreću, razumijevanje, iznenađenje, olakšanje itd. Dakle, samo jedna riječ ima različita značenja uslovljena načinom izgovora i kontekstom, što se jedino može objasniti na osnovu principa analize diskursa, odnosno pragmatike.

I oznaka „L“ može se objasniti formalno kao fonema, odnosno grafema, ali kada se stavi u odgovarajući kontekst, ono saopštava određenu poruku i dobija pragmatiku, odnosno diskursnu funkciju. Tako ova oznaka u engleskom jeziku može da označi (1) englesku riječ za učenika u vozačkoj školi - *learner*, koja se koristi i kod nas; (b) englesku riječ za jezero - *lake*, na geografskim mapama; ili (c) oznaku za veličinu odjeće - *large*. U ovom smislu, *L* se posmatra kao jedinica diskursa, a ne kao fonema ili grafema.

2. Govorni i pisani diskurs

Već iz gorenavedenih primjera moguće je zaključiti da nije uvijek lako napraviti razliku između govora i pisanja. U terminologiji se takođe sreću različiti termini.

Dejvid Kristal u „Kembričkoj enciklopediji jezika“ (Kristal, 1995: 116) razdvaja pojmove *analiza diskursa* i *analiza teksta*, i kaže da „analiza diskursa stavlja akcent na strukturu prirodnog toka govornog jezika, u tipovima 'diskursa' kao što su konverzacije, intervjui, komentari i govori“. S druge strane, „tekst-analiza koncentriše se na strukturu pisanog jezika, na 'tekstove' kao što su eseji, beleške, saobraćajni znaci i poglavlja knjiga“. Kristal (1996: 69-70) pravi distinkciju između *analize diskursa* i *tekstualne lingvistike*, ali dodaje da između ove dvije discipline postoji znatno podudaranje, kao i da bi svaki pokušaj njihovog načelnog razdvajanja bio preuranjen.

Kenworthy (Kenworthy, 1991: 111) kaže: „Neki lingvisti govore o *govornom i pisanom tekstu*, neki o *govornom i pisanom diskursu*.“ Za druge istraživače *tekst* se odnosi na *pisani jezik*, a *diskurs* na *govorni*.

Kultard (Coulthard, 1985: 3) pravi razliku između *govornog diskursa* (*spoken discourse*) i *pisanog teksta* (*written text*), ali navodi i to da ova distinkcija ni u kom slučaju nije opšteprihvaćena. On takođe kaže da neki autori, kao na primjer Vidouson

(Widdowson), koriste *diskurs* i kada misle na pisani tekst, što se, u suštini, poklapa s našim viđenjem diskursa.

Termini za koje smo se opredijelili su *govorni diskurs* i *pisani diskurs*, s obzirom na to da oni najbolje odražavaju suštinu lingvističkih proučavanja koja idu pod zajednički naziv *analiza diskursa*. Ovo se uglavnom poklapa s Kultardovom podjelom – pod *analizom diskursa* (*discourse analysis*) on podrazumijeva disciplinu koja obuhvata *konverzaciju analizu* (*conversation analysis*) ili *govorni diskurs* (*spoken discourse*), i odvaja je od *analize teksta* (*text analysis*) ili *pisanog teksta* (*written text*). Neki autori, poput Ferklafa (Fairclough, 1996: 309) također zadržavaju ovakvu podjelu.

3. Organizacija pisanog diskursa

Jedna od osnovnih karakteristika teksta, odnosno diskursa, je njegova „organizacija, koja mu obezbeđuje jedinstvenost, celovitost i povezanost“ (Bugarski, 1989: 151). Svaki tekst ima svoju strukturu, kao što i rečenica ima strukturu, ali je struktura teksta zavisna od drugačijih karakteristika. Analiza diskursa ispituje kako čitalac ili korisnik teksta prepoznaje njegove djelove i njihovu međuzavisnost (Kenworthy, 1991: 98-99). Polovina (1982: 127) kaže da na međuzavisnost tekstualnih cjelina utiču, između ostalog, i veznici, anaforičke i kataforičke veze, kao i oni elementi koje je dotadašnja nauka smatrala vansintaksičkim. Analiza diskursa dalje proučava odnose između viših tekstualnih cjelina: pasusa i poglavlja, poglavlja i cijelog teksta i uopšte organizaciju i kompoziciju čitavog teksta.

Cjelovitost teksta uslovljava njegov smisao, što navodi lingviste na shvatanje da su rečenice u procesu komunikacije povezane smisaonim vezama. „Smislaone su veze jednako bitne za rečenicu i za tekst jer nema rečenice izvan diskursa“ (Velčić, 1987: 16). Diskurs se očituje u načinima uspostavljanja smisaonih odnosa među djelovima cjeline.

Imajući na umu da je jedna od najvažnijih osobina teksta *kohezija*, lingvisti su proučavali sredstva koja na sebe preuzimaju ulogu različitih formalnih djelova cjeline. Ovo su eksplicitna lingvistička sredstva, najčešće gramatička (zamjenice, članovi ili neki prilozni koji upućuju na već pomenuta lica ili stvari u tekstu) koja preuzimaju na sebe ulogu povezivanja rečenica u smisaone cjeline, tj. diskurs. Velčić (1987: 18) kaže: „Naslućuje se da se upravo u tim ‘šavovima’ teksta, na formalnim granicama rečenica, zbiva istinski prelaz od svijeta rečenice ka tekstu, od sintaktičkih i semantičkih obilježja jedinice ka oblikovanju poruke u procesu komunikacije“.

Druga bitna karakteristika teksta je njegova *koherentnost*, koja se tiče funkcionalne povezanosti diskursa (poznavanje svijeta od strane korisnika jezika, zaključci koje oni donose i postavke kojih se drže, a posebno načina na koji se komunikacija sprovodi na osnovu govornih činova).

Kreiranjem ovakvih odnosa dobijamo određene tekstualne obrasce koji su različiti od jedne vrste teksta do druge, tj. od jednog žanra do drugog.

Tako u tekstovima nalazimo odnos *tvrdnja – kontratvrdnja*, gdje se, posebno u

naučnom diskursu, određene tvrdnje provjeravaju u odnosu na iznešene kontratvrdnje. U opisima naučnih eksperimanata moguće je naći i odnos *opšte – specifično*, kada se polazi od opštih karakteristika neke pojave, a onda se dalje u tekstu ulazi u njene specifičnosti. U naučnom diskursu sreće se i model *pojava – razlog*, kada se neka pojava dalje u tekstu tumači kroz razloge koji su uticali na nju. Takođe je često prisutan model *pitanje – odgovor*, gdje autor postavlja određeno pitanje, a zatim dalje u tekstu daje odgovor ili odgovore na to pitanje. Često se u istom tekstu može naći i više od jednog modela, tako da kombinacije nijesu rijetka pojava.

U daljem tekstu prikazaćemo 3 modela čija primjena je karakteristična za određene oblasti. To su model „problem – rješenje“, zatim model uvoda naučnih članaka i model organizacione strukture novinskog teksta.

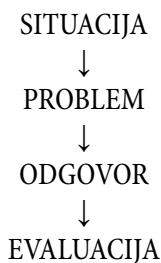
4. Model „problem – rješenje“

Model „problem – rješenje“ jedan je od najčešćih modela koji se koriste u analizi teksta. Tekst koji kao primjer daje Mekarti (McCarthy, 2008: 30) sažeto ilustruje odnose među segmentima teksta:

(1) Most people like to take camera with them when they travel abroad. (2) But all airports nowadays have X-ray security screening and X rays can damage films. (3) One solution to this problem is to purchase a specially designed lead-lined pouch. (4) These are cheap and can protect film from all but the strongest X rays.

Prva rečenica u tekstu predstavlja *situaciju*, dok se u drugoj iznosi *problem* koji komplikuje datu situaciju. Zatim, treća rečenica predstavlja *odgovor* na iznešeni problem, a četvrta pozitivnu *evaluaciju* odgovora. Ovaj uprošćeni primjer odražava obrazac „problem – rješenje“, koji detaljno objašnjava Hoi (Hoey, 1983).

Na osnovu navedenog primjera dobijamo strukturu teksta koja izgleda ovako:

Obrazac „problem – rješenje“ karakterističan je za reklame, jer predstavlja dobar način da se kupci uvjere kako neki proizvod može riješiti njihov problem. U tom smislu, dobra ilustracija su reklame na televiziji tipa „Top Shop“ ili „TV Shop“. Ovaj model sreće se i u političkim govorima, naročito u izbornim kampanjama, kada političari nude biračima rješenja za određene problem. Nalazimo ga još i u tekstovima koji govore o tehnološkim inovacijama.

5. Akademijski diskurs

U okviru analize akademskog diskursa karakterističan je pristup analize žanra, koji je zasnovan na radu Džona Svejsla (John Swales), odnosno njegovim modelima iz 1981. i 1990. godine. Ovaj model primjenjiv je na naučni i akademski diskurs. Kroz jedan sveobuhvatan pristup, analiza žanra omogućava da se shvati ne samo kako je tekst napisan, već i zašto je napisan baš na taj određeni način. Ona predstavlja analitički okvir koji ne samo što otkriva „upotrebljive korelacije forma – funkcija, već značajno doprinosi našem razumijevanju kognitivnog strukturiranja informacija“ (Bhatia, 1991: 154).

Ovdje ćemo prikazati kako funkcioniraju analiza žanra na primjeru uvoda naučnih članaka iz oblasti ekonomije. Model koji smo razradili u analizi detaljno je opisan u knjizi „Analiza žanra: Diskurs jezika struke“ (Lakić, 1999). U ovom dijelu samo ćemo kratko prikazati neke njegove karakteristike. Model izgleda ovako:

STAV 1: UTVRĐIVANJE TEME RADA

Faza 1: Naglašavanje značaja teme

- a. isticanjem teme
- b. isticanjem interesovanja za temu
- c. isticanjem važnosti teme
- d. isticanjem postupka

Faza 2: Isticanje glavnih karakteristika

Faza 3: Isticanje postojećeg znanja o temi

STAV 2: PREGLED PRETHODNOG ISTRAŽIVAČKOG RADA

STAV 3: UTVRĐIVANJE POLAZNE OSNOVE

Faza 1: Naglašavanje praznine u znanju

Faza 2: Iznošenje pitanja

Faza 3: Isticanje pretpostavki

Faza 4: Ispitivanje valjanosti tvrdnji

Faza 5: Osvjetljavanje problema

STAV 4: ZAUZIMANJE POLAZNE OSNOVE

Faza 1: Opis istraživačkog rada

Faza 2: Isticanje cilja rada

Faza 3: Iznošenje osnovnih rezultata

Faza 4: Nadovezivanje na prethodni istraživački rad

Faza 5: Prikaz strukture rada

Uvodi u naučnim člancima ekonomske struke imaju četiri osnovna dijela (stava), koji su podijeljeni na manje cjeline (faze). U prvom dijelu („Utvrdjivanje teme rada“) autor pokušava da privuče pažnju čitalaca time što će naglasiti značaj teme, istaći glavne karakteristike teme ili iznijeti postojeće znanje o temi. U drugom dijelu („Pregled prethodnog istraživačkog rada“), autor navodi istraživanja autora koji su se ranije

bavili istom ili sličnom temom. U trećem dijelu („Utvrđivanje polazne osnove“) autor se po prvi put direktno uključuje u problem time što iskazuje svoj stav o prethodnim istraživanjima, naglašavajući koje praznine postoje u prethodnom znanju, ispitujući valjanost ranijih tvrdnji, iznoseći pretpostavke ili pitanja na koja je potrebno pružiti odgovor ili osvijetljavajući problem koji postoji u tumačenju teme od strane prethodnih autora. Konačno, u četvrtom dijelu („Zauzimanje polazne osnove“) autor prelazi na svoje istraživanje tako što pruža kratak opis svog rada, ističe ciljeve rada, iznosi osnovne rezultate, nadovezuje se na prethodni istraživački rad i daje prikaz strukture svog rada. Naravno, rad ne mora uvijek da sadrži sva četiri dijela, niti svi oni moraju da se javе ovim redosljedom. U nekim situacijama, kad se radi o dužim tekstovima, ovi se djelovi ponavljaju ciklično.

Tekst koji slijedi kratka je ilustracija ovog modela:

KEYNES'S GENERAL THEORY:
INTERPRETING THE INTERPRETATIONS¹

Stav 1: Utvrđivanje teme rada	Keynes's <i>General Theory</i> has given rise to a variety of Keynesian research programmes.
Stav 2: Pregled prethodnog istraživačkog rada	The development of these different Keynesian research programmes is well-documented (see, for, example, Coddington, 1976, Gerrard, 1988; Hamouda and Harcourt, 1988, for surveys of Keynesian and post-Keynesian economics).
Stav 3: Utvrđivanje polazne osnove	However less attention has been paid to explaining a striking feature of this Keynesian diversity, namely, the stress placed on discovering the real meaning of Keynes's <i>General Theory</i> . The legitimacy of any particular Keynesian research programme has been judged with regard to the authenticity of its implied interpretation of Keynes. Inevitably this concern for authenticity has generated much controversy, enveloping Keynesian economics in a 'doctrinal fog' (Blaug, 1980, p. 221).

¹ Bill Gerrard, "Keynes's General Theory: Interpreting the Interpretations", *The Economic Journal*, Vol. 101, No. 405, March 1991

<p>Stav 4: Zauzimanje polazne osnove</p>	<p>This paper attempts to pierce that Keynesian doctrinal fog. The central thesis is that the causes of the controversy surrounding Keynes's General Theory lie, in part, in the different presuppositions made about the nature of interpretation. It is argued that much light can be shed on the Keynesian debate by drawing on the study of hermeneutics.</p> <p>The structure of the paper is as follows. Section I discusses the atomistic view of interpretation which is implicitly presupposed by most contributors to the Keynesian debate. Two variants of the atomistic view are considered: the objectivist/essentialist approach and the relativist approach. Section II provides an alternative presupposition, the organicist view of interpretation, as exemplified by Ricoeur's dialectical approach in hermeneutics. The paper concludes in Section III with a re-examination the Keynesian debate in the light of the organicist view of interpretation.</p>
--	--

U prvoj rečenici autor pokušava da privuče pažnju čitalaca tako što pominje Kejnsova, koji predstavlja ključno ime u ekonomskoj nauci 20. vijeka. Ovdje se naglašava da postoji čitav niz istraživačkih programa o Kejnsovoj opštoj teoriji, čime autor na efektan način, isticanjem značaja teme (Faza 1), uvodi opštu temu svoga rada (Stav 1).

Autor u drugoj rečenici prelazi na Stav 2, u kome se osvrće na postojeću literaturu, koja, u ovom slučaju, dobro dokumentuje razvoj pomenutih istraživačkih programa. Autori se navode ili (1) u zagradi, tako što se čitalac upotrebom glagola poput **see** ili predloške fraze **for example** upućuje na jedan broj autora, ili (2) tako što se ime autora nalazi autora u zagradi.

Na Stav 3 prelazi se direktno. Prilog **however** navodi na zaključak da autor želi da iznese neki nedostatak u znanju (Faza 1), što dalje potvrđuju neodređeni kvantifikator **less** i imenica **attention**. U sljedeće dvije rečenice autor pobliže objašnjava svoj stav.

U Stavu 4, autor, koristeći glagol **attempt**, ističe cilj rada (Faza 2) kako bi prevazišao nedostatak. Imenička fraza «The central thesis ...» predstavlja uvod u Fazu 3 („Iznošenje osnovnih rezultata“), u koju spada i sljedeća rečenica (“It is argued that ...”). Posljednji pasus daje prikaz strukture rada (Faza 5), što upućuje na zaključak da autori uvoda naučnih članaka iz oblasti ekonomije ovom dijelu poklanjaju prilično veliku pažnju.

Iako je ovo samo površan pregled onoga što analiza žanra podrazumijeva, može se zaključiti da odnos između forme i funkcije ovdje dolazi do punog izražaja u analizi, s obzirom da pojedini djelovi teksta imaju određene funkcionalne karakteristike koje su najčešće jasno određene formalnim aspektima, odnosno lingvističkim eksponentima ovih funkcija.

6. Struktura novinskog teksta

Van Dajk (van Dijk, 1988a) govori o analizi novinskog članka na nivou *makrostrukture* i *mikrostrukture*, pri čemu analiza *mikrostrukture* uključuje lingvistički aspekt (fonologiju, morfologiju, sintaksu, semantiku, leksiku, koheziju i koherentnost teksta itd.).

Analiza *makrostrukture* uključuje tematsku i organizacionu strukturu teksta. Analiza tematske strukture počinje objašnjenjem pojma *tema* (Van Dijk, 1988b: 30/31), koja predstavlja semantičku karakteristiku teksta.

Sveukupno značenje makrostrukture ispoljava se kroz *organizacionu strukturu teksta*, ili, kako je naziva Van Dajk (1988a: 14; 1988b: 51), *shematsku superstrukturu*. Ovakva shema predstavlja, u stvari, skup karakterističnih kategorija, odnosno određenih djelova u tekstu, poput onih sadržanih u modelu „problem – rješenje“ ili modelu uvoda naučnih članaka u okviru analize žanra. Shema novinskih izvještaja slična je narativnoj shemi koja se koristi u pisanju ili pričanju. Bel (Bell, 1994: 147) smatra da novinari i ne pišu članke već priče, upravo zbog prisustva elemenata koji se ne očekuju u članku. Neke od ovih kategorija su obavezne, a neke nisu. Međutim, ukoliko nedostaje neki od obaveznih djelova, čitalac ili slušalac može zaključiti da je priča nezavršena ili da nema smisla.

Više autora bavilo se shematskom organizacijom novinskih članaka. Na osnovu modela Van Dajka, Alana Bela i Instituta za ratno i mirnodopsko izvještavanje iz Londona, analizirali smo izvještavanje tri britanska dnevna lista (*Guardian*, *Independent*, *Times*) i tri crnogorska lista (*Pobjeda*, *Vijesti*, *Dan*) o NATO bombardovanju 1999. godine. U analizi smo došli do modela koji odražava strukturu analiziranih novinskih izvještaja, a koji je najbliži modelu Alana Bela (Bell, 1994). Ovaj model izložen je u knjizi „Diskurs, mediji, rat“ (Lakić, 2011):

1. **Naslov**
2. **Lid** (sumiranje glavnog događaja)
3. **Glavni događaj** (razrada događaja pomenutog u lidu)
4. **Pozadina događaja** (ko, kako, gdje i kad)
5. **Verbalni komentar** (najvažniji učesnici u događaju)
6. **Evaluacija** (stavovi, očekivanja i evaluacija događaja od strane novinara)
7. **Rezultati radnje** (zašto je događaj bitan, ozbiljnost njegovih posljedica)

Prva četiri dijela su uvijek obavezna u novinskom članku, mada su i *Verbalni komentari* takođe skoro neizostavna kategorija. *Rezultati radnje* se mogu javiti, ali nijesu uvijek neophodni. *Evaluacija* predstavlja dio makrostrukture koji je interesantan, jer kroz taj dio autor iznosi svoje lične stavove o nekom događaju. Nekada se to radi direktno, a nekada i indirektno, tako što je prisutna *Evaluacija*, eksplicitno ili implicitno, u okviru ostalih djelova makrostrukture. U tom smislu, *Evaluacija* otvara prostor i za moguću manipulaciju u izvještavanju (Lakić, 2004).

Međutim, analiza novinskog članka ne bi bila potpuna ukoliko bi ona dovela

do identifikovanja djelova makrostrukture, kao i lingvističkih aspekata ovih djelova na nivou mikrostrukture. Karika koja nedostaje u ovom pristupu jeste kritička analiza diskursa, čiji je najznačajniji predstavnik Ferklaf (Fairclough). On smatra da se jezička analiza odvija kroz tri dimenzije, odnosno tri *komunikativna događaja* (Fairclough, 1996: 311–313):

- (1) *Tekst*. Analiza teksta fokusira se na formalne karakteristike tekstova (rječnik, gramatika, kohezija, koherencija, struktura teksta).
- (2) *Diskursna praksa*. Analiza diskurzivne prakse usmjerena je na proizvodnju, upotrebu i distribuciju diskursa koji je predmet proučavanja.
- (3) *Društvena praksa*. Analiza društvene prakse (ili sociokulturne prakse) bavi se društvenim i kulturnim dešavanjima; na primjer, proučavanjem političkog konteksta diskurzivnih događaja, kao i time kako ideološki efekti utiču i doprinose društvenim promjenama.

Ferklaf (Fairclough, 1996: 314–315) takođe pravi razliku između *lingvističke analize teksta* i *intertekstualne analize teksta*. Intertekstualna analiza predstavlja graničnu oblast između teksta i diskurzivne prakse kada je analitički okvir u pitanju. Intertekstualna analiza u stvari gleda na tekst iz perspektive diskurzivne prakse. Dok je lingvistička analiza više deskriptivne prirode, intertekstualna analiza je interpretativna. Ona zapravo koristi dokaze koje joj pruža lingvistička analiza i interpretira ih na određeni način, čime se tekst locira u odgovarajuću diskurzivnu praksu.

Van Dajk (van Dijk, 2001: 300) kaže da kritička analiza diskursa podrazumijeva „proučavanje odnosa između diskursa, moći, dominacije, socijalne nejednakosti i pozicije analitičara diskursa u takvim društvenim odnosima“. On ovaj pristup takođe naziva „sociopolitičkom analizom diskursa“.

Zbog prostora, u ovom dijelu nećemo moći da navodimo kompletne tekstove kako bi ilustrovali kako ova dva pristupa funkcionišu, već ćemo to učiniti na osnovu određenih primjera iz tekstova tri britanska dnevna lista.

Pogledajmo kako ova analiza djeluje na primjeru ratnog izvjaštavanja.

Naslov jednog teksta u britanskim novinama glasio je *Two Serb jets shot down over no-fly zone*². *Naslov* odražava suštinu onoga što se desilo i što je u tekstu objavljeno kao *Glavni događaj*: *NATO aircraft yesterday shot down two Serb MiG29s after they flew into the United Nations no-fly zone over Bosnia*³. Ovdje je jasno šta se desilo i ko je sproveo akciju. Čak i da *Naslov* ne sadrži informaciju o tome ko je oborio srpske avione, što i ne mora da bude sadržano u *Naslovu*, ova informacija postoji u okviru *Glavnog događaja*. Korišćenjem aktiva saopštava se da je NATO prethodnog dana oborio dva srpska MIG-a „nakon što su uletjeli u zonu zabranjenog leta nad Bosnom“. Ovaj drugi dio rečenice istovremeno sadrži i opravdanje za akciju. Implicitno, NATO dobija kredibilitet

2 Oborena dva srpska aviona nad zonom zabranjenog leta.

3 NATO avionu juče su oborili dva srpska MIG-a 29, nakon što su oni uletjeli u zonu zabranjenog leta Ujedinjenih nacija nad Bosnom.

zbog uspješno sprovedene akcije, s obzirom na to da srpski avioni nisu poštovali zonu zabranjenog leta.

Međutim, kada se desilo da je oboren američki borbeni avion Stelt, način izvještavanja se promijenio. Počnimo od Naslova: *Stealth fighter 'shot down' as Serb slaughtering hundreds*⁴. Ovdje prvo upada u oči da *Naslov* ima dva dijela. Prvi dio *Naslova* saopštava da je Stelt oboren, pri čemu je 'oboren' stavljeno među znake navoda, što navodi na zaključak da to nije i izvjesno, odnosno da je možda pao, kako se to pokušavalo prikazati u dijelu medija u zapadnoj štampi. Drugi dio *Naslova* u suštini skreće pažnju sa obaranja aviona na informaciju da „Srbi vrše pokolj stotina ljudi“. Tako se odmah prebacuje težište sa obaranja aviona, kao neprijatne vijesti za NATO, na akcije srpskih snaga, zbog kojih je, prema izjavama zvaničnika NATO-a, i počela „vazдушna kampanja“.

Lid, koji bi trebalo da predstavlja rezime *Glavnog događaja*, a istovremeno i širu verziju *Naslova*, u ovom slučaju ne zvuči tako: *Bombers target Serb army units. NATO tries to halt Kosovo exodus*⁵. Ovdje nema ni riječi o obaranju aviona, već se saopštava da bombarderi gađaju jedinice srpske vojske i da NATO pokušava da zaustavi kosovski egzodus. Glavni događaj predstavljen je na sljedeći način:

*“An American Stealth fighter was reported to have been shot down near Belgrade last night, hours after NATO announced that it would begin low-level bombing missions against Serbian forces in response to reports of hundreds of Albanian civilians being massacred during an all-out offensive in Kosovo”*⁶

Rečenica počinje sa informacijom o obaranju Stelta, s tim što se, za razliku od prethodnog članka, ne kaže jasno “Srpska vojska je oborila američki Stelt”, već se saopštava da je “javljeno da je američki Stelt oboren blizu Beograda”, čime se izbjegava informisanje javnosti da je neprijatelj u stvari nanio gubitak NATO-u. Ostatak, duži dio rečenice, skreće pažnju sa obaranja aviona na informaciju da je NATO objavio da će otpočeti sa bombardovanjem srpskih snaga u niskom letu kao odgovor na vijest da je nad stotinama albanskih civila izvršen masakr tokom sveobuhvatne ofanzive na Kosovu. S jedne strane, obaranje aviona se indirektno dovodi u vezu na niskim letovima (a Stelt je do trenutka obaranja smatran nedodirljivim), a zatim se zaštita civila, kao ključni argument za početak bombardovanja, uvodi kao argument za niske letove. Na ovaj način, pažnja se usmjerava na aktivnosti NATO-a, dok se obaranje Stelta u tekstu više ne pominje. Time se maksimalno umanjuje šteta nanosena Alijansi, a krivica prebacuje na srpske akcije na Kosovu.

Na mikronivou, pored upotrebe aktiva i pasiva radi naglašavanja vršioća radnje ili prećutkivanja strane koja je nanijela gubitke, upadljive su imenice *masakr* i *pokolj*, što

4 'Oboren' borbeni avion Stelt, dok Srbi vrše pokolj stotina ljudi.

5 Bombarderi gađaju jedinice srpske vojske. NATO pokušava da zaustavi kosovski egzodus.

6 Javljeno je da je američki Stelt oboren sinoć blizu Beograda, nekoliko sati nako što je NATO objavio da će otpočeti bombarderske misije u niskom letu protiv srpskih snaga, kao odgovor na izvještaje da je masakrirano na stotine albanskih civila tokom sveobuhvatne ofanzive na Kosovu.

se pripisuje srpskoj strani. U cjelokupnom korpusu broj ovakvih jezičkih elemenata na nivou mikrostrukture je veliki.

Ovaj tekst je ilustracija informisanja koje naginje jednoj od strana u sukobu. Ipak, mora se priznati da je većina novinara pokušavala da zadži neutralan stav u izvještavanju, dok je jedan broj njih bio kritički nastrojen prema Alijansi. Na negativan stav prema Alijansi ukazuje sljedeći primjer.

Naslov teksta *US military stunned as Yugoslavs shatter myth of invincible Stealth*⁷ već nagovještava kritički odnos novinara prema NATO-u, što je moguće vidjeti iz potenciranja glagola 'shatter' (uništiti, razbiti) i pridjeva 'invincible' (neuništiv). U okviru *Glavnog događaja*, novinar kaže:

*"America's military confidence has suffered a knock with the downing of an F117 Stealth fighter, a plane which came through repeated bombing raids during the Gulf war unscathed to attain the status of myth."*⁸

Na mikronivou, uočljiva je imenica 'knock' (udarac) koje je doživjelo američko vojno samopouzdanje, čime se indirektno kritikuje Alijansa i njen stav o nepobjedivosti. Ovim udarcem srušen je mit o nepobjedivom američkom avionu, a implicitno i o nepobjedivosti Amerike.

Iz ovih primjera moguće je vidjeti da djelovi makrostrukture nijesu uvijek jasno odijeljeni i da se oni nekad kombinuju, što je posebno slučaj sa *Evaluacijom*. Tako se se *Evaluacija* često nalazi u okviru *Naslava*, *Glavnog događaja* ili *Verbalnog komentara*.

7. Zaključak

Analiza diskursa predstavlja lingvističku disciplinu koja nam omogućava da govorni ili pisani diskurs proučavamo sa raznih aspekata, ne samo lingvističkih, već i onih nelingvističke prirode, koji takođe igraju važnu ulogu u kreiranju diskursa.

Pisani diskurs, kao i govorni, nastaje u skladu sa određenim pravilima, a analiza diskursa omogućava nam da otkrijemo obrasce kreiranja teksta. Pri tome, jedinicu analize nameće sam tekst. Ono što je neophodno imati na umu jesu zahtjevi diskursne zajednice koja se služi određenim žanrom, namjera autora, kao i publika kojoj je tekst namijenjen. Kompletan lingvistički i nelingvistički kontekst tako nam omogućavaju da shvatimo zašto je tekst napisan na određeni način.

Modeli organizacione strukture teksta koje smo prikazali upravo pokazuju da svaki žanr ima drugačiju strukturu zavisnu od potreba profesionalne kulture koja se služi tim žanrom, namjere autora, kao čitalačke publike kojoj je žanr namijenjen. Djelovi strukture predstavljaju određene funkcionalne cjeline koje imaju svoje karakteristične lingvističke eksponente. Da li se određeni djelovi te organizacione strukture zovu stavovi, makrostrukture ili na neki drugi način zavisi od konvencija discipline i žanra.

7 Vojska SAD zapanjena što su Jugosloveni uništili mit o nepobjedivom Steltu

8 Američko vojno samopouzdanje pretrpjelo je udarac obaranjem borbenog aviona Stelt F117, aviona koja je stalnim bombaškim napadima u Golfskom ratu prošao neokrznut i stekao status mita.

Polazeći od strukture teksta i raščlanjujući ga na njegove sastavne djelove, pasuse, rečenice, klauze, sve do nivoa riječi, ulazimo u proces dekodiranja teksta. Analiza diskursa ne odnosi se isključivo na nadrečenični nivo, jer njeni postupci sežu do dna jezičke hijerarhije kako bi se taj nadrečenični nivo dekodirao. U tom smislu, analiza diskursa predstavlja najsveobuhvatniji pristup u analizi bilo koje vrste teksta.

Literatura

- Bell, A. (1994) **The Language of News Media**, Oxford: Blackwell.
- Bell, A. and Garret, P. (eds.) (1998) **Approaches to Media Discourse**, Oxford: Blackwell.
- Bhatia, V. (1993) **Analysing Genre: Language Use in Professional Settings**, London: Longman.
- Brown, G. and Yule, G. (1983) **Discourse Analysis**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bugarski, R. (1989) **Uvod u opštu lingvistiku**, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva/Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Cook, G. (1989) **Discourse**, Oxford: Oxford University Press.
- Coulthard, M. and Montgomery, M. (eds.) (1981) **Studies in Discourse Analysis**, London: Routledge & Kegan Paul.
- Coulthard, M. (1985) **An Introduction to Discourse Analysis**, London: Longman.
- Coulthard, M. (ed.) (1986) **Talking about Text, Discourse Analysis Monograph No. 13**, Birmingham: English Language Research, University of Birmingham.
- Coulthard, M. (ed.) (1994) **Advances in Written Text Analysis**, London and New York: Routledge.
- Delin, J. (2000) **The Language of Everyday Life**, London: SAGE Publications.
- Dudley-Evans, A. (1994) "Genre Analysis: An Approach to Text Analysis for ESP", in M. Coulthard (ed.) **Advances in Written Text Analysis**, London: Routledge, pp. 219-228.
- Fairclough, N. (1995a) **Media Discourse**, London: Edward Arnold.
- Fairclough, N. (1995b) **Critical Discourse Analysis the Critical Study of Language**, New York: Longman.
- Fairclough, N. (1996) "Critical Analysis of Media Discourse", in Marris, P and Thorntam, S. (eds.) **Media Studies: A Reader**, Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 308-325.
- Fowler, R. (1991) **Language in the News, Discourse and Ideology in the Press**, London: Routledge.
- Hoey, M. (1983) **On the Surface of Discourse**, London: George Allen and Unwin.
- Hoey, M. (1991) **Patterns of Lexis in Text, Describing English Language**, Oxford: Oxford University Press.
- Jaworski, A. and Coupland, N. (eds.) (1999) **The Discourse Reader**, London and New York: Routledge.
- Kenworthy, J. (1991) **Language in Action: An Introduction to Modern Linguistics**, London: Longman.
- Kristal, D. (1995) **Kembrička enciklopedija jezika**, Beograd: Nolit.
- Kristal, D. (1996) **Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike**, Beograd: Nolit.
- Lakić, I. (1999) **Analiza žanra: Diskurs jezika struke**, Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Institut za strane jezike.
- Lakić, I. (2004) "Media Discourse and Manipulation", u Perović, S. i Bulatović, V. (ur.) **Lingvističke analize**, Podgorica: Institut za strane jezike, str. 85-96.
- Lakić, I. (2011) **Diskurs, mediji, rat**, Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Institut za strane jezike.
- Lakić, I. (2011) "What is actually discourse analysis?", u Savić, S. *et al.* (ur.) **Jezik u upotrebi / Language in Use, Primenjena lingvistika u čast Ranku Bugarskom**, Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Filozofski fakultet Univeziteta u Novom Sadu, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.

- McCarthy, M. (2008) **Discourse Analysis for Language Teachers**, Cambridge: Cambridge University Press.
- McCarthy, M. and Carter, R. (1994) **Language as Discourse**, London: Longman.
- Perović, S. (2009) **Jezik u akciji**, Podgorica: CID, Institut za strane jezike.
- Polovina, V. (1982) "Savremena tekst lingvistika i njena primena", **Živi jezici**, Vol. 29, No. 1-2, Beograd: Društvo za strane jezike i književnosti, pp. 124-134.
- Reah, D. (1998) **The Language of Newspapers**, London: Routledge.
- Savić, S (1993) **Diskurs analiza**, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- Stubbs, M. (1984) **Discourse Analysis**, Oxford: Basil Blackwell.
- Stubbs, M. (1996) **Text and Corpus Analysis**, Oxford: Blackwell.
- Swales, J. (1981) **Aspects of Article Introductions**, Aston ESP Research Report No. 1, Language Studies Unit, University of Aston in Birmingham.
- Swales, J. (1990) **Genre Analysis – English in Academic and Research Settings**, Cambridge: Cambridge University Press.
- van Dijk, T. A. (1988a) **News Analysis**, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- van Dijk, T. A. (1988b) **News as Discourse**, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Velčić, M. (1987) **Uvod u lingvistiku teksta**, Zagreb: Školska knjiga.

Nataša Kostić

SEMANTIČKE RELACIJE MEĐU RIJEČIMA KAO KOGNITIVNA POJAVA

Apstrakt: *Kognitivnolingvistički pristup semantičkim relacijama uzima u obzir odnos između jezika i konteksta, jezika i konceptualizacije, kao i jezika i jezičkog ponašanja. Mnoge (ako ne i sve) jezičke pojave prelaze granice između jezičkog, pojmovnog i komunikativnog. Shvatanje relacija među riječima kao relacija među pojmovnim predstavama o riječima, a ne kao relacija između samih riječi ili samih značenja riječi, u skladu je sa činjenicama o ovoj jezičkoj pojavi. Prije sveg–a, postojanje tipičnih slučajeva semantičkih relacija možemo da objasnimo ako pretpostavimo da ovu relaciju uslovljava znanje o riječima kao pojmovima. Kognitivni pristup semantičkim relacijama u skladu je i sa činjenicom da su one podložne metaforičkoj upotrebi, kao i činjenicom da pojmovne predstave ispoljavaju iste vrste odlika kao i ostali pojmovi, tj. da su organizovane u odnosu na prototip i da ih mogu odlikovati višestruki nivoi kategorizacije. Najzad, kognitivni pristup semantičkim relacijama u stanju je da objasni i razloge upotrebe ovih relacija u pisanom tekstu, u kome one predstavljaju važan dio stilističke kompetencije.*

Ključne riječi: *kognitivna lingvistika, semantičke relacije, pojmovne predstave, antonimija, sinonimija, meronimija, hiponimija*

Uvod

Semantičke relacije među riječima privlače pažnju filozofa, kognitivnih psihologa, lingvista, stručnjaka za nastavu stranih jezika, kompjuterskih stručnjaka, književnih teoretičara, psihoanalitičara – istraživača iz gotovo svake naučne oblasti čiji predmet interesovanja, između ostalog, predstavljaju i riječi, značenje ili um. Kako su se lingvističke teorije usavršavale u pogledu opisa modela ljudskih jezičkih sposobnosti, tako je i leksikon počeo da zauzima centralno mjesto u njima. Uporedo sa novim ili obnovljenim interesovanjem za opis i strukturu mentalnog leksikona, dva problema su postajala sve dominantnija. Kao prvo, ne postoji opšteprihvaćena teorija o tome kako je leksikon strukturiran i na koji način su u njemu predstavljene leksičke informacije. Kao drugo, jasno je da leksikon mora biti povezan sa pojmovnim sistemom, ali se mišljenja o tome koje bi informacije trebalo uključiti na kojoj strani leksičko-pojmovne granice veoma razlikuju. Takođe, postoje neslaganja i u vezi s tim kako u leksikonu predstaviti pojmovni sadržaj i da li uopšte i postoji leksičko-pojmovna granica. U većini slučajeva ipak postoji saglasnost o tome da su paradigmatičke semantičke relacije između riječi na neki način ipak relevantne kada je u pitanju strukturiranost informacija leksičke ili pojmovne prirode. Međutim, osim pominjanja „relevantnosti“, mišljenja, pretpostavke i modeli u vezi s tim drastično se razlikuju, a predstavljanje i upotreba paradigmatičkih relacija neriješeno su pitanje lingvističke i psiholingvističke teorije. Semantičke relacije koje će biti predmet

ovog rada su:

- sinonimija: *sofa=divan, šija=vrat*;
- antonimija: *dobar/loš, život/smrt, doći/otići*;
- hiponimija [nadređeni (hiperonim) i podređeni (hiponim) primjerci neke klase]: *mačka<sisar<životinja*;
- meronimija [relacija dio (meronim) – cjelina (holonim)]: *stih<strofa<pjesma*.

Jezičko i enciklopedijsko znanje

Ako krenemo od toga da leksikon predstavlja skup informacija o riječima, onda je, u skladu s tim, mentalni leksikon mentalna predstava informacija o riječima. Pretpostavke u vezi s mentalnim leksikom u strukturalističkim i generativnim teorijama su sljedeće: a) mentalni leksikon je skup informacija koje ne mogu biti izvedene iz drugih informacija, i b) taj skup je samosvojan i isključivo je jezičke prirode. Čomski and Hol (1968) kažu da je leksička informacija arbitrarna ili 'idiosyncratic'. Osim toga, mentalni leksikon, prema ovim teorijama, sadrži informacije o riječima, ali ne i o stvarima ili idejama na koje se riječi odnose.

Stav po kome su poznavanje gramatike i gramatičkih pravila odvojeni od drugih mentalnih sposobnosti ne spada u red kontroverznih stavova u mnogim lingvističkim teorijama. S druge strane, pretpostavka da je leksikon sa semantičkim sadržajem odvojen od drugih kognitivnih sposobnosti zahtijeva čvrsta opravdanja zato što je granica između leksičke i pojmovne informacije neuhvatljiva. Pitanje koje ovdje možemo da postavimo glasi: u kolikoj mjeri mentalni leksikon uključuje informacije o značenju riječi, i da li je moguće razdvojiti značenje riječi od pojmova?

Praktično svi se slažu u tome da mentalni leksikon jednostavno ne može da sadrži sve informacije koje su neophodne da bismo riječi koristili na smislen i pragmatički prikladan način. To znači da znanje o svijetu takođe ima svoje mjesto i mora biti uključeno prilikom proizvodnje i interpretacije smislenih iskaza. Ako naš pojmovni sistem predstavlja naše znanje o svijetu, onda je logično da sadrži i predstave o jeziku, jer i jezik je dio svijeta koji poznajemo. Neophodno je stoga uočiti razliku između jezičkog (gramatika i leksikon) i metajezičkog znanja, predstavljenog u pojmovnom sistemu. Na primjer, ja znam da su riječi *rt*, *at* i *ara* česte u ukrštenim riječima, da riječ *facetious* sadrži sve engleske vokale po abecednom redu i da moj otac ne voli kada koristim riječ *fuj*. Gdje su pohranjene ove informacije? Iako većina navedenog pripada sasvim proizvodljivim činjenicama, one sigurno ne doprinose mojoj jezičkoj kompetenciji prilikom sastavljanja ili analize engleskih ili rečenica mog maternjeg jezika. Nijedna lingvistička teorija ne bi mogla da tvrdi da su ovakve vrste informacija prisutne u mom leksikonu. Iz toga proizlazi da ove činjenice moraju biti mentalno predstavljene na nekom drugom mjestu, i to najvjerojatnije na način na koji nam je pristupačno i ostalo, tj. enciklopedijsko znanje – preko pojmova. To znači da moramo napraviti razliku između znanja koje nam omogućava da na kompetentan način u rečenici upotrijebimo riječ *ara* i znanja koje

možemo da upotrijebimo kada želimo da govorimo o ovoj riječi. Drugim riječima, uz leksičku jedinicu *ara* posjedujemo i pojmovnu predstavu riječi *ara*, kao i izvjesnu pojmovnu predstavu *ARA* (vrsta papagaja, a ne riječi). Dakle, oblik *ara* se u jednom smislu odnosi na vrstu ptica, a u drugom na samog sebe.

Razmišljanje o riječima je metajezikički postupak zato što nemamo direktan pristup strukturama u leksikonu. Imajuću u vidu ove pretpostavke, postavlja se pitanje gdje povući granicu između jezičkog i vanjezičkog znanja. Odgovor uobičajeno glasi: ako se odnosi na jezik, pripada lingvistici; ako se odnosi na svijet, pripada pojmovnom domenu. Međutim, ovaj standardni odgovor ne uzima u obzir činjenicu da je i jezik dio našeg svijeta. Uz poznavanje riječi, mi itekako posjedujemo i pojmovne predstave o riječima. To znači da, kada govorimo o mentalnom leksikonu i jezičko-pojmovnoj granici, moramo da imamo u vidu tri vrste znanja:

- 1) leksičko znanje, ili poznavanje samih riječi (jezičko znanje);
- 2) pojmovno znanje koje se odnosi na riječi, ili znanje o riječima kao pojmovima (metajezikičko znanje);
- 3) pojmovno znanje koje se odnosi na ono što riječi predstavljaju – znanje o svijetu (enciklopedijsko znanje).

Da su leksička i pojmovna informacija sasvim odvojene i različite, svjedoči nepostojanje relacije „jedan na jedan“ između riječi i pojmova. Riječi možemo koristiti da ukažemo na više od jednog pojma (kada, na primjer, upotrebljavamo riječ *nož* da označimo skalpel, dio pribora za jelo, otvarač za pismo ili hladno oružje), a i naziv kojim upućujemo na stvar može da varira u zavisnosti od konteksta (jedan isti komad namještaja može da bude sto ili stočić pored kreveta). Činjenica da nam se svima ponekad dešava da ne uspijevamo da uspostavimo mentalnu vezu između stvari koje prepoznajemo i riječi kojima se one označavaju („na vrhu jezika mi je, ali nikako da se sjetim“), ukazuje na to da načini pohranjivanja ili pristupanja nekom nazivu za stvar nisu isti kao načini na koje pohranjujemo i pristupamo ostalom znanju o toj stvari. U takvim slučajevima mi imamo neometani pristup tom pojmu, jer smo u stanju da stvorimo njegovu mentalnu sliku, da razmišljano o njemu, opišemo ga, ali nijesmo u stanju i da mentalno pristupimo nazivu za njega. Dakle, znanje o stvarima je različita vrsta znanja od poznavanja samih riječi. Ove dvije vrste znanja su u stalnoj interakciji u procesima jezičke produkcije i razumijevanja. Međutim, kako ćemo kasnije vidjeti, i same riječi takođe mogu da budu stvari.

Na ovom mjestu možemo postaviti novo pitanje: koje činjenice o riječima pripadaju leksičkom, a koje pojmovnom znanju o riječima? Odgovor na ovo pitanje je veoma problematičan za svaku lingvističku teoriju. Kada se, kao lingvisti ili govornici određenog jezika, bavimo riječima, naše razmišljanje ne predstavlja leksički, već pojmovni proces, pa su stoga „objekti“ o kojima razmišljamo naše percepcije riječi. Kako navodi Robinson (1997), ono što omogućava naše razmišljanje su pojmovne predstave koje posjedujemo o riječima. Teškoće prilikom sastavljanja rječnika ili gramatika upravo svjedoče o tome da semantičko i drugo jezičko znanje nije direktno dostupno našim racionalnim proces-

ima. Kada razmišljamo o leksičkim jedinicama, mi smo bar za jedan stepen udaljeni od predmeta našeg proučavanja: zapravo, donosimo zaključke o riječima, ne posmatramo leksičke jedinice. Kao ilustraciju Murphy (1995) navodi primjer riječi *cat*, o kojoj, ako razmišljamo u fonetskom smislu, znamo da ima tri foneme, ali ta činjenica zapravo ne mora biti predstavljena u leksikonu. Ono što je svakako u leksikonu prisutno činjenica je da ova riječ sadrži foneme /k/, /z/ i /t/, tim redom. Razmišljajući o ovoj riječi, možemo da zaključimo da ona posjeduje ukupno tri foneme, ali ta vrsta informacije nije relevantna za našu upotrebu riječi *cat* kao dijela jezika: sigurno ne postoji razlog da vjerujemo da leksikon može da „broji“ do tri. Tako, razmišljajući o riječi *cat*, posjedujemo sposobnost da je konceptualizujemo ili, pak, upotrijebimo svoju konceptualizaciju te riječi.

Slično jezičkom znanju, koje čine arbitrarne informacije u leksikonu i gramatička pravila za obrazovanje novih jezičkih izraza na osnovu materijala koji obezbjeđuje leksikon, i pojmovno znanje sačinjavaju predstave o arbitrarnim pojmovima i pravila za upotrebu tih pojmova, što omogućava stvaranje novih. Arbitrarne činjenice predstavljaju ono što moramo da iskusimo da bismo naučili (na primjer, dio pojmovne predstave KIVI je iskustvena činjenica da kivi ima hrapavu koru, što je jedna potpuno arbitrarna činjenica o kiviju). U pojmovnom sistemu možemo da primjenjujemo pravila putem kojih izvodimo zaključke o tim arbitrarnim činjenicama i stvaramo nove pojmove, kao što su, na primjer, ad hoc kategorije. Barsalou (1983) navodi primjer obrazovanja jedne takve kategorije: u konstruisanju pojmovne kategorije A GOOD OUTFIT TO WEAR TOMORROW, služimo se pojmovnom predstavom svih primjeraka odjeće koje posjedujemo, zatim pojmovnom predstavom OUTFIT (koja uključuje usklađenost boja i stila, pokrivenost tijela bar od vrata do koljena), potom vremensku prognozu za sutrašnji dan, planove vezane za taj dan (i vrstu prikladne odjeće) itd. Na ovaj način, znači, stvaramo koncept jedne nove kategorije (A GOOD OUTFIT TO WEAR TOMORROW) koristeći postojeće pojmove i pravila za stvaranje novih pojmova na osnovu već postojećih.

Kao i u slučaju leksičke predstave, i mehanizmi pojmovne predstave nalaze se u našoj podsvijesti. Kada zamišljamo kivi, svjesni smo svoje pojmovne predstave KIVI, ali ne možemo da vidimo svoju pojmovnu predstavu KIVI. Naš zamišljeni kivi je rezultat primjene određenih procesa (prisjećanje, stvaranje mentalne slike i sl.) na dati pojam. Pojam KIVI je takođe shematizovan na način koji nam omogućava da ga koristimo prilikom raznih kognitivnih procesa, kao što su kategorizacija, prepoznavanje, prisjećanje i preslikavanje na leksičku jedinicu.

Znanje koje posjedujemo o riječima je takođe dio našeg enciklopedijskog znanja. Ono uključuje činjenice koje bilježimo u memoriji (na primjer, zapamtila sam da mi je neko rekao da je *at* česta riječ u ukrštenim riječima) i znanje koje izvodimo na osnovu drugih poznatih stvari (znanje da *cat* sadrži tri foneme je posljedica toga što znam da brojim i da izgovorim riječ *cat*). U okviru ovog pojmovnog znanja, posjedujemo i znanje o tome u kakvim odnosima stoje kategorije, pa tako, na primjer, znamo da je, recimo, orao vrsta ptice; određena količina tog znanja vrlo vjerovatno pripada i našoj pojmovnoj

predstavi date kategorije – recimo, pojmovna predstava riječi *orao* koja ne bi bila u vezi sa pojmovnom predstavom riječi *ptica* zaista ne bi bila kompletna. Ali relacije između pojmova takođe možemo i iznova da uspostavljamo, kao kada, na primjer, ad hoc obrazujemo pojmovne kategorije tipa ‘skirts that will go with my new green blouse’ (Barsalou 1983, 1992).

U skladu sa ovim teorijskim pretpostavkama i jezičkim činjenicama, semantičke relacije među riječima takođe mogu biti predstavljene u pojmovnoj sferi. Znanje po kome je *hladno* suprotno u odnosu na *toplo* nešto je što znamo o ovim riječima. Pojmovna predstava o obliku *hladno* može da uključuje sljedeće informacije: da je suprotnost obliku *toplo*, da se rimuje sa *gadno*, da se piše sa šest slova, da može biti pridjev ili prilog. Dakle, znanje da je *hladno* suprotno od *toplo* ne mora biti dio našeg poznavanja značenja bilo koje od ove dvije riječi, niti mora postojati prilikom njihove pojedinačne upotrebe.

Relacioni princip

Sve semantičke relacije među riječima imaju dosta zajedničkog. Prije svega, u svakoj od njih ono što je u vezi veoma je slično. U slučaju sinonimije, riječi treba da budu sličnog značenja. Antonimiju takođe odlikuje sličnost značenja – na primjer, antonimi *gore* / *dolje* ukazuju na pravce u okviru iste dimenzije. Hiponimi i meronimi su u semantičkom smislu slični svojim odgovarajućim hiperonimima i holonimima u tom smislu što se svaki od njih odnosi na dio neke veće stvari – pa tako *pas* označava i dio onoga što pokriva *životinja*, a *drška* dio onoga na šta se odnosi *čekić*. To znači da, kada kažemo da su dvije stvari u nekoj relaciji, zapravo, kažemo i da su slične, pa je stoga uslov sličnosti osnovni princip semantičke povezanosti.

Relacioni princip takođe mora da pokaže na koji način su različiti elementi koji ulaze u relaciju. Tipovi, kao i podtipovi semantičkih relacija, mogu se opisati na osnovu razlika među članovima relacionog skupa. Tako se članovi antonimijskog skupa odnose na inkompatibilne referente, sinonimi su različite leksičke jedinice, hiponim se od svog hiperonima razlikuje u nivou kategorizacije a meronim od svog holonima u pogledu cjelovitosti. Dakle, iako vrste semantičkih relacija odlikuju različiti tipovi razlika među članovima relacionog skupa, za sve relacije važi ista količina različitosti koja je neophodna. U svakom od navedenih slučajeva za članove relacionog skupa može se reći da su minimalno različiti, tj. da bi se ispunio cilj semantičke relacije, elementi koji u nju stupaju moraju da se razlikuju samo u pogledu jednog relevantnog kriterijuma. Princip za izvođenje svih semantičkih relacija zasniva se, dakle, na principu minimalne razlike i može se formulisati na sljedeći način (Murphy, 1995): *Relacija kontrasta postoji između članova nekog skupa ako su im u datom kontekstu ista sva relevantna svojstva osim jednog*. Kontrast je, dakle, opšta kategorija za sve semantičke relacije i obuhvata sve navedene vrste relacija. On ne specifikuje kriterijume za procjenu sličnosti i razlike, već samo pominje relevantnost kriterijuma. Dakle, sve relacije su slučajevi minimalne razlike ali se međusobno razlikuju po onome šta dovode u vezu i na osnovu kojih kriterijuma elementi

stoje u odnosu kontrasta. Sinonimija, antonimija, hiponimija i meronimija su semantičke aplikacije ovog principa. Pošto su ove relacije pojmovne prirode, jer dovode u vezu pojmovne predstave o riječima, realno je pretpostaviti da je princip za njihovo izvođenje opšte kognitivne prirode, a ne neki specifično jezički princip. Pregled svih dosada pomnijanih semantičkih relacija, zajedno sa specifičnim uslovima za uspostavljanje relacije, dat je u narednoj tabeli:

Relacija	Dovodi u vezu	Sličnost	Inkompatibilnost	Primjer
Sinonimija	pojmove o riječima	značenje, sintaksička kategorija, registar, itd.	oblik riječi	<i>FOTELJA=SOFA...</i>
Antonimija	pojmove o riječima	semantička kategorija, nivo kategorizacije, registar, morfologija, itd.	smisao	<i>DIZATI SE / SPUŠTATI SE</i> <i>SREĆAN / TUŽAN</i> <i>ŽIVOT / SMRT</i>
Hiponimija	kategorije ili nazive kategorija	semantička kategorija	nivo kategorizacije	<i>PTICA > {CRVENDAČ / VRABAC / LABUD...}</i>
Meronimija	kategorije ili nazive kategorija	isti objekat	nivo cjelovitosti	<i>KUĆA > {ZID / KROV / POD / VRATA...}</i>

Kolona za oznaku sličnosti u ovoj tabeli nije potpuna, i nije svaki relacioni skup sličan na osnovu svih navedenih kriterijuma, zato što relacioni princip zahtijeva samo sličnost kontekstualno relevantnih svojstava. Na primjer, u nekim kontekstima registar nije relevantan kriterijum za sinonimiju. U tzv. neutralnim kontekstima, sinonimi koji su slični na osnovu što je moguće više kriterijuma smatraju se „najboljim“. U slučajevima kada postoji više od dva kandidata za članstvo u relacionom skupu, više svojstava postaje relevantno pri izboru opozicije. Imajući u vidu da je osnovni kriterijum za uspostavljanje relacije princip *minimalne razlike*, proizlazi da, što su dvije jedinice sličnije, bolji su kandidati za odnos kontrasta. Kada, na primjer, dvije boje stoje u kontrastnom odnosu, to je posljedica toga što dijele više zajedničkih osobina međusobno nego sa bilo kojom drugom bojom. *Crveno* je suprotnost *zelenom* samo ako, u određenom kontekstu, *crveno* ima više sličnosti sa *zelenim* nego sa bilo kojom drugom bojom. Upravo to je slučaj u kontekstu svjetla na semaforu. Od tri boje semafora (*crvena*, *žuta*, *zeleno*), *crveno* je sličnije *zelenom* nego *žutom* zato što su *crveno* i *zeleno* (za razliku od *žutog*) smješteni na suprotnim pozicijama saobraćajnog znaka i simbolizuju suprotne pojmove („stani“ i „kreni“). Naravno, ovo znanje o tumačenju semafora potpuno je irelevantno za pojavu antonima riječi *crven* u drugim kontekstima.

Implikacije kognitivnog pristupa semantičkim relacijama

(1) Shvatanje relacija među riječima kao relacija među pojmovnim predstavama o riječima, a ne kao relacijama između samih riječi ili samo značenja riječi, u skladu je sa činjenicama o ovoj jezičkoj pojavi. Prije svega, ono ukazuje da su ove relacije neizostavan i važan dio naše svakodnevne jezičke prakse. Zatim, postojanje tipičnih slučajeva semantičkih relacija možemo da objasnimo ako pretpostavimo da ovu relaciju uslovljava znanje o riječima kao pojmovima. Naše pojmovno znanje (pa tako i pojmovne predstave o riječima) dinamično je i sastoji se i od zapamćenih činjenica i od izvedenih zaključaka. Tako, recimo, antonimi koji su tipični, i stoga kažemo da pripadaju tzv. kanonu (kao *iznad* i *ispod*), ilustruju memorisane činjenice koje su predstavljene u pojmovnoj sferi. Mi smo svjesni činjenice da je *iznad* antonim za *ispod* bilo zato što smo u nekom periodu svog života to naučili i zapamtili, ili zato što smo sami izveli zaključak o postojanju antonimijskog odnosa na osnovu toga što ove dvije riječi označavaju nešto između čega postoji minimalna razlika – pa smo potom to zapamtili kao jednu vrstu informacije o ovim riječima. Relacija *iznad/ispod* postala je dio našeg antonimijskog kanona pošto je prvobitno iskustvo ovog odnosa potkrijepljeno i čestim susretanjem sa ovim parom u jezičkoj upotrebi.

(2) Kognitivni pristup semantičkim relacijama je u skladu sa činjenicom da su te relacije podložne metaforičkoj upotrebi. Kao ilustracija nam može poslužiti sljedeći primjer: *He traded his hot car for a cold one*. U ovom slučaju se radi o prenosu značenja putem metafore i upravo nam kanon *hot/cold* para (svakako, uz pomoć konteksta) omogućava da bez problema i na odgovarajući način razumijemo značenje pridjeva *cold*. Dakle, umjesto da upotrijebi prikladnu frazu suprotnog značenja (kao, recimo, *non-stolen*), autor ove rečenice odlučuje da iskoristi ono što on i njegov sagovornik već znaju o riječi *hot*: da je antonim riječi *cold*. U tom slučaju i *cold* može biti upotrijebljen na potpuno nov način, imajući u vidu odgovarajuće značenje riječi *hot* u ovom kontekstu („*stolen*“), potom poznavanje činjenice da su *hot* i *cold* antonimi (i da u ovom kontekstu stoje u semantičkoj opoziciji), kao i da antonimija podrazumijeva minimalnu razliku u značenju (te stoga *cold* možemo sa velikom vjerovatnoćom razumjeti u smislu „*non-stolen*“).

(3) Teorijski stav po kome pojmovne predstave o riječima, a ne leksičke jedinice, stoje u odnosu antonimije u skladu je sa činjenicom da te pojmovne predstave ispoljavaju iste vrste odlika kao i ostali pojmovi, tj. da su organizovane u odnosu na prototip i da ih mogu odlikovati višestruki nivoi kategorizacije. Ovakva vrsta organizovanja je očigledna u slučaju antonimije. Ako, na primjer, znamo da su *dead/alive*, *die/live* i *death/life* antonimi koji pripadaju kanonu, onda možemo da izvedemo zaključak da i kategorije *DEAD – DIE – DEATH* i *ALIVE – LIVE – LIFE* takođe stoje u kontrastnom odnosu. Stoga bilo koji od članova ovih kategorija mogu da stoje u opoziciji (*die/live*, *death/alive*, itd.) onda kada pripadnost gramatičkoj kategoriji nije relevantan kriterijum za opoziciju. U spontanoj upotrebi jezika (a za razliku od sastavljanja tezaura, davanja odgovora u testovima asocijacija ili nekih drugih vještačkih konteksta) relevantnost gramatičke

kategorije u slučaju semantičkih relacija može biti uslovljena sintaksičkim zahtjevima samog iskaza. Dok riječi koje pripadaju istoj gramatičkoj klasi predstavljaju prototipične primjere kontrasta:

imenice: *a matter of life and death; life after death*

glagoli: *live and die by the sword*

pridjevi: *Wanted: Dead or Alive,*

ni naredni primjeri nisu rijetki:

pridjev, imenica: *Night of the Living Dead*

glagol, imenica: *What man is he that liveth, and shall not see death?* (Psalm 89)

imenica, glagol: *Life's a bitch, and then you die.*

Rezultati nekih studija na korpusu potvrđuju pretpostavku da gramatička kategorija u jezičkoj upotrebi nije uvijek relevantan kriterijum pri izboru članova para koji stoje u semantičkoj opoziciji. Morfološki bliski parovi pojavljaju se mnogo češće nego što bi bilo uobičajeno; pokazalo se da to, međutim, važi i za parove *begin* (glagol) i *endless* (pridjev) ili pak *beginning* (imenica) i *end* (glagol). Ukoliko bi isključivo semantički kontrast bio važan u ovim slučajevima, onda bi nam bilo gotovo svejedno da li ćemo uz glagol *end* kao drugi član para upotrijebiti imenicu *beginning* ili *start*. Međutim, ova relacija ipak uključuje i nešto više od samog značenja riječi, zato što su pojmovne kategorije porodica riječi zasnovane na percepciji sličnosti među oblicima riječi pa je zato uključivanje i ostalih članova kategorije u istu semantičku relaciju zasnovano na formalnoj sličnosti članova date kategorije. Stoga imenicu *beginning* dovodimo u vezu sa glagolom *end* zato što je glagol *end* kanonski parnjak glagola *begin*, i zato što su i imenica *beginning* i glagol *begin* u vezi sa pojmovnom predstavom *BEGIN*. Isto to ne možemo reći i za *start*, koji dovodimo u vezu sa pojmovnom predstavom *START*, i čiji je kanonski antonim *finish*.

(4) Najzad, kognitivni pristup semantičkim relacijama u stanju je da objasni i razloge upotrebe ovih relacija u pisanom tekstu, u kome one predstavljaju važan dio stilističke kompetencije. Pošto se po mnogim istraživačima stilistička kompetencija pripisuje metajezičkom znanju (znanju o jeziku), a ne leksičko-gramatičkom poznavanju jezika, logično je da se metajezičko znanje o semantičkim relacijama koristi u svrhu postizanja neobičnog i evokativnog jezika. Tako vješti korisnici jezika upotrebljavaju elemente koji stoje u nekoj relaciji da bi ostvarili bolji retorički efekat. U diskursu se semantičke relacije koriste radi postizanja koherentnosti uz izbjegavanje ponavljanja:

Furman University's new alumni **house** made its way across a construction site..... before coming to rest on its new site here on campus....The 150-year-old **structure** has been located four miles from campus.... Onlookers lined Poinsett Highway to watch as the two-storey **building** slowly made its way along.... The 11-room **mansion**..... arrived on the campus intact. [sinonimija, hiponimija] ("Old mansion makes a big move to Furman University campus", *Chronicle of Higher Education*, 2 April 1999),

zatim da se povuku paralele:

after he put down his **horn** and retreated to his dressing room or hotel... Louis Armstrong often grouped his guests around his other favourite **instrument**: his **tape recorder**. [hiponimija, ko-hiponimija] (“Satchmo again, on his own tapes”, by Ralph Blumenthal, *New York Times*, 3 August 1999),

ili da se istakne kontrast:

But ‘cyberspace’ can also evoke a tohu-bohu of databases, catalogs, newsgroups, and net services extending indefinitely in all directions, a fortuitous concourse of the **scholarly** and the **popular**, the **public** and the **private**, the **perduring** and the **ephemeral**, which presents a different aspect to every observer. [antonimija] (Nunberg, 1993)

Zaključak

Metajezički pristup otvara brojne nove pravce za leksikološka istraživanja. Ovaj pristup semantičkim relacijama uzima u obzir odnos između jezika i konteksta, jezika i konceptualizacije, kao i jezika i jezičkog ponašanja. Dok je Bloomfield (1933) smatrao da lingvisti ne treba da se bave značenjem zato što ono nije zapravo „jezičko“, zadržati takvu poziciju je neodrživo zato što mnoge, ako ne većina (ako ne i sve), jezičke pojave prelaze granice između jezičkog, pojmovnog i komunikativnog. U slučaju leksičkih relacija, to znači da oni koji ih proučavaju nijesu samo lingvisti, već i metalingvisti.

Literatura

- Aitchison, J. (1994) **Words in the Mind** (2nd ed.), Oxford: Blackwell.
- Barsalou, L. W. (1983) "Ad hoc categories", **Memory and Cognition**, No 11, pp. 211 - 227.
- Barsalou, L. W. (1992) "Frames, concepts and conceptual fields", in Lehrer, A. and Kittay, E. (eds.) **Frames, fields and contrasts: New essays in semantic and lexical organization**, Hillsdale: Lawrence Erlbaum, pp. 21 - 74.
- Bloomfield, L. (1933) **Language**, New York: Holt.
- Chaffin, R. and Herrmann, D. J. (1984) "The similarity and diversity of semantic relations", **Memory and Cognition** 12, pp. 134 - 141.
- Chomsky, N. and Halle, M. (1968) **The Sound Pattern of English**, New York: Harper and Row.
- Clark, H. H. (1970) "Word Associations and Linguistic Theory", in Lyons, J. (ed) **New Horizons in Linguistics**, Baltimore: Penguin, pp. 271 - 286.
- Murphy, M. L. (1995) **In opposition to an organized lexicon: pragmatic principles and lexical semantic relations**, Unpublished PhD dissertation. University of Illinois at Urbana.
- Nunberg, G. D. (1993) "The places of books in the age of electronic reproduction", **Representations** 42, pp. 13 - 37.
- Robinson, E. A. (1997) "The cognitive foundations of pragmatic principles. Implications for theories of linguistic and cognitive representation", in Nuyts, J. and Pederson, E. (eds.) **Language and Conceptualization**, New York: Cambridge University Press, pp. 253 - 271.

Milica Vuković i Vesna Bratić

MI O JEZIKU, JEZIK O NAMA: ANALIZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE IZMEĐU NASTAVNIKA I STUDENATA

Apstrakt: *U ovom radu bavimo se analizom elektronske pošte studenata Univerziteta Crne Gore upućene na adrese nastavnika stranog jezika. Pristup je multidisciplinarnan i uključuje analizu žanra, pragmatičke metode, kao i analizu pravopisnih, gramatičkih i leksičkih grešaka. Lingvistički podaci dobijeni na ovaj način zatim se interpretiraju u sklopu šireg sociokulturnog konteksta.*

Ključne riječi: *elektronska komunikacija, studenti, struktura žanra, pravopisne greške, gramatičke greške, leksičke greške, akademski diskurs*

1. Uvod

Žanr koji analiziramo pripada računarski posredovanoj komunikaciji, tj. RPK (engl. *CMC - computer mediated communication*), koja je svjetlo dana ugledala već kasnih 60-ih godina, a svoj procvat doživjela krajem prošlog vijeka. Elitni akademski korisnici su u mogućnosti da u blagodetima novog oblika komunikacije uživaju od 80-ih godina prošlog vijeka, a istraživanja koja se njime bave nijesu starija od petnaest godina. Svaki rad koji za temu ima neki od žanrova računarski posredovane komunikacije i pionirski je, budući da značajnija istraživanja datiraju tek iz posljednjih nekoliko godina.

Prvi talas interesovanja za ovu oblast javio se kao reakcija na predrasude da je RPK nelična, anonimna, egalitarna, fragmentirana i suviše nalik govornom jeziku (Herring, 2003: 28). Pokazalo se da je novi oblik komunikacije vrijedan pažnje i mnogo složeniji nego što se prvobitno smatralo, s obzirom na to da je ova interakcija uveliko uobličena kontekstualnim činiocima.

RPK se može klasifikovati na više načina, a podjela relevantna za našu temu je podjela na asinhronu i sinhronu RPK, u zavisnosti od toga da li diskursni učesnici komuniciraju simultano u realnom vremenu ili ne. Elektronska pošta očigledno pripada asinhronom tipu RPK, što uveliko određuje njene karakteristike i približava je pisanim žanrovima.

U ovom radu bavimo se analizom elektronske prepiske studenata Univerziteta Crne Gore koja je upućena nastavnicima stranog jezika na njihovim odsjecima. Pristup je multidisciplinarnan i uključuje analizu žanra, oslanja se na teoriju učtivosti i transakcionu teoriju iz psihologije, i obuhvata analizu pravopisnih, gramatičkih i leksičkih „grešaka”. Greške u jeziku, naravno, ne postoje, pa ćemo ovaj termin rezervirati za devijacije od standardnog jezika kakav se očekuje u akademskoj prepisci. Lingvističke podatke dobijene na ovaj način zatim ćemo interpretirati u sklopu šireg sociokulturnog konteksta.

U analizi polazimo od analize žanra (Swales, 1990; Bhatia, 1993), koja obezbjeđuje metodologiju pomoću koje se precizno utvrđuje model strukture nekog žanra u smislu sadržaja/postojanja elemenata koji su obavezni i/ili fakultativni, te slične analize Dejvida

Kristala (2001), koji takođe analizira obrasce u vlastitoj elektronskoj prepisci. Ovakvu analizu dopunjujemo analizom učtivosti polazeći od kanonske literature u ovoj oblasti (Brown and Levinson, 1987; 2006). Ona je, uz to, dopunjena i standardnom gramatičkom (uključujući i pravopisnu) i leksičkom analizom, kako bismo utvrdili na koji način se socijalni kontekst odražava na ovaj diskurs.

Korpus se sastoji od pedeset studentskih mejlova upućenih na adrese pet nastavnika jezika na nematičnim studijama i izabranih metodom slučajnog uzorka. Multidisciplinarni pristup koji koristimo u analizi treba da ukaže na načine na koje se ova problematika može tretirati, a mogućnosti ovih pristupa ni u kom slučaju nijesu iscrpljene.

2. Struktura elektronske pošte

Predmet našeg interesovanja prilikom ove analize je sâm tekst poruke. Žanrovska struktura ovih tekstova uglavnom prati standardne obrasce koji važe za elektronsku poštu, i poštu uopšte, koja je zapravo njen predžanr:

1. uvodno obraćanje;
2. poruka;
3. zaključno obraćanje.

Iako su konvencije koje se tiču strukture elektronske pošte opštepoznate, jasne i jednostavne i bez obzira na to što se komunikacija odvija u akademskom kontekstu, gdje bi se očekivalo da postoji distanca između diskursnih učesnika, čak 40% svih mejlova ne sadrži jedan od navedenih elemenata. Konkretni podaci su sljedeći:

- nedostaje uvodno obraćanje: 10% (5 mejlova);
- nedostaje zaključno obraćanje: 16% (8 mejlova);
- nedostaje i uvodno i zaključno obraćanje: 14% (7 mejlova).

Već analiza površinske strukture upućuje na to su česte devijacije od očekivanog obrasca komunikacije. Studenti se usredsređuju na samu poruku, tj. cilj komunikacije, pritom ne smatrajući da je neophodno da se upotrijebe uvodno i završno obraćanje, kojima za cilj nije prenošenje poruke, već određeni društveni zadatak, tj. fatička uloga. Ovi elementi u najširem smislu pripadaju metadiskursu (Hyland, 2005). Uloge, distanca, moć i rang (kategorije iz Brown and Levinson, 1987) u jeziku predmet su stalnog pregovaranja. Sama upotreba jezičkih elemenata koji imaju isključivo funkciju utvrđivanja uloga već može da uputi na to koliko se socijalno uspostavljeni hijerarhijski odnosi prepoznaju i preobražavaju u diskursu crnogorskih studenata.

Razmotrićemo nekoliko primjera „nepotpunih” mejlova:

(EP7) ponistavam oba testa
ivana ivanovic¹ 09/72

(EP5) Postavio bih pitanje...
Ucenicima pored cijih imena su zvjezdice (tj. oni koji nijesu uradili vježbu 2), dal' je u bodove uracunata ta vježba 2. ili su bodovi bez nje?

1 Imena studenata su promijenjena.

(EP40) Da li ce biti usmenog ispita za studente koji kumulativno imaju dovoljan broj poena,a na osnovu Vasih kriterijuma nijesu položili ispit?

(EP44) O cemu terba da se pishe u sastavu za engleski??Unapred hvala...
Ivan Ivanovic

Kao što se može vidjeti, „nepotpuni” mejlovi funkcionišu po principu *in medias res*, bliski su govornom diskursu i stiče se utisak da su dio *sinhrone*, a ne *asinhrone* komunikacije. Pretpostavljamo da se ne radi uvijek o nedostatku poštovanja ustaljenih konvencija i distance, već da u većini slučajeva studenti elektronsku prepisku doživljavaju samo kao prirodan nastavak neposredne i česte komunikacije koju imaju sa svojim nastavnicima jezika. U prilog ovoj tezi govori i podatak da su studenti srazmjerno slali veći broj mejlova nastavnicima sa kojima su u prilici češće da komuniciraju. Drugi važan faktor u ovom smislu su i godine nastavnika čiji su mejlovi u korpusu. Naime, starosna dob predavača je između dvadeset pet i trideset pet godina, što utiče na studentsku percepciju kategorije distance i ranga, koja ne mora da se slaže sa akademskom hijerarhijom. Ove kategorije se doživljaju fleksibilnije, tj. simbolički kapital, burdijeovski rečeno (Bourdieu, 1990; 2006), proporcionalno opada sa razlikom u godinama između diskursnih učesnika.

Teorija argumentacije je pokazala da je identifikacija, tj. poistovjećivanje diskursnih učesnika, zapravo ubjeđivanje (Allen, 2007: 3), odnosno način da se ostvari cilj, da se nastavnik „nagovori“ da izađe u susret studentu, naglašavanje bliskosti i istovjetnosti neposrednošću komunikacije. „Ubjeđivanje“ se vrši igranjem na kartu *patosa*, tj. kroz evociranje emocionalne reakcije, tj. empatije kod nastavnika, pri čemu se koriste razne ekspresivne tehnike:

(EP11) Postovani kolega,

> kao prvo, ***srecni praznici i sve najbolje u Novoj godini!***²

>

> Javljam Vam se kako bih ponistila 1. kolokvijum i prijavila da ga polazem

> u popravnom roku, ukoliko je moguće.

> Ako sam dobro shvatila, to bi bilo 14., u četvrtak.

> Samo bih Vas zamolila, ako ne trazim previse, da mi kratko ukazete na

> pravilo odredjivanja vrsioca radnje kod prebacivanja recenice iz aktiva u

> pasiv (by the police, by the government), ***buduci da me je to prosli put***

> ***kostalo nekoliko bodova :)*** Dakle, kada cu pisati by, buduci da sam

> mislila da je “optional”, osim u situaciji kada kontekst recenice nalaze da > seimenuje akter?

>

> ***Hvala Vam na svemu.***

>

> Pozdrav,

> Ivana Ivanovic

(EP35) **Hello!!! :)**

>>

>> Tek sam pročitao vesti na sajtu milicavukovic.tk u kojim ste objavili
>> da studenti koji imaju bodove na granici neke ocjene trebaju da se
>> jave kod Vas, medjutim bio sam na seminaru i nisam imao pristup
>> internetu, tako da Vam se sad javljam ovim putem ukoliko nije
>> prekasno. Naime imam 89.25 bodova iz engleskog, i potrebno mi je
>> 0.75 bodova za ocjenu A.

>> **Iskreno se nadam da jos uvijek nije kasno za malu pomoc s Vase strane.**

>> **Unapred hvala.**

>>

>> Ivan Ivanovic, student prve godine Ekonomskog fakulteta, grupa E12,
>> broj indexa 09/305.

>>

>> **Srdacan pozdrav!!!!**

Međutim, ovakva polusvjesna manipulacija je komplementarna sa svjesnom manipulacijom, kada su pojedini studenti i „previše ljubazni“:

(EP42) Postovana profesorice ,

student sam I godine Ekonomskog fakulteta. Ispit iz engleskog jezika sam zavrсила na pocetku drugog semestra, inicijalnim ispitom. Obavjestena sam da smo dužni da indekse dostavimo studentskoj sluzbi instituta za strane jezike u utorak u terminu od 11-12h a da ih sjutradan podignemo. Posto nijnsam iz Podgorice, nijnsam u mogucnosti da dva dana za redom putujem za Podgoricu jer sam i radno angazovana, pa bih Vas zamolila ako ste u mogucnosti da odredite termin koji bi Vama odgovarao kako bih mogla ocjenu upisati u utorak. Nadam se da ce moja molba biti uslisena. Takodje bih Vas zamolila da me obavjestite da li ste u mogucnosti da mi izadjete u susret.

S postovanjem,
STUDENT,

Ivana Ivanovic br indexa 06/48

2.1. Analiza uvodnog obraćanja

U onim slučajevima gdje je postojalo uvodno obraćanje (90% mejlova), zastupljene se sljedeće formulacije:

Postovana/i profesore/ice	17
Profesore/ice	10
Postovani/a	3
Dobar dan, profesore/ice	3
Draga profesorice	2
Hello!!! :)	1
Dobro vece profesore	1

Tabela 1. Uvodna obraćanja

Kao što vidimo, riječ *poštovani/a* srećemo u više od polovine ispitanih mejlova (54,05%). Formalni uvod u mejl je, čini se, norma, mada studenti uglavnom nijesu sigurni kako da pronađu pravu mjeru između manipulativne neposrednosti i iskazivanja neophodnog poštovanja. Tu su i pomalo nezgrapni i neprimjereni pozdravi (*dobar dan, dobro veče, hello*) koji jesu uvod u komunikaciju, ali nikako pisanu. Njih 27% je na neutralnom terenu, pa se obraćaju nastavnicima sa *profesore*, bez ikakvih epiteta.

2.2. Analiza poruke

Tematska analiza poruka, tj. analiza semantičkih makropropozicija, ukazuje na sljedeće predmete elektronske pošte studenata: traženje informacija (datum kolokvijuma, objašnjenja vezana za bodove postignute na ispitu, informacije o drugim nastavnicima), poništavanje ispita, traženje gramatičkih pojašnjenja, molbe za dodatne poene, promjena datuma ispita i slično.

Naročito su zanimljivi mejlovi u kojima studenti postavljaju „nerealne“ (a ponekad i neprimjerene zahtjeve:’

(EP30) (***Upišite mi ocjenu, a ja ću ispit polagati kasnije***)³

Izvinjavam se na smetnji profesorice. Da li postoji mogućnost da mi upisete sad ocjenu iako nisam položio ispit, jer mi je to potrebno za upis četvrte, pa da iduce god polazem? Ivan Ivanovic

(EP32) (***Dodajte usmeno polaganje koje nije predviđeno programom***)

Profesorice,
molila bih vas za dodatno usmeno ispitivanje, jer u ukupnom zbiru poena imam 47.5 V stepen ETF.
Student:
Ivana Ivanovic 9002/07 energetika

(EP33) (***Kako popraviti stanje***)

Ja sam Filip Jovanovic sa brojem indexa 46/08.
Na kolokvijumu i završnom ispitu sam osvojio preko 50 bodova...ali na završnom nemam 25 već 17 bodova.
Popravni koji se održava sutra u 11 časova se poklapa sa programiranjem koje se održava od 10 do 12. Posto moram izaci na popravni iz programiranja želim da znam kako je moguće da sutra iz engleskog također radim test...ili ako odgovara mogu doći kod vas u kabinet u 12 sati da odgovoram usmeno za te bodove koji mi hvale...Izvinite sto vam šaljem ovo pismo samo dan pred ispite ali nisam bio tu i nisam bio upoznat sa situacijom oko održavanja popravnih.

S’ postovanjem Ivan Ivanovic.

Moje stanje: kolokvijum završni prisustvo
46/08 Ivan Ivanovic 34,5 17 2,8

(EP34) ***(Dajte još koji poen)***

Dobar dan profesorice. Interesuje me koliko sam imala bodova na popravnom završnom ispitu, jer mi bodove nijeste unijeli u tabeli koja je objavljena na sajtu fakulteta? Da li ima potrebe da dolazim sutra da vidim rad? Ne znam da li se sjećate dolazila sam posle redovnog završnog ispita da vidim rad i rekli ste mi da imam, kad se sve sabere, 48,7 bodova, pa da izadjem na popravni i da cemo razgovarati posle popravnog, da li postoji nacin da dobijem to sto mi hvali za prolaz ili moram da izadjem i na ovaj jedan popravni koji je ostao?

(EP39) ***(Prelazak granice)***

Postovana Profesorice,
> kad bi mogli biti rezultati popravnog kolokvijuma?
> Ja sam nesto racunao , bicu taman na granicu za 10ku , bar je tako po
> mojoj racunici (ukoliko je tacna), pa ako bude neophodno mogu li se dobiti
> oni bodovi za prisustvo sto ste smanjivali , ili se usmeno odgovarati ?
> Pozdrav,
> Ivanovic Ivan

(EP43) ***(Izvlačenje poena)***

Postovana Profesorice,

Imao sam ukupno 74 poena na oba kolokvijuma i prisustvo , i zanima me da li postoji
mogucnost da sutra prije pocetka ispita provjerim svoj test sa drugog kolokvijuma u
nadi da cu moci da "izvucem" 2 poena , da ne bih morao da izlazim na usmeni
ispit...

Unaprijed zahvalan,
Ivan Ivanovic
08/152

Ovakvi primjeri, kao što se može vidjeti iz uzastopne enumeracije, nijesu rijetki. Vjerovatno da su studenti svjesni „težine“ svojih zahtjeva, pa ih je lakše plasirati virtuelno, nego lično saopštiti nastavniku. Međutim, kada se „molbe ne usliše“, onda u inboks osvane mejl sljedeće sadržine:

(EP31) ja moram da se vidim s vama da razgovaramo.recite mi bilo koji termin koji vam odgovara da dodjem na institut za strane jezike.
>srdačan pozdrav
>ivan ivanovic

Po svemu sudeći, računarski posredovana komunikacija tu je da sačuva „obraz“ (engl. *face*, Goffman, 2010)!

2.2.1. Transakciona analiza

Čuvena Bernova teorija transakcione analize u psihologiji podrazumijeva postojanje tri ego stanja kod svakog čovjeka: odrasli, dijete i roditelj (Bern, 2008: 16-7). Dok je roditelj supervizor, a dijete nestašni *id*, odrasli predstavlja ego stanje u kojem se svijet objektivno sagledava i u kojem se funkcionije „poput kompjutera“. U lingvistici, ova teorija se često primjenjuje u analizi komunikativnih razmjena koje se mogu ostvariti u devet kombinacija (odrasli – odrasli, odrasli – dijete, odrasli – roditelj itd.). Postavlja se onda pitanje u kom ego stanju pišu naši studenti.

Dalo bi se očekivati da su i nastavnik i student u ego stanju odraslog, makar u akademskom kontekstu. Međutim, sljedeći primjeri pokazuju da studenti često govore i iz stanja djeteta i odraslog istovremeno:

(EP46) Postovana profesorice,
Posto zelim da izadjem na popravnom ispitu prvog kolokvijuma zbog broja poena, interesuje me da li ce se za slucaj da osvojim manji broj poena ili ne daj boze ne položim kolokvijum, racunati veci broj osvojenih poena ?

Unaprijed zahvalna

(EP23) Professore ja samo da vas pitam kad ce biti rezultati popravnog kolokvijuma??
:)) Hvala unaprijed :D Pozdrav :)

(EP50)

Profesorice oduševljena sam rezultatom, Hvala S poštovanjem, Milica Radulovic - Politikologija

(EP49) Izvinite,postoji li sansa mozda da dobijem 3 boda,jer mi hvale za prolaz... vasa dobra volja da mi dozvolite da ili uradim nesto,ili da mi ih vi date... izvinite na smetnji...ali mi je jako zao da padnem ispit zbog 3 boda...znam da sam o tome trebala ranije da mislim,ali tako se zadesilo da mi hvali jako malo...

(EP47) Kao prvo izvinite sto Vas uznemiravam ,ali upravo vidjeh ove rezultate i iskreno iznervirah se..Da li postoji mogucnost da razmotrite test i to koliko mi fali.. Vjerovatno sam sama kriva za cijelu situaciju,sa ponistavanjem i sl.da nijesam ucila za ove testove ne bih Vam se ni obracala..mozda je i ovo suvisno..ali ne zamjerite trudila sam se pa mi nije svejedno..mozda da uradim neku dodatno vježbu ili sta vec..U SVAKOM SLUCAJU NE ZAMJERITE i NE SHVATITE POGRESNO..NIJESAM NIKAD NI BILA ZA TO STO NE ZASLUZIM..eto ako mozete bar razmotriti..HVALA,i jos jednom izvinite

2.3. Završno obraćanje

U završnom obraćanju koriste se standardne formulacije, od kojih su najčešće „Srdačan pozdrav“, „Unaprijed hvala“ i „S poštovanjem“, koje se često sreću i u kombinaciji. U suštini, studenti nijesu neučtivi, i bolje se snalaze u završnici mejla nego na početku. Završnice nijesu lične, tj. ne uspostavlja se nikakav odnos sa nastavnikom, i pretpostavljamo da zbog toga što su neutralne predstavljaju jednostavan izbor za studente. Iz toga se da zaključiti da studenti znaju konvencije pisanja mejlova, a da problema imaju onda kada treba odrediti vrstu odnosa koju imaju prema nastavniku, tj. na koju distancu da se postave:

Srdačan pozdrav	9
Pozdrav	5
Veliki pozdrav	1
Puno pozdrava	1
Hvala	3
Hvala unaprijed/Unaprijed hvala	8
S poštovanjem	5

Tabela 2. Završna obraćanja

3. Analiza grešaka

U tekstu koji slijedi analiziraćemo pravopisne, gramatičke i leksičke greške u studentskim mejlovima.

3.1. Pravopisne greške

Gotovo da nema mejla u kojem nema neke od pravopisnih grešaka. Najčešće greške su nedostatak dijakritika, za koji ima opravdanja, budući da se ponekad dijakritike u mejlu pojavljuju kao serija brojeva. Međutim, česti su i svi drugi tipovi pravopisnih grešaka, a nama su naročito interesantne bile one koje su motivisane ličnim izborom studenta, a ne nepoznavanjem pravopisnih pravila, kao što je upotreba tri ili dvije tačke umjesto jedne:

(EP49) Izvinite,postoji li sansa mozda da dobijem 3 boda,jer mi hvale za prolaz... vasa dobra volja da mi dozvolite da ili uradim nesto,ili da mi ih vi date... izvinite na smetnji...ali mi je jako zao da padnem ispit zbog 3 boda...znam da sam o tome trebala ranije da mislim,ali tako se zadesilo da mi hvali jako malo...

(EP 48) Kao prvo izvinite sto Vas uznemiravam ,ali upravo vidjeh ove rezultate i iskreno iznervirah se..Da li postoji mogucnost da razmotrite test i to koliko mi fali.. Vjerovatno sam sama kriva za cijelu situaciju,sa ponistavanjem i sl.da nijesam ucila za ove testove ne bih Vam se ni obracala..mozda je i ovo suvisno..ali ne zamjerite trudila sam se pa mi nije svejedno..mozda da uradim neku dodatno vježbu ili sta vec..U SVAKOM SLUCAJU NE ZAMJERITE I NE SHVATITE POGRESNO..NIJESAM

NIKAD NI BILA ZA TO STO NE ZASLUZIM..eto ako mozete bar razmotriti..
HVALA,i jos
jednom izvinite

(EP3) Ivana Ivanovic
Br.indexa-164
Prijavljujem da ponistavam rezultate sa 1 testa...
Hvala!

Više od jedne tačke implicira sve ono što nije rečeno u mejlu, što je obično u tonu molbi koje nijesu direktno izrečene, a čije bi direktno formulisanje zapravo predstavljalo prijatnu licu („obrazu“) pošiljaoca mejla. Pogrešni razmak i tipografske greške su odlika većine mejlova, što nam pokazuje da studenti nijesu pažljivi prilikom obavljanja prepiske sa nastavnicima i da ih ne revidiraju prije slanja.

Osim ovih, tu su i standardne pravopisne greške, koje se ne bi smjele naći u mejlovima budućih akademskih građana:

- Veliko i malo slovo:

(EP43) Postovana Profesorice,
(EP39) Postovana Profesorice,
> kad bi mogli biti rezultati popravnog kolokvijuma?
(EP42) Postovana profesorice ,
student sam I godine Ekonomskog fakulteta.

- Sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi:

(EP4) ... Vjerovatno bih i uradio za prelaznu ocjenu, ali ne bih da mi dobar dio gramatike ostane **ne savladan**...pa bih radije izasao u januaru...

- Pogrešan interpunkcijski znak:

(EP29) Postovana profesorice,
htjeo bih da Vas pitam da li je polozen predmet,ako sam polozili obadva kolokvijuma i zavrzni a nemam 50 poena ?
Unapred zahvalan,
Ivanovic Ivan 256/08

3.2. Gramatičke greške

Gramatička analiza grešaka otkriva zabrinjavajuće čest problem sa (ne)ispravnom upotrebom padeža. Ovo se odnosi na upotrebu lokativa umjesto akuzativa i obrnuto uz glagole kretanja:

(EP2) Izvinite sto ovako pitam, ali dal postoji mogucnost da se predavanje odrzi u popodnevnim casovima za jednu grupu, npr petkom jer tada imamo slobodan dan, a ja nisam u mogucnosti zbog posla **da dolazim ujutru na predavanjima**. Izvinite jos jednom. Pozdrav

(EP16) Profesore moze li da se ponovo izadje na neki od kolokvijuma i ako smo ih polozili? A u koliko ne budemo zadovoljni ishodom ponovnog izlazenja

na kolokvijum ostaju li nam isti bodovi ili **ti sto smo osvojili na popravni kolokvijum???**

Hvala puno unaprijed :))) Pozdrav :)

(EP18) Professore, dobar dan. Ja sam vas student sa druge godine na Istitutu za strane jezike. Posto nisam bila u prilici da prisustvujem casu koji smo nadoknadjivali u srijedu u 15.15h, pokusavala sam da skinem sa interneta handout koji nam je trebao za taj cas, ali nema sanse da mogu da otvorim vasu internet stranicu, samo mi izlazi stefan facebook, stefan neka organizacija itd :D, pa ako vam nije problem, **a imate taj handout na mail**, da li biste mi ga mogli proslijediti.

Unaprijed hvala i srdacan pozdrav,

Ivana Ivanovic

(EP26) Postovana, dobar dan.

Moje ime je Marica Jovievic. Molim Vas da sagledate moju situaciju sa poenima, jer sam ja jutros radila test, medjutim nisam osvojila dovoljno poena za ocjenu E.

Molim Vas da mi izadjete u susret, jer mi je jako bitno da polozim Vas predmet, ne smijem vise kredita da prenesem. Mogu li ikako **da odovaram kod Vas na konsultacije?**

(EP 34) Dobar dan profesorice. Interesuje me koliko sam imala bodova na popravnom završnom ispitu, **jer mi bodove nijeste unijeli u tabeli** koja je objavljena na sajtu fakulteta? Da li ima potrebe da dolazim sutra da vidim rad? Ne znam da li se sjećate dolazila sam posle redovnog završnog ispita da vidim rad i rekli ste mi da imam, kad se sve sabere, 48,7 bodova, pa da izadjem na popravni i da cemo razgovarati posle popravnog, da li postoji nacin da dobijem to sto mi hvali za prolaz ili moram da izadjem i na ovaj jedan popravni koji je ostao?

(EP39) > Ja sam nesto racunao , **bicu taman na granicu** za 10ku , bar je
> tako po mojoj racunici (ukoliko je tacna), pa ako bude
> neophodno mogu li se dobiti oni bodovi za prisustvo sto ste
> smanjivali , ili se usmeno odgovarati ?

> Pozdrav,

> Ivanovic Ivan

(EP45) Postovana profesorice

Isao sam na vasim predavanjima jer sam u grupi E11, a testovi su mi kod profesorice Maje Milanovic zato sto sam dl student.

Prisustvo i domaci zadatak su mi kod vas!

Ivan Ivanovic

(EP46) Postovana profesorice,

Posto zelim da izadjem na popravnom ispitu prvog kolokvijuma zbog broja poena, interesuje me da li ce se za slucaj da osvojim manji broj poena ili ne daj boze ne polozim kolokvijum, racunati veci broj osvojenih poena ?

Unaprijed zahvalna

Oko 20% slučajno izabranih studenata upotrebljava padeže na pogrešan način u odnosu na standard, koji se očekuje u akademskoj prepisci. Kada to povežemo sa podacima o pravopisnim greškama, zaključujemo da je kod značajnog broja studenata pismenost na, nažalost, nezavidnom nivou.

Primijetili smo i upotrebu pogrešnih glagolskih oblika:

(EP29) Postovana profesorice,

htjeo bih da Vas pitam da li je polozen predmet, ako sam položili obadva kolokvijuma i završni a nemam 50 poena ?

Unapred zahvalan,

Ivanovic Ivan 256/08

(EP35) Hello!!! :)

>>

>> Tek sam procitao vesti na sajtu milicavukovic.tk u kojim ste objavili da >> studenti koji imaju bodove na granici neke ocjene **trebaju** da se jave >> kod Vas, medjutim bio sam na seminaru i nisam imao pristup internetu, >> tako da Vam se sad javljam ovim putem ukoliko nijeprekasno. Naime >> imam 89.25 bodova iz engleskog, i potrebno mi je 0.75 bodova za >> ocjenu A.

>> Iskreno se nadam da jos uvijek nije kasno za malu pomoc s Vase strane.

>> Unapred hvala.

>>

>> Ivan Ivanovic, student prve godine Ekonomskog fakulteta, grupa E12,

>> broj indexa 09/305.

>>

>> Srdacan pozdrav!!!!

(EP50) Izvinite, postoji li sansa mozda da dobijem 3 boda, jer mi hvale za prolaz... vasa dobra volja da mi dozvolite da ili uradim nesto, ili da mi ih vi date... izvinite na smetnji... ali mi je jako zao da padnem ispit zbog 3 boda... znam da sam o tome trebala ranije da mislim, ali tako se zadesilo da mi **hvali** jako malo...

3.3. Leksičke greške

Prilikom leksičke analize, zbog nedostatka prostora, obratićemo pažnju samo na najupečatljivije „diskursne ekskurzije“, uglavnom motivisane pogrešnim izborom registra, pa čak i jezika. Daćemo par primjera:

(EP4) („*Which test I doing*“)

Dear Jelena

I got the information that I need to tell u which test I doing. The second test. By the way, Ivana Ivanovic 09/31 colleague asked me to tell u, she is taken both tests. She wasn't able to tell u this personally. Thank you for your understanding.

Best regards

Ivan Ivanovic

(EP48) **(Ona žena iz studentske službe...)**

Profesorice,
Ja sam dolazila danas oko 13:45, jer neću moći da dodjem sutra, ali smo se valjda mimoisle. Ostavila sam Vam rječnik kod one zene iz studentske službe. Sa
jedne strane je rječnik od prošlog semestra a od ovog je sa druge strane,
uglavnom označila sam Vam da je IV semestar.

Veliki pozdrav,
Ivana Ivanovic

(E42) **(Pogrešne kolokacije...)**

Postovana profesorice,
student sam I godine Ekonomskog fakulteta. Ispit iz engleskog jezika sam
završila na početku drugog semestra, inicijalnim ispitom. Obavjestena sam da smo
dužni da indekse dostavimo studentskoj službi instituta za strane jezike u
utorak u
terminu od 11-12h a da ih sutradan podignemo. Posto nisam iz
Podgorice, nijesam u
mogucnosti da dva dana za redom putujem za Podgoricu jer sam i radno
angazovana, pa bih Vas zamolila ako ste u mogucnosti da odredite termin
koji bi Vama odgovarao kako bih mogla ocjenu upisati u utorak. **Nadam se da ce moja molba biti uslisena.** Takodje bih Vas zamolila da me obavjestite da li ste u mogucnosti da mi izadjete u susret.

S postovanjem,
STUDENT,
Ivana Ivanovic br indexa 06/48

(EP5) **(Nek engleski „oprosti“)**

Postovani profesore,
do malo prije sam se premisljao dal da izadjem ili ne,ali kako nista nisam
provjezbaodustao sam, jer ne volim da "riskiram", a i moram da se
spremam za put za Rigu, **tako da nek ovaj put engleski-"oprosti":)**
A da ne mogu gore uradit od prošlog to je tacno, al mi krivo da imam 7 ,jer
sam sve do sad imao osmice, a i prelak je bio kolokvijum, al eto tako se ovaj
put zalomilo!:)
Sta vise reci sem da vas pozdravljam i vidimo se nekad!:)

Pozdrav,
Miki

(EP7) **(Pogrešna deiksa...)**

Profesore, kad opisujemo **ovaj pita dijagram** treba li da koristimo samo jedno vrijeme ili mozemo vise vremena? Izvinite na uznemiravanju.

(EP10) (*Ekspresivni vokabular i emotikoni neprimjereni akademskom diskursu*)

Profesorice oduševljena sam rezultatom, Hvala
S poštovanjem, Milica Radulovic - Politikologija

(EP11) Kao prvo izvinite sto Vas uznemiravam ,ali upravo vidjeh ove rezultate i **iskreno iznervirah se**..Da li postoji mogucnost da razmotrite test i to koliko mi fali.. Vjerovatno sam sama kriva za cijelu situaciju,sa ponistavanjem i sl.da nijesam ucila za ove testove ne bih Vam se ni obracala..mozda je i ovo suvisno..ali ne zamjerite trudila sam se pa mi nije svejedno..mozda da uradim neku dodatno vježbu ili sta vec..**U SVAKOM SLUCAJU NE ZAMJERITE I NE SHVATITE POGRESNO.. NIJESAM NIKAD NI BILA ZA TO STO NE ZASLUZIM**..eto ako mozete bar razmotriti..HVALA,i jos jednom izvinite

Kao što se može vidjeti, većina „neprimjerenih“ riječi i konstrukcija posljedica su pogrešnog izbora registra koji je ili kolokvijalan ili emotivno obojen.

4. Zaključak

Diskurs elektronske prepiske između nastavnika jezika i studenata je prilično hibridan, tj. odlikuje se intertekstualnošću drugog stepena, odnosno interdiskurzivnošću (Ferklafov termin) – miješanjem žanrova i diskursa. Ovaj svojevrsni diskursni mozaik odlikuju sljedeće dvije karakteristike:

1) Studenti poznaju konvencije pisanja akademskih mejlova, ali problemi nastaju onda kada treba da odrede distancu prema nastavniku, odnosno vrstu odnosa prema njemu, što je sve uslovljeno ostvarivanjem cilja. Naime, cilj se može ostvariti ili manipulativnom neposrednošću, ili izazivanjem empatije i svjesnim vraćanjem u ego stanje djeteta kojem često polazi za rukom da dobije nezasluzeno. Uglavnom se radi o maskiranom argumentativnom, tj. ubjeđivačkom diskursu, tako da je većina leksičkih „grešaka“ motivisana ostvarivanjem cilja.

2) Iako je većina devijacija od očekivanog akademskog diskursa posljedica podređivanja argumentativnom cilju i ne može se interpretirati kao nedostatak poznavanja jezika, pravila i konvencija, moramo konstatovati, nažalost, da su pravopisne i gramatičke greške, koje su zabrinjavajuće česte, posljedica nepoznavanja pravopisa i gramatike maternjeg jezika.

Literatura

- Allen, W. (2007) "Australian Political Discourse: Pronominal Choice in Campaign Speeches", in Mushin, I. and Laughren, M. **Annual Meeting of the Australian Linguistic Society**, Brisbane, Australia, 7-9 July, 2006. Retrieved on 2.1.2010: http://espace.library.uq.edu.au/eserv/UQ:12794/ALLEN_W_ALS2006.pdf
- Bern, E. (1991) **Šta kažeš posle zdravo?**, NE&BO: Beograd.
- Bhatia, V. (1993) **Analysing Genre: Language Use in Professional Settings**, London and New York: Longman.
- Bourdieu, P. (1990) **The Logic of Practice** (translated by R. Nice), Stanford: Stanford University Press.
- Brown, P. and Levinson, S. (1987) **Politeness: Some Universals in Language Usage**, Cambridge: CUP.
- Brown, P. and Levinson, S. (2006) "Politeness: Some Universals in Language Use", in Jaworski, A. and Coupland, N. (ed.) **The Discourse Reader**, London and New York: Routledge, pp. 311-323.
- Crystal, D. (2001) **Language and the Internet**, Cambridge University Press: Cambridge.
- Goffman, E. (2010) "On Face - Work", in Lemert, C. **The Multicultural Readings**, Philadelphia: Westview Press, pp. 338 - 343.
- Herring, S. (2003) "Slouching Toward the Ordinary: Current Trends in Computer-Mediated Communication", **New Media & Society** 6(1): 26-36.
- Hyland, K. (2005) **Metadiscourse**, London and New York: Continuum.
- Swales, J.M. (1990) **Genre Analysis**, Cambridge: CUP.

Jelena Albijanić

PARALINGVISTIČKE STRATEGIJE U ONLAJN DISKUSIJAMA

Apstrakt: *Ovaj rad se bavi strategijama koje učesnici u internet forumima upotrebljavaju, često nesvjesni njihove stvarne funkcije, kako bi nadoknadili nedostatak elemenata usmenog govora u onlajn komunikaciji. Elementi koji nedostaju – glas sagovornika, njegova/njena fizička pojava, te facijalni fdbek, mogu biti, a često i jesu, veoma značajni ili čak presudni prilikom tumačenja jedne jezičke poruke. U radu će, između ostalog, biti riječi o značaju i upotrebi pomenutih strategija.*

Ključne riječi: *diskurs, komunikacija, govorni elementi, emotikoni, skraćenice*

Uvod

U ovom radu bavićemo se paralingvističkim strategijama u jeziku onlajn foruma, kojima se pokušava nadomjestiti nedostatak neverbalnih govornih karakteristika, kao što su gestovi, izražavanje emocija, glasniji govor i sl. u kontekstu internet sredine. Koristićemo teorije koje su se bavile jezikom interneta u posljednjih dvadeset godina, pri čemu ćemo se posebno osloniti na Kristalova shvatanja novog medija (Crystal, 2006). Kako bismo potpunije objasnili razlike koje postoje između jezika interneta, sa jedne, i govornog i pisanog medija, sa druge strane, u poglavlju koje slijedi daćemo kontekst i kontekst u kome se ovaj jezik javlja.

Kontekst koji okružuje člana onlajn foruma

Internet je danas u većini slučajeva primarno sredstvo komunikacije. Ovaj medij predstavlja mnogo različitih stvari za različite ljude. Nekima je on sredstvo komunikacije, drugima način da dođu do neophodnih informacija, a nekima, prije svega, edukacioni medij. S obzirom na to da se opcije komunikacije uvećavaju ogromnom brzinom, počevši od druge polovine dvadesetog vijeka, ovaj medij komunikacije zahtijeva svoj jezik, od kojeg se očekuje niz posebnosti. Posljedica pomenutih očekivanja je činjenica da je internet komunikacija dostupna velikom broju korisnika različitih starosnih dobi, polova, nacija, shvatanja i sl. Novi registar interneta, koji s vremenom postaje novi jezik, naziva se *netspeak*. Termin je u upotrebu uveo Kristal (Crystal, 2006).

Ovaj jezik podložan je konstantnim promjenama upravo zahvaljujući raznovrsnoj upotrebi. Postoje mnoga shvatanja u vezi s njegovim karakteristikama. Uglavnom se smatra da je jezik interneta, mada se javlja u pisanoj formi, bliži govoru. Ipak, naučnici se ograđuju, tvrdeći da ga je nemoguće lišiti sopstvenih specifičnosti. Ovakvo shvatanje ima Šank (Shank, 1993), koji ga čak naziva „semiotičkim“ sistemom.

U nastavku ćemo se detaljnije baviti govornim aspektima diskursa interneta, tj. diskursa onlajn foruma, s obzirom na to da analiziramo paralingvističke strategije, koje su, prije svega, odlika govorne komunikacije. Daćemo četiri karakteristike internet slenga koje povezujemo sa neverbalnim osobinama govora. Po Šanku (1993), to su:

- 1) pretjerana upotreba interpunkcijskih znakova,
- 2) učestala upotreba velikih slova,
- 3) skraćenice i
- 4) emotikoni

Sve pomenute karakteristike su zamjena za *paralingvističke* elemente u kontekstu onlajn diskusija.

Paralingvistički elementi

Kako bismo razumjeli riječ paralingvistički, potrebno je objasniti šire termine. Naime, u govoru postoje dva velika simbolička sistema, a to su:

- 1) verbalni ili lingvistički (slova i slovne oznake), i
- 2) neverbalni ili nelingvistički govorni sistem.

Kako je predmet našeg istraživanja druga skupina simbola, u ovom radu nećemo se baviti verbalnim elementima. Kao što smo nagovijestili, predmet našeg rada su neverbalni elementi. Ova skupina simbola dijeli se dalje na *paralingvističke* i *ekstralingvističke*. Paralingvistički sistem simbola čine pauze u govoru, intonacija, brzina izgovaranja riječi i sl. Sa druge strane, ekstralingvističke sačinjavaju kinezički (koji počivaju na pokretima mišića pojedinih djelova tijela ili grupa mišića raznih djelova tijela istovremeno) i proksemički simboli (znaci koji se odnose na fizičku blizinu/udaljenost među osobama prilikom interakcije, prostorni raspored učesnika u komunikaciji, teritorijalno ponašanje), na koje se, takođe, nećemo osvrnati, zato što su mjerivi samo i isključivo u govornom jeziku. Na primjer, u internet komunikaciji proksemija je zanemarena u potpunosti, jer se komuniciranje posmatra sa aspekta apsolutne i konstantne blizine, tj. fizička udaljenost je zanemarena kategorija. Isto važi i za kategoriju vremena, mada je ona mjerljiva u smislu da onlajn diskusije ne traju vječno. Iz prikazanog se da primjetiti da se kategorija neverbalnosti ili paralingvističnosti u onlajn diskusijama umnogome razlikuje od ove kategorije u govoru.

Osvrt na korpus

Kao podlogu za ovaj rad koristili smo dio korpusa neodbranjenog magistarskog rada koji obrađuje nekoliko aspekata onlajn foruma. Naime, u pitanju je crnogorski forum Cafe del Montenegro¹, koji za temu ima predizbornu političku kampanju u Crnoj Gori 2008. godine. Analizirani korpus sadrži 22 stranice ili 375 komentara (36 284 riječi). Jedan od analiziranih aspekata diskursa ovih diskusija su, prije svega, paralingvističke strategije, kojima je posvećeno posebno poglavlje. Fokus je bio isključivo na emotikonima, pošto smo na tom polju imali najviše materijala. Interpunkcijski znakovi nijesu bili značajni za analizu, kao ni skraćenice, dok je upotreba velikih slova bila zastupljena u priličnoj mjeri.

1 <http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=31785>

Analiza paralingvističkih elemenata na primjerima iz korpusa

Emotikoni

Analizu onlajn foruma počecemo *emotikonima* kao najčešće upotrebljivanim strategijama. Etimološki je više nego očigledno da ova riječ potiče od engleske riječi *emotion*, koja je ušla u naš jezik i znači – emocija. U kontekstu internet diskursa prvi put se pominju kod Kristala (2009). Emotikoni (ili *smajlij²*) služe za simboličko neverbalno predstavljanje osjećanja. Njihova semantička funkcija je da približe sagovornike i upotpune komunikaciju, a u nekim slučajevima da sačuvaju integritet sagovornika (Pridham, 2002: 36). Emotikoni imaju i druge uloge osim približavanja značenja rečenica/postova sagovorniku. Jedna od njih je, prema Kristalu (2009: 39), pragmatičko pojačavanje iskaza.

Korpus koji smo analizirali sadrži čitavu jednu skupinu emotikona različitog značenja koje je lako shvatiti jer su manje-više univerzalni za sva područja. Svi se smijemo na isti način, nezavisno od podneblja gdje živimo ili jezika kojim govorimo. Emotikoni se upotrebljavaju da pokažu kako se osoba koja daje komentar osjeća u vezi sa sadržajem poruke, tj. da izraze emociju (Crystal, 2006: 39-41). Upravo emocije u govornom diskursu predstavljaju paralingvistički oblik izražavanja. Iz tog razloga ovu skupinu simbola predstavili smo kao dio grupe neverbalnih onlajn elemenata. Njihova upotreba se svodi na neformalnu komunikaciju, dok njihova pojava u potpunosti mijenja način na koji shvatamo određenu poruku. Deri (Dery, 1993) ih naziva „parajezikom interneta”.

U analiziranom korpusu došli smo do zapažanja da emotikone ne sadrže svi postovi. Izdvajanjem samo onih poruka koje posjeduju jedan, dva ili više simbola, došli smo do zaključka da je njihov broj 96, što je 25.6 % ukupnog materijala.

Daćemo primjere emotikona koje smo pronašli u korpusu. Emotikoni koji izražavaju radost su najbrojniji:

)))³

;D

:-0

hahahahahaha

² Termin je preuzet od engleskog *smiley*, koji predstavlja naziv za prvi izmišljeni emotikon lica koje se smiješi.

³ Zagrade su, zapravo, dio pokušaja da se napiše emotikon, pri čemu je softver dvotačku i prvu zagradu pretvorio u grafički emotikon, ali su druge zagrade ostale.

Primjeri emotikona koji izražavaju tugu ili žaljenje su:

Namigivanje, ili engl. wink, predstavljamo:

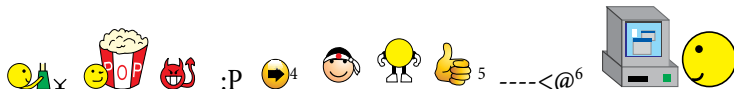
Primjeri emotikona koji izražavaju zbunjenost:

Emotikoni koji izražavaju ljutnju:

Ostali:

Kako bismo dobili jasniji uvid u položaj emotikona, daćemo nekoliko primjera i njima ilustrovati funkciju ovih simbola. Vidjećemo da najčešće zauzimaju poziciju na kraju rečenice ili posta, a vrlo rijetko na njihovom početku.

Primjer 1.

Post 82: ...kakovog SPS-a, Bog s tobom??? samo mi nemo rec da ti ovo uopste nije bio lapsus, vec neka smisljena insinuacija... 😊

Ako bi kojim slučajem ovaj emotikon nedostajao, poruka koju je komunikator ostavio zvučala bi mnogo grublje, i mogla bi biti pogrešno protumačena. Dakle, učesnik u forumu nastoji da ublaži mogući negativni efekat svog komentara, kao što u govoru pokušavamo da sačuvamo integritet sagovornika, pa se u tom smislu emotikoni približavaju strategijama za zaštitu integriteta osobe sa kojom razgovaramo, kao što smo već nagovijestili.

Primjer 2.

Post 158: Ficu se ne zna shto je 😊

U prethodnom kratkom postu komunikator stavlja smajli iz istog razloga kao i u postu 82 – da bi ublažio moguće negativne reakcije, ovoga puta reakcije podržavalaca Filipa Vujanovića.

U narednom primjeru više smajlija upotrebljeno je kako bi iskazali apsolutnu ironiju u vezi sa postom koji se komentariše. Post je dopunjen sa *hahahaha-haaaaaaaaaaaaa*, koje dodatno naglašava izražavanje emocije.

4 Umjesto crtice ili broja kao uvod u novi paragraf

5 Odobravanje

6 Ruža

Primjer 3.

Post 174: 😊😊😊 nihile, opet ne umijesh da chitash, kaze se da je Hajdukovic blizak Henriju Kisindzeru a ne Karadzicu. 😊
hahahahahaha

Primjer 4.

Post 61: uf, uf, kako me ispljuva lagano..... postoji li neko pravilo na ovaj forum koje zabranjuje ovakve "epitete"? ... 😞

U prethodnom primjeru član foruma izražava nezadovoljstvo zbog ponašanja svog sagovornika. Emotikon je upotrijebljen da pokaže negodovanje time što moderatori ne reaguju na takve komentare.

Primjer 5.

Post 166: ...kao i ta teorija o kreiranju mini crnih rupa..... kakav je to expert,kad kod su kod nas na vlasti sve suvi genijalci,sto su u stanju od cijele Crne Gore stvoriti jednu veliku crnu rupu! 😊

Komentar se odnosi na nezavisnog kandidata Dragana Hajdukovića. Komentator pokazuje da je protiv kandidata replicirajući neke od prethodnih postova, u kojima se Hajduković veliča kao naučnik i smatra odličnim kandidatom za predsjednika Crne Gore. Ponuđeni kontekst pokazuje da je smajli upotrijebljen kao dopuna za provokaciju upućenu članovima foruma koji podržavaju nezavisnog kandidata.

Ostale paralingvističke strategije

Pored emotikona, potreba da se nadomjesti nedostatak facijalne ekspresije, kao i glasnoće tona, uzrokuje pojavu novih strategija u jeziku onlajn foruma. Neke od taktika koje ćemo pomenuti nijesmo našli u korpusu, što ne znači da u nekim drugim onlajn diskusijama ne postoje. Da bismo naglasili jednu riječ ili rečenicu, koristimo različite strategije:

1. stavljamo riječ između zvjezdica (*riječ*),
2. stavljamo riječ između podvlaka (_riječ_),
3. pravimo razmak između slova (r i j e č),
4. koristimo masna slova ili pišemo kurzivom (**riječ**, *riječ*),
5. dajemo je u određenoj boji, različitoj od ostalog teksta ili
6. dajemo riječ svim velikim slovima.

Jedan od načina da se prethodno primijene pomenute strategije je i stavljanje naziva željene reakcije ili emocije u uglaste zagrade (<šapat>), mada je ova strategija rijetka kod nas. Ukoliko ovi signali ne bi postojali, komunikacija bi bila mnogo manje vjerodostojna, kao što bi bio slučaj sa govornom komunikacijom kada bi komunikatori konstantno govorili istim tonom, ne upotrebljavajući neverbalne signale kao što su gestovi, mimika i sl. U korpusu smo pronašli primjere za oblike naglašavanja 4, 5 i 6. Najčešća od ove tri strategije je posljednja.

Postovi 80 i 211 pokazuju strategiju koju crnogorski diskutanti veoma često koriste – isticanje pojedinih riječi svim velikim slovima. Takođe, možemo reći da je prisutna strategija 5, tako što je čitav post ispisan masnim slovima. Korpus pokazuje da se veoma rijetko dešava da je jedna riječ u tekstu istaknuta masnim crnim slovima. Obično se radi o cijelim postovima. Ako bismo ove postove izgovorili, onda bismo svaku istaknutu riječ pročitali višim tonom od ostalih.

Primjer 6.

Post 80: **Poshtovani Irfane,**

Ne pripadam ni jednom klanu, partiji ili pokretu, evo dvije decenije odvajam od lichnog dohotka 10-20%, za slobodne pojedince (ako chitash Almanah, mozda me nadjesh medju donatore, imam i 4-5 knjiga sa posvetom od autora)), koji POPU KAZU POP, A BOBU BOB.

Daklem nijesam u "NAJAM" , i boli me q.... za bilo kojeg pojedinca, mene interesuju GRADJANI CRNE GORE I NJIHOVA BUDUCNOST, i svaki pojedinac koji nesebichno radi na tome. Slazem se u vezi sa Gospodinom Hajdukovicem, da je ON JEDAN od tih pojedinaca, koji je CIJENJEN U CIJELOMBIJELOMSVIJETU, izuzev u Crnoj Gori, jer imamo NJEGA, ali on nema NAS, i HRSTA su dočekali kamenicama u svom NAZARETU.

Duze ja chekam, nego VI, da nam pamet iz guzice, stigne do mozga, ali Srbi i Crnogorci se GLOZE, nece da se SLOZE, bache im DPS-SDP KOSKU, pa se pokolju , ka luda pashchad.

Primjer 7.

Post 180: **Vama je interesantno sto se covjek trudi da se Karadzic kojeg trazi chitav svijet sudi u Hagu i to uz pomoc svog prijatelja kao odbrane Henrija Kisindzera, a VAMA odgovara Amfijeva solucija da se Karadzic ne privodi sudu pravde? hahahahaaaaa vama je i Henri Kisindzer losh jer bi se prihvatio tog posla. HAHAAHAAAAAAAAA**

Primjer 8.

Post 211: **Mene je KRIVO,**

zashto se Gospodin Hajdukovic kojeg izuzetno poshtujem i cijenim, ne ODLUCHI, kao poshtovani Profesor Milan Popovic, koji odgovara STUDENTU na GLUPO PITANJE, zashto vi ne osnujete VASHU STRANKU ILI PARTIJU ????

Uvazeni Profesor odgovara, zato shto sam ja KRITICAR punih 20 godina. Shto reche neko davno, JA NE SNOSIM JAJCA, ALI RAZLIKUJEM MUCAK OD JAJCA.

Niko ne može duvat i držat brashno u usta.

**Odluchi se CHOVJEČE BOZIJI,
ILI NAUKA ILI POLITIKA.**

Primjeri 9. i 10. ilustruju postove u drugoj boji.

Primjer 9.

Post 178: Ovdje nam je interesantno kako se Hajduković druži i zalaze za Radovana i njegovu odbranu. 😏

Primjer 10.

Post 208: Izraelski internet na 220 V na ekološkom Cetinju u reziji nuklearnog fizicara. Obecavajuce. 😏

Postovi su naglašeni zahvaljujući posebnoj boji fonta kojim su napisane riječi. Primjećujemo da komunikatori umjesto povisivanja tona, koje imamo u govoru, ovdje pišu riječi svim velikim slovima, dok se pojava postova u različitoj boji može tumačiti kao želja učesnika da na neki način izdvoji svoj post od ostalog teksta.

Zaključak

Zaključujemo da neverbalni elementi komunikacije postoje kako u govornom, tako i u onlajn diskursu, s tom razlikom što se u internet komunikaciji oni manifestuju na drugi način zbog prirode medija. U novoj sredini oni se odnose na simboličko predstavljanje emocija emotikonima, kao i isticanje teksta na razne načine: velikim slovima, upotrebom masnih crnih slova, upotrebom kurziva ili davanjem slova u drugoj boji. Pomenute strategije znatno dopunjuju onlajn diskurs, nadomještajući nedostatak facijalne ekspresije, gestova, mimike i sl. Rezultati analize pokazuju da četvrtina postova sadrži simbolički predstavljenu emociju, što govori da ih komunikatori često upotrebljavaju. Takođe, osim komunikativne vrijednosti, emotikoni i isticanje riječi, fraza i rečenica imaju i estetsku funkcionalnost, o kojoj nismo govorili, jer ne spada u paralingvističke elemente ovog žanra. Estetska funkcionalnost odnosi se na vizuelnu neobičnost teksta onlajn foruma, po čemu se on izdvaja od klasičnih pisanih tekstova. Ovim onlajn diskurs pokazuje svoju specifičnost i pravo na sticanje kategorije novog tipa diskursa sa posebnim osobenostima, a ne hibridnog žanra, kako se to do sada smatralo.

Literatura

- Biber, D. (1988) **Variation in speech and writing**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Blanton, K. and Reiner, D (1997) **Person to Person on the Internet**, London: Academic Press Limited.
- Brown, P. and Levinson, S. (1987) **Politeness: Some universals in language usage**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cherny, L. (1999) **Conversation and Community: Chat in a Virtual World**, Stanford: CSLI Publications.
- Cliché, G. and Bonilla, M. (ed.) (2004) **Internet and society in Latin America and the Caribbean**, Canada: International Development Research Centre.
- Crystal, D. (2006) **Language and the Internet**, Cambridge. Cambridge University Press.
- Doheny-Farina, S. (1996) **The wired neighborhood**. New Haven, CT: Yale University Press.
- Gumperz, J. J. (1982) **Disourse strategies**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Maybin, J. and Mercer, N. (2001) **Using English, from Conversation to Canon**, London and New York: Routledge.
- Shank, G. (1993) "Abductive Multilanguing: The Semiotic Dynamics Of Navigating The Net", **The Arachnet Electronic Journal on Virtual Culture**, Vol 1, Number 1. Preuzeto sa http://hegel.lib.ncsu.edu/stacks/serials/aejvc/aejvc-v1n01shank-abductive_12.08.2010.

Goran Drinčić

ELEMENTI NEVERBALNE KOMUNIKACIJE U JEZIKU INTERNETA: DISKURS ČETA

Apstrakt: *Cilj rada je da se ispita da li elektronska komunikacija koja se odvija preko internet četova sadrži elemente neverbalne komunikacije i u kojoj mjeri. Znamo da se značenje u komunikaciji licem u lice, osim riječima, formira i prenosi i neverbalnim aspektima komunikacije uključujući prozodijske, paralingvističke i ekstralingvističke (kinezičke i proksemičke) elemente. S druge strane, pisani tekst je obično lišen pomenutih elemenata zato što ne postoji direktna audio-vizuelna interakcija među učesnicima u komunikaciji. U ovom radu istražit ćemo kojim to lingvističkim sredstvima učesnici četova nadoknađuju formalno odsustvo navedenih elemenata neverbalne komunikacije u pisanom jeziku.*

Ključne riječi: *internet, jezik četa, neverbalna komunikacija, emotikoni, semantika, ortografija*

Uvod

Živimo u vremenu kada elektronska komunikacija i, naročito, komunikacija posredstvom interneta ubrzanim tempom preuzimaju primat kada je u pitanju međuljudska komunikacija na daljinu. I kao što je uvijek bilo kroz istoriju ljudske komunikacije, novi komunikacijski mediji mijenjaju način na koji ljudi komuniciraju, ali i samu komunikaciju. Razlog tome leži u činjenici da ljudi imaju sklonost da prilagođavaju jezik konkretnoj komunikacijskoj situaciji, odnosno mediju. Očigledan primjer za ovu pojavu je imejl – svako ko je koristio ovaj vid elektronske komunikacije zna koliko je jezik imejla različit od, recimo, jezika pisma. Isto tako, jezik telefonskog razgovora razlikuje se od jezika pri razgovoru licem u lice; jezik štampanih medija različit je od jezika elektronskih medija itd. Slična je stvar i sa četom, jednim od najpopularnijih i najspecifičnijih vidova komunikacije putem interneta. Osobnosti jezika četa u odnosu na druge vidove komunikacije mogu se pronaći na mnogo nivoa – diskursnom, semantičkom, sintaksičkom, ortografskom, morfološkom, leksičkom itd; mi ćemo se, međutim, u ovom radu baviti samo jednom od njegovih brojnih specifičnosti – utvrđivanjem prisustva elemenata neverbalne komunikacije i njihovom analizom.

O neverbalnoj komunikaciji

Poznato je da se u svakodnevnoj komunikaciji licem u lice značenje, osim riječima, prenosi i neverbalnim elementima komunikacije. Naime, prilikom većine razgovora ono što saopštavamo predstavlja kombinaciju izgovorenih riječi i čitavog niza neverbalnih aspekata komunikacije, uključujući ekstralingvističke – proksemičke (međusobna fizička udaljenost sagovornika) i kinezičke elemente (držanje, facijalna ekspresija, mimika, gestikulacije, kontakt očima), ali i prozodijske (intonacija, akcenat, brzina govora, pauze i greške u govoru, dikcija, glasnoća) i paralingvističke (boja glasa, šumovi, šaptanje itd.)

aspekte komunikacije. Za uspješno prenošenje poruke potrebno je spojiti verbalno sa neverbalnim. U užem smisli riječi, neverbalni aspekti komunikacije obuhvataju samo one aspekte koji nijesu neposredno vezani za govor – dakle, ekstralingvističke znakove. Međutim, i implicitni aspekti govora – paralingvistički i prozodijski aspekti, u literaturi se tradicionalno proučavaju kao dio neverbalne komunikacije (v. Mehrabian, 2007: 1-2).

Neverbalnim aspektima komunikacije može se iskazati veliki broj emocija, stavova, poruka itd¹. Osim toga, neverbalnom komunikacijom u velikoj mjeri se oblikuje i potencijalno mijenja značenje verbalne poruke koja se šalje. Određena istraživanja govore o tome da se prilikom razgovora licem u lice više od devedeset posto značenja prenosi neverbalnim elementima (Veinrajt, 2001: 70). Međutim, čak ako i zanemarimo ove statističke podatke, sasvim izvjesno je da su neverbalni elementi komunikacije veoma prisutni u neposrednoj komunikaciji među ljudima i da imaju ključnu ulogu u podržavanju verbalnog dijela komunikacije.

O jeziku četa

Prije nego pređemo na diskusiju o jeziku četa, potrebno je objasniti pojam četa. Dakle, šta je uopšte čet? Čet² je program koji korisnicima omogućava međusobnu komunikaciju posredstvom kompjutera ili drugih elektronskih uređaja za komunikaciju. Komunikacija se odvija kucanjem iskaza na tastaturi. Program omogućava da sve ono što jedan korisnik otkuca na svom kompjuteru svi drugi dobiju i pročitaju koji trenutak kasnije. Korisnicima je za komunikaciju, odnosno pisanje poruka, na raspolaganju tastatura sa svim znakovima na njoj (v. Radić-Bojanić, 2007: 33). Program aktiviramo tako što se registrujemo i izaberemo svoj nadimak, nakon čega možemo učestvovati u diskusiji.

Bitan faktor koji elektronsku komunikaciju posredstvom interneta, a u okviru nje i jezik četa, čini zanimljivim za proučavanje je činjenica da se radi o potpuno inovativnom obliku komunikacije, različitom i od standardnog govornog i od pisanog jezika³. Formalno gledano, kao što je već rečeno, radi se o pisanom jeziku koji nastaje kucanjem poruka uz pomoć tastature. Ipak, ako sagledamo neke osnovne karakteristike jezika četa u poređenju sa osobenostima pisanog, odnosno govornog jezika, vidjećemo da su u jeziku četa prisutni elementi i jednog i drugog. Među karakteristikama jezika četa koje su mnogo više vezane za domen govora nego pisanog teksta su i spontanost u komunikaciji, upadice, uzrečice, česte digresije, učestali međusobni pozdravi, kao i upotreba skraćenica, žargona te, nama najinteresantnije, prisustvo neverbalnih elemenata komunikacije.

Razlog za to što jezik četa ima mnogo bliskosti sa govorom leži, između ostalog, u tome što je čet, za razliku od drugih vidova komunikacije putem interneta – imejla i foruma za diskusiju, vid sinhronu komunikacije, što znači da se komunikacija odvija u

1 Primjera radi, mahanjem stisnutom šakom izražavamo ljutnju, tapšanjem odobravanje, trljanjem dlanova iščekivanje, tapšanjem po leđima ohrabrivanje, zijevanjem dosadu itd. (v. Veinrajt, 2001: 41).

2 Neki autori koriste termin časkaonice, ali je među ljudima koji koriste ove programe, opravdano ili ne, mnogo više ustaljen naziv čet.

3 Neki autori jezik interneta nazivaju pisanim govorom (v. Kristal, 2001: 25).

realnom vremenu. Velika brzina odvijanja komunikacije podrazumijeva ubrzano pisanje i razmjenu poruka, što implicira da učesnik u komunikaciji nema vremena za planiranje, ispravke i dopune teksta kao što je slučaj, recimo, u komunikaciji imejlom, gdje, zahvaljujući asinhronom karakteru komunikacije, prije slanja poruke možemo razmišljati, planirati, prepravljati i na taj način naknadno poruku prilagođavati konkretnoj komunikacijskoj situaciji. Jezik četa je, dakle, ponajviše zbog svoje sinhronosti i efemernosti, neposredan, neformalan i najčešće oslobođen svih vrsta cenzure, čemu osim nedostatka vremena doprinosi i činjenica da prilikom pisanja poruka ne moramo otkrivati svoj pravi identitet drugim učesnicima četa. Upravo iz ovog razloga, što se radi o neprerađenom i spontanom jeziku, zanimljivo je sagledati jezičke karakteristike ove vrste komunikacije.

Analiza podataka

Elemente neverbalne komunikacije u jeziku četa koje smo identifikovali prilikom ovog istraživanja razvrstali smo na sljedeće kategorije:

1. emotikoni;
2. verbalizacija smijeha i drugih fizičkih aktivnosti;
3. prozodijski i paralingvistički markeri.

Za analizu jezika četa koristili smo korpus od preko četrdeset hiljada riječi prikupljen tokom 2010. godine sa dva različita programa za čet – *Krstarica* i *EuropeFreeChat*.

Emotikoni

Emotikoni⁴ su simboli koji imitiraju izraz lica a koji nastaju kombinacijom interpunkcijskih znakova, slova i drugih karaktera na tastaturi. Prvi emotikoni kakve danas poznajemo pojavili su se 1982. godine, kao izum profesora Skota Falmana sa Karnegi Melon Univerziteta. Falmanov tadašnji predlog upućen studentima s ciljem lakšeg razvrstavanja poruka bio je korišćenje simbola :-) kao markera za označavanje šala, odnosno znaka :- (za označavanje ozbiljnih tema (Baron, 2003: 20). Desetak godina kasnije, u stručnoj literaturi već se govorilo o nekoliko stotina emotikona⁵, dok je danas njihov tačan broj praktično nemoguće utvrditi zato što novi emotikoni nastaju svakodnevno.

Osnovna svrha emotikona je izražavanje emocija i stavova prema primaocu poruke ili temi, ali često imaju i funkciju skraćenica tako što na sažet način izražavaju neki semantički ili pragmatički sadržaj koji se u razgovoru može izraziti i leksičkim sredstvima (v. Radić-Bojanić, 2007: 63). Osim semantičke uloge – dodavanja nijanse značenju, emotikoni često imaju i pragmatičku ulogu; signaliziraju intenciju poruke, odnosno daju upozorenje kako treba razumjeti poruku (v. Praprotnik, 2007: 90). Primjera radi, a u skladu sa izvornom idejom njihovog tvorca, emotikon ☺ ili :-) na kraju poruke označice da se šalimo, dok će :- (biti signal da smo ozbiljni. Naravno, postoji i mogućnost kombinovanja više emotikona u poruci, pri čemu se kombinuju i njihova značenja. Neki od

4 Radić-Bojanić (2007: 63) koristi termin emotogrami.

5 Sanderson u svojoj studiji iz 1993. govori o preko 650 emotikona.

najčešćih emotikona i njihova uobičajena značenja dati su u tabeli koja slijedi.

Emotikon	Uobičajeno značenje
:~)	sreća, osmjeh, zadovoljstvo, šala, prijateljstvo
:-(tuga, nezadovoljstvo, ozbiljnost
;~)	namigivanje, šala, ironija
:~o	čuđenje, zapanjenost
:P	plaženje jezika, provokacija, ruganje, šala
:*	poljubac
:~/	ljutnja, bijes, nervoza

Tabela 1. Neki od najčešćih emotikona

Emotikoni su, naročito među mladim ljudima, vrlo česta pojava u jeziku četa, ali i u jeziku drugih vidova elektronske komunikacije, prije svih imejlu i SMS porukama. Upotreba emotikona još je učestalija uz programe koji omogućavaju automatsko ubacivanje gotovih sličica, kao na primjer ☺, umjesto ručnog „kreiranja“ emotikona uz pomoć znakova interpunkcije i slova. Programa koji nude paletu najrazličitijih emotikona spremnih za ubacivanje u tekst jednim pritiskom tipke na tastaturi ili kompjuterskom mišu, danas je sve više. Treba imati na umu da su emotikoni, kao što je već rečeno, prevashodno i osmišljeni kao način da se značenje prenese uz uštedu na vremenu i prostoru i stoga jednostavnost i brzina njihovog ubacivanja u tekst dodatno povećavaju njihovu, ionako učestalu, upotrebu. Kako navodi Kristal, bilo bi veoma teško riječima na ekonomičan način izraziti sadržaj koji se prenosi emotikonima i upravo u tome leži razlog rasprostranjenosti ovih simbola (2010: 416).

U proučavanom korpusu, od ukupno 6500 iskaza⁶ govornika gotovo polovina je sadržavala neki od emotikona ili više njih. Na primjer:

Naja: JIMMYYYYYYYYYY :)))))))))⁷
 LudKOstruja: Nema mleka:-(
 Nije-Barman-zivota-mi: Dovidjenja prijatno.;)
 MannersCostNothing: Au ala je neko uobrazen :O
 Yakuza: ja sad idem a vi venite :PP
 Do-or-die: Ostadoh bez krede,moro sam predjem na marker. :P
 Logovana: e necu :P koliko si me izignorisala_neka te pojede =D
 Atlantida: Hamm :* :)

6 Pod iskazom u ovom radu podrazumijevamo osnovnu jedinicu teksta kojom se komunicira, konkretno, poruku korisnika. Ono što iskaz razlikuje od rečenice je da se radi o poruci uključenoj u kontekst i zato iskaz, za razliku od rečenice, ne mora imati potpunu gramatičku strukturu jer se ona podrazumijeva iz konteksta.

7 Većim brojem zagrada obično se označava veći intenzitet emocije koja se izražava emotikonom.

Verbalizacija smijeha i drugih fizičkih aktivnosti

Kada govorimo o elementima neverbalne komunikacije u jeziku četa, nemoguće je zaobići pojavu verbalizacije smijeha i drugih fizičkih aktivnosti. Radi se o praksi da se riječima opisuju radnje koje se, u trenutku pisanja poruke, „vrše“ u virtualnoj stvarnosti. S obzirom na to da četa kao medij komunikacije isključuje fizičko prisustvo sagovornika i međusobni vizuelni kontakt, na ovaj način verbalizuju se emocije, odnosno govor tijela. S tim u vezi, kada žele da označe aktivnost, radnju ili zvuk, učesnici diskusija na četu često o sebi govore u trećem licu. U tim slučajevima, da bi se istakla riječ kojom se označava radnja, često se koristi zvjezdica * ili neki drugi vid isticanja teksta (tačke, uglaste zagrade itd.).

Štaviše, slova i znakovi interpunkcije koriste se i za imitaciju objekata i predmeta. Tako, na primjer, simbol c(_) predstavlja virtualnu šoljicu kafe, simbol [_] čašu vode, simbol ><>< bombon, simbol |_____| fudbalski gol, a simbol ----<---@ ružu. Naravno, spisak nije konačan. Ipak, iako relativno raširena, upotreba ovakvih simbola nije univerzalnog karaktera u mjeri u kojoj su to, recimo, emotikoni.

U analiziranom korpusu, verbalizacija smijeha, kao najčešća od pomenutih kategorija verbalizacije, bila je prisutna u približno svakom dvadesetom iskazu. Neki od primjera verbalizacije smijeha, radnji i predmeta iz analiziranog korpusa su:

AgregatnoNestabilna: *Malla, grlim* :*

starreader: **zev**

starreader: **skida pogled sa tevea i baca na chat**

D-mon: *se hvata za luster* :)

Pizza---Majstor: *Hahahahaha zaspala si?* :-D

Alapacica: *lol*.

starreader: **pije kafu* c(_)*

djokalotric: *.carlsberg*.

Zvezdana: **Logovana*osmjeh*.*)*

majusna: *ha! zato ti imas ceo vrtic ..opss... *zvizducem i gledam kroz prozor **

starreader: **H2O* [_]*

NApALM: *...a ne...njih cheka neshto bolje...mrachnije...hehehe...da duzhe traje...*

Rumpelstilski: *.kretinizacija. 8|*

speak-up: *nije meni to napisala(nadam se) =D hahaha*

Prozodijski i paralingvistički markeri

Prozodijski i paralingvistički markeri koriste se u jeziku četa za naglašavanje, označavanje pauza u govoru, kao i za ćutanje, te isticanje varijacija u intonaciji, brzini, glasnoći i ritmu govora itd. S obzirom na to da sagovornici ne čuju jedni druge, na ovaj način, tekstualnim predstavljanjem zvukova, stvara se privid razgovora. Tako, pisanjem tri tačke označava se pauza u govoru ili ćutanje, dupliranjem slova ili znakova interpunkcije vrši se naglašavanje, pisanjem velikih slova u kontinuitetu označava se vikanje, nekonvencionalnim načinom pisanja riječi i vizuelnim isticanjem teksta ističu se prom-

Kao što se iz priloženog vidi, od svih izdvojenih kategorija elemenata neverbalne komunikacije u jeziku četa, najviše se koriste emotikoni koji u jeziku četa imaju višestruku funkciju – uz činjenicu da predstavljaju ekonomičan način za prenošenje sadržaja poruke ili nekog njenog dijela, njihovom upotrebom učesnici u diskusiji tekst čine življim, te izražavaju pripadnost čet zajednici.

Zaključak

Uprkos činjenici da čet kao medij komunikacije nameće brojna ograničenja – prije svega, odsustvo audio-vizuelnog kontakta među sagovornicima, jezik četa je živ, pun emocija izraženih kroz igru slovima, tekstom i simbolima. U jeziku četa, iako se, formalno gledano, radi o pisanom jeziku bez direktne interakcije pošiljaoca sa primaocem poruke, zahvaljujući konvencijama koje su se razvile i inovativnim načinima pisanja, moguće je, između ostalog, praviti pauze u govoru, vikati, pjevati, ćutati, plakati, grliti se, mahati, smijati, namigivati ili ljubiti. Zahvaljujući emotikonima i verbalizaciji emocija, sagovornici na četu nijesu u potpunosti lišeni ni facijalnih ekspresija i govora tijela kao ni svega onoga što se u neposrednoj komunikaciji licem u lice izražava ovim komunikacijskim sredstvima, na primjer, mogućnosti da značenju dodaju kompleksnije semantičke nijanse (sarkazam, ironija itd.).

Generalno govoreći, u skladu s onim što je analiza pokazala, različiti aspekti neverbalne komunikacije veoma su zastupljeni u jeziku četa. Glavni razlog njihove upotrebe je želja da se eliminišu barijere koje su nametnute četom kao vrstom pisanog jezika, i da se na taj način čet kao komunikacijski medij približi razgovoru licem u lice.

Literatura

- Baron, N. (2003) „Language of the Internet“, in Ali Farghali, ed. **The Stanford Handbook for Language Engineers**, Stanford: CSLI Publications, pp. 59-127.
- Crystal, D. (2001) **Language and the Internet**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, D. (2010) **The Cambridge Encyclopedia of Language**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hentschel, E. (1998) „Communication on IRC“, **Linguistik online** 1, 1/98.
- Mehrabian, A. (2007) **Nonverbal Communication**, New York: Aldine Transaction.
- Praprotnik, T. (2007) „Jezik u (kon)tekstu računalno posredovane komunikacije“, **Medijska istraživanja**, god. 13, br. 2, pp. 85-96.
- Radić-Bojanić, B. (2007) **Neko za chat?!: Diskurs elektronskih časakaonica na engleskom i srpskom jeziku**, Novi Sad: Futura publikacije.
- Sanderson, D. (1993) **Smileys**, Sebastopol: O'Reilly and Associates.
- Veinrajt, G. (2001) **Govor tela**, Beograd: Alnari.

Branka Živković

OGRAĐIVANJE U APSTRAKTIMA NAUČNIH RADOVA

Apstrakt: *Autori naučnih članaka koriste ograđivanje kao jednu od važnih retoričkih tehnika u akademskom diskursu. Ograđivanje nije samo karakteristično za naučne radove, već i za apstrakte, koji, budući da funkcionišu kao nezavisan žanr, igraju veoma važnu ulogu u pružanju osnovnih informacija o strukturi i sadržini naučnih radova. Preciznije, u apstraktima naučnih radova iz discipline političkih nauka autori se opredjeljuju za navedenu retoriku radi ublažavanja odgovornosti za iznijete tvrdnje. Glavni fokus ovog rada je da se prikažu strategije koje autori koriste u svrhu distanciranja ili približavanja navedenim izjavama. Analiza je sprovedena na korpusu od 48 apstrakata koje su na engleskom jeziku pisali akademski autori iz tri oblasti političkih nauka: socijalna, izborna i inostrana politika. Korpus je uzet po principu slučajnog uzorka iz šest prominentnih britanskih časopisa iz navedenih oblasti. Rezultati pokazuju da autori koriste tri strategije u funkciji ograđivanja: strategiju indeterminacije, strategiju depersonalizacije i strategiju subjektivizacije. U zaključku, ovaj rad može biti od koristi u nastavi pisanja apstrakata kao žanra pisanog diskursa.*

Ključne riječi: *apstrakti naučnih radova, ograđivanje, retorička strategija, političke nauke, žanr, akademski diskurs, pisani diskurs*

1. Uvod

Apstrakti naučnih članaka, kao vrsta nezavisnog diskursa koji ima za cilj da pruži informacije o strukturi i sadržini naučnih radova, predstavljaju jedan vid interakcije između autora i potencijalnog čitaoca. S obzirom na to da autori tokom pisanja ovog žanra predviđaju reakcije svoje ciljne publike, odnosno moguća neslaganja sa iznijetim propozicijama, pribjegavaju korišćenju ograđivanja kao fenomena koja uzima sve više maha u pisanom diskursu.

Ograđivanje je bilo predmet interesovanja mnogih lingvista počev od trenutka kada je ovaj termin prvi put upotrijebila lingvistkinja Robin Lejkof (u Hyland, 1995: 34) da označi „riječi koje imaju zadatak da učine stvari manje ili više nejasnim“. Njena definicija je korišćena kao polazna osnova u daljim analizama ovog fenomena. Tako, po Hajlendu (1995: 34), ograđivanje predstavlja odsustvo sigurnosti i koristi se da opiše svaku lingvističku jedinicu ili strategiju koja označava ili a) nedostatak sigurnosti u istinitost iznijete propozicije, ili b) autorov stav da ne želi kategorički da izrazi svoju propoziciju. Ovdje se nameće pitanje: „Zašto autori koriste ograđivanje, odnosno, zašto nijesu sigurni u istinitost svojih propozicija ili hipoteza, rezultata ili zaključaka?“ Kako bismo došli do odgovora, poći ćemo od tri glavne funkcije ograđivanja koje Hajlend (1995) ističe. Prvo, pošto pisanje naučnih radova, a time i apstrakata, podrazumijeva uspostavljanje ravnoteže između činjenica i njihovih tumačenja, autori pokušavaju da predstave informacije na najobjektivniji način. Stoga, rijetko koriste rečenice tipa “*I claim that...*”, već

“*The results show, indicate, demonstrate...*”. Na taj način ograđivanje postaje jedna veoma važna tehnika koja autorima omogućava da naučne činjenice u čiju istinitost nijesu sigurni iznesu na najoprezniji način. Drugo, ograđivanje pomaže autorima da izbjegnu odgovornost za iznijete propozicije kako bi zaštitili svoj autoritet i preduprijedili moguću štetu koja bi nastala kao rezultat prekomjernog kategoričkog saopštavanja određenih tvrdnji. Hajlend (1995: 35) naglašava da u takvim slučajevima autori koriste ograđivanje kad iznose preliminarne rezultate, kada je u pitanju restriktivni korpus ili dokaz u koji se sumnja ili, pak, kada se radi o nesigurnim predviđanjima. Treća funkcija ograđivanja odnosi se na unapređenje interakcije između pisca i čitaoca, koja se postiže onda kada u apstraktima autori uključuju čitaoca u istraživački process. U tom pogledu kategoričke izjave ne ostavljaju prostor za dijalog, za neophodnu komunikaciju između autora i publike, kao ni za moguću reakciju čitaoca.

Uzimajući u obzir važnost ograđivanja i u apstraktima naučnih članaka, ovaj rad ima cilj da ispita u kojoj mjeri autori koriste ovu kategoriju u apstraktima naučnih radova iz političkih nauka. S obzirom na to da osnovu rada čini korpus iz tri oblasti navedene discipline: socijalna, izborna i inostrana politika, cilj je i da se utvrdi da li postoje određene varijacije kad je u pitanju učestalost ograđivanja u stavovima¹ (*moves*) koji čine strukturu apstrakata u navedenim oblastima. Osim toga, predmet istraživanja jeste i ispitivanje veze između strategija kroz koje se realizuje ograđivanje i retoričke organizacije apstrakata. Stoga, analiza počinje navođenjem strategija koje predlaže Martin-Martin (2008) u funkciji ograđivanja, nakon čega slijede rezultati i diskusija, a rad se završava zaključkom.

2. Korpus i metodologija

Ovaj rad predstavlja analizu 48 apstrakata naučnih članaka koje su pisali autori na engleskom jeziku, i koji su uzeti po principu slučajnog uzorka. Preciznije, pažnja je usmjerena na tri oblasti političkih nauka: socijalna, izborna i inostrana politika. U pomenutim poddisciplinama apstrakti naučnih radova prate (sa određenim varijacijama kada je u pitanju procenat učestalosti utvrđenih stavova (*moves*) i faza (*steps*)²] sljedeću strukturu: *predstavljanje konteksta, utvrđivanje svrhe, opis metodologije, pregled rezultata, predstavljanje zaključaka i ključne riječi*.

Apstrakti su pronađeni u vodećim britanskim časopisima iz navedenih oblasti političkih nauka. *Journal of Social Policy* (Cambridge University Press - UK) i *Global Social Policy* (Sage publications - UK) su časopisi iz kojih je uzeto 16 apstrakata iz socijalne politike. *Political Analysis* (Oxford University Press), ocijenjen kao prvi od 93 časopisa, i *Publius: the Journal of Federalism* (Oxford University Press) iskorišćeni su kao izvor za 16 apstrakata iz izborne politike. Posljednju grupu predstavljaju časopisi *Cambridge Review*

1 Prevod termina *moves* preuzet je iz Lakićeve knjige *Analiza žanra: Diskurs jezika struke* (1999).

2 Prevod termina *steps* preuzet je iz Lakićeve knjige *Analiza žanra: Diskurs jezika struke* (1999)

of *International Affairs* (Routledge - UK) i *International Politics* (Palgrave Macmillan Ltd. - England), gdje je pronađeno 16 apstrakata iz inostrane politike.

U preliminarnoj fazi analize cilj je bio da utvrdim tipična lingvistička sredstva koja su autori upotrebljavali na leksičko-gramatičkom i sintaksičkom nivou u funkciji ograđivanja. Stoga sam kao polaznu osnovu uzela podjelu na tri strategije koju daje Martin-Martin (2008):

1. **Strategija indeterminacije**, koja se odnosi na neodređene i nejasne pozicije. Ova strategija se realizuje kroz upotrebu sljedećih jezičkih sredstava:
 - 1.1. **Epistemička modalnost** koja uključuje sljedeće kategorije:
 - a) modalne glagole za izražavanje mogućnosti *may, might, can*, savjeta *should* i jake preporuke *must*, kao i potrebe *need*
 - b) semimodale *to seem, to appear*
 - c) epistemičke leksičke glagole *to suggest, to speculate, to assume*, ukazujući na to da je moguće da je propozicija ili hipoteza tačna;
 - d) glagole mišljenja *to believe, to think*;
 - e) modalne priloge *perhaps, possibly, probably*;
 - f) modalne imenice *possibility, assumption, suggestion*;
 - g) modalne pridjeve *possible, probable*.
 - 1.2. **Apksimatori** kvantiteta, učestalosti, stepena i vremena, kao što su *generally, approximately, most, relatively, frequently, various*, ilustrujući autorov stav da ne želi da bude precizan.
2. **Strategija subjektivizacije** koja uključuje sljedeća lingvistička sredstva:
 - 2.1. **zamjenice prvog lica jednine i množine** *I* i *we*;
 - 2.2. **pridjevske i priloške izraze koji upućuju na naglašavanje vrijednosti / kvaliteta propozicije** poput *extremely interesting, particularly important*. Hajlend (u Martin-Martin, 2008) koristi termin *boosters*, koji se odnosi na upotrebu izraza za naglašavanje, reflektujući na taj način autorovu namjeru da ubijedi čitaoca u istinitost iznijete propozicije.
3. **Strategija depersonalizacije**, koja upućuje na situacije u kojima autori koriste razne bezlične i pasivne konstrukcije kako bi se oslobodili odgovornosti prema iznijetim tvrdnjama. Ova strategija se sintaksički realizuje pomoću:
 - 3.1. **Pasivnih konstrukcija u kojima agens nije poznat**, kao što je konstrukcija *an attempt was made to see...*
 - 3.2. **Bezličnih aktivnih konstrukcija** u kojima funkciju subjekta vrše neanimatne³ imenice *findings, results, data*, kao u sljedećim primjerima: *the*

3 Termin *inanimate* preveli smo kao neanimatni, vodeći se prevodom termina *animate* kao animatni, koji je preuzet iz Lazić-Konjik, I. (2007): „Kognitivnolingvistička proučavanja srpskog jezika“, u Ivić, M. (ur.) **Južnoslovenski filolog**, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti – Institut za srpski jezik, br. 63, str. 251-260.

findings suggest..., these data indicate...

Pomoću ovakve podjele započela sam kvantitativnu analizu učestalosti pomenutih strategija i njihove upotrebe u stavovima i fazama koje čine strukturu analiziranih apstrakta. Uzimajući u obzir činjenicu da se navedene strategije realizuju kroz upotrebu lingvističkih sredstava koja uključuju ne samo jednu riječ već kominaciju dvije, tri ili više riječi, posmatrala sam svaki primjer kao zasebnu jedinicu i ilustraciju određene strategije. Tako u primjeru “*The findings suggest that...*” autor koristi bezličnu aktivnu konstrukciju kao potkategoriju **strategije depersonalizacije**, u kojoj funkciju subjekta vrši neanimatna imenica. Očito je da se ova strategija kombinuje sa **strategijom indeterminacije**, koja se realizuje kroz upotrebu epistemičkog glagola *suggest*, kako bi se pojačalo dejstvo funkcije ograđivanja.

3. Rezultati i diskusija

Vodeći se taksonomijom strategija koja je navedena u prethodnom, u ovom dijelu predstaviti ću tabelu koja ilustruje učestalost strategija koje autori upotrebljavaju u svakom stavu analiziranih apstrakata sa funkcijom ograđivanja.

Stavovi	Strategije	Socijalna politika	Izborna politika	Inostrana politika
Predstavljnje konteksta	Indeterminacija	11 (6.2%)	18 (9.4%)	10 (6.9%)
	Subjektivizacija	6 (3.4)	11(5.8%)	2 (1.4%)
	Depersonalizacija	1 (0.5%)	0	8 (5.5%)
Utvrđivanje svrhe	Indeterminacija	15 (8.6%)	17 (8.9%)	14 (9.7%)
	Subjektivizacija	4 (2.3%)	14 (7.3%)	2 (1.4%)
	Depersonalizacija	17 (9.7%)	7 (3.7%)	13 (9%)
Opis metodologije	Indeterminacija	9 (5.1%)	5 (2.6%)	4 (2.3%)
	Subjektivizacija	2 (1.1%)	9 (4.7%)	2 (1.4%)
	Depersonalizacija	11 (6.2%)	2 (1.05%)	7 (4.9%)
Pregled rezultata	Indeterminacija	30(17.1%)	21(11.05%)	22 (15.3%)
	Subjektivizacija	8 (4.6%)	19 (10%)	10 (6.9%)
	Depersonalizacija	13 (7.5%)	20 (10.5%)	16 (11%)
Predstavljnje zaključaka	Indeterminacija	34(19.5%)	29(15.3%)	19(13.1%)
	Subjektivizacija	10 (5.7%)	5 (2.6%)	4 (2.3%)
	Depersonalizacija	4 (2.3%)	13(6.8%)	11(7.6%)
Ključne riječi	Indeterminacija	-	-	-
	Subjektivizacija	-	-	-
	Depersonalizacija	-	-	-
Ukupno		175	190	144

Tabela 1. Učestalost strategija u stavovima apstrakata naučnih radova

Podaci u tabeli ukazuju na to da je najveći procenat frekventnosti modalnih sredstava i aproksimatora, kojima se realizuje **strategija indeterminacije**, u *stavu IV – pregled rezultata* i *stavu V – predstavljanje zaključaka* u sva tri korpusa: socijalnoj, izornoj i inostranoj politici. U ovim stavovima autori pažljivo iznose rezultate i donose zaključke na sigurniji način, ostavljajući potencijalnoj čitalačkoj publici prostora za razmišljanje, davanje komentara ili eventualno pisanje u sličnom ili suprotnom smjeru. Najučestaliji primjeri modalnih sredstava su: modalni glagoli *can, may, might, need, must, should, would*, epistemički leksički glagoli *to suggest, to indicate*, glagoli mišljenja *to think, to realise, to recognise, to perceive*, modalni prilog *likely*, modalne imenice *implication, indication, possibility, hypothesis, proposal, attempt*. Druga kategorija **strategije indeterminacije** odnosi se na prilično široku upotrebu aproksimatora u *stavu IV* i *V*, koji ukazuju na činjenicu da autori ublažavaju odgovornost za iznijete rezultate i zaključke tako što usvajaju neodređenu i nepreciznu perspektivu kada formiraju svoje tvrdnje (vidjeti primjere 1 i 2). U takvim slučajevima oni ne daju precizne podatke, već generalne rezultate ili zaključke koji se odnose na moguća rješenja problema kojima su se bavili u radu ili predviđanja potencijalnih pravaca daljih istraživanja. Primjeri takvih sredstava su: *relatively, recently, frequently, often, sometimes, generally, more, much, most, many, less, little, few, fewer, further, rather, some, lengthy, anything, any, various, general, large, recent, high, long, lower*.

(1) *Given that the major grant programs are ending, the EAC's long-term contribution will **likely** be to create and disseminate information.* (EPa₁)

(2) *The level of success which the durable governors have had in maintaining electoral support and partisan legislative majorities gives **little indication** of a general decline of performance during **lengthy** tenure.* (FPa₅)

U *Stavu I – predstavljanje konteksta* najfrekventnija strategija prema Tabeli 1 takođe je **strategija indeterminacije**, sa najvećim procentom učestalosti u oblasti izborne politike (9.4%). Modalna sredstva koja se koriste su modalni glagoli *can, could, should*, semimodali *to seem, to appear*, epistemički leksički glagol *to tend*, glagoli mišljenja *to concern, to consider, to believe*, modalne imenice *attempt, assumption* i aproksimatori *often, usually, rarely, much, more, most, little, large, commonly, recent*. Upotreba ovih sredstava omogućava autorima da formiraju sigurnije tle kada uvode temu svog naučnog rada, a time i apstrakta, pogotovo u određenim potfazama prvog stava, gdje *naglašavaju nedostatak u prethodnom istraživanju, navode protivrječne konstatacije ili ističu interesovanje za temu ili važnost teme* (vidjeti primjere 3 i 4). Pokazalo se da epstemička modalnost predstavlja veoma važno retoričko sredstvo u ovom stavu, pošto autori indirektno i neodlučno upućuju na one oblasti u kojima bi trebalo obaviti dalja istraživanja, ili, pak, preispituju rezultate prethodnih istraživanja.

(3) *In an **attempt** to counter changes in family structures, a number of nation states are designing policies to make men fit into families... This approach*

tends to ignore that other subsystems, such as previously existing policies, can have an impact on the effectiveness of marriage and fatherhood promotion. (SPa₅)

(4) *Little appreciated has been the centrality of foreign policy to Egypt's internal interests as well as its external ones, and the extent to which changes in either the domestic or international environment could trigger the Egyptians to reassess their stance.* (FPb₅)

Strategija indeterminacije javlja se u sličnom procentu i u *stavu II – utvrđivanje svrhe* (8.9% u korpusu iz izborne politike i 9.7% u korpusu iz inostrane politike). Jedina razlika je u tome što je u apstraktima iz oblasti socijalne politike najčešća **strategija de-personalizacije** (9.7%). U ovom stavu autori koriste modalnost i aproksimatore da opišu svoje istraživanje, da predstavu svrhu ili cilj istraživanja, da postavu pitanja ili popune prazninu u prethodnom istraživanju na oprezan način. Kada je u pitanju *stav III – opis metodologije*, autori ne posežu za ovom strategijom (5.1% u korpusu iz socijalne, 2.6% izborne i 2.3% inostrane politike) kao u prethodnim stavovima, a *stav VI – ključne riječi*, koji se sastoji od riječi od esencijalne važnosti za naučni članak, a time i apstrakt, ne sadrži pomenute strategije.

Korišćenje zamjenica prvog lica jednine i množine *I* i *we* i pridjevskih i priloških izraza kojima se ističe kvalitet propozicije kao potkategorija **strategije subjektivizacije** je najvažnija tehnika u *stavu III – opis metodologije* (4.7% u korpusu iz izborne politike). Ova strategija zauzima drugu poziciju (nakon strategije indeterminacije) u istom korpusu stava *utvrđivanje svrhe* (7.3%) i u apstraktima iz socijalne politike u stavu *predstavljanje zaključaka* (5.7%). U nešto manjem procentu koristi se u stavovima *predstavljanje konteksta* i *pregled rezultata*. Zamjenice prvog lica upotrebljavaju se sa glagolima mišljenja *to think, to believe, to consider, to recognise*, glagolima koji ukazuju na istraživački proces *to test, to investigate, to examine, to explore, to present, to utilise*, glagolima izvještavanja *to argue, to show, to find, to claim*. U situacijama kada autori koriste zamjenicu prvog lica množine *we*, obraćaju se široj čitalačkoj publici. Na taj način „zauzimaju poziciju imaginarnog čitaoca kako bi pretpostavili šta jedan razuman, misleći član zajednice može da zaključi ili uradi“ (Hyland, 2001a: 558). Za razliku od inkluzivnog *we*, ekskluzivno *I* postavlja autora za autoritet i ne ostavlja prostor za reakciju čitaoca koji, stoga, ima pasivnu ulogu. (pr. 5 i 6).

(5) *We find that Chinese immigrants living in neighbourhoods with a high concentration of other Chinese residents are more likely to perceive employment discrimination against Chinese people as a group, and are more likely to report exposure to ethnically motivated verbal assault, than are Chinese immigrants living elsewhere.* (SPa₃)

(6) *In the second step, I utilize institutional measures of power diffusion in the parliament...* (FPb₇)

Korišćenjem pridjevskih i priloških izraza koji naglašavaju kvalitet propozicije kao potkategorije **strategije subjektivizacije**, autori ukazuju na značaj određene teme u stavu *predstavljanje konteksta*, metoda u stavu *opis metodologije*, ističu glavne rezultate ili zaključke istraživanja u stavovima *pregled rezultata* i *predstavljanje zaključaka*. Na ispitanom uzorku pronađeni su sljedeći primjeri: *very significant problem, big and important question, major patterns, major differences, the greatest difference, particular contribution, particular, far more extensive, more effectively, surprisingly, substantially, especially, more frequently, particularly*.

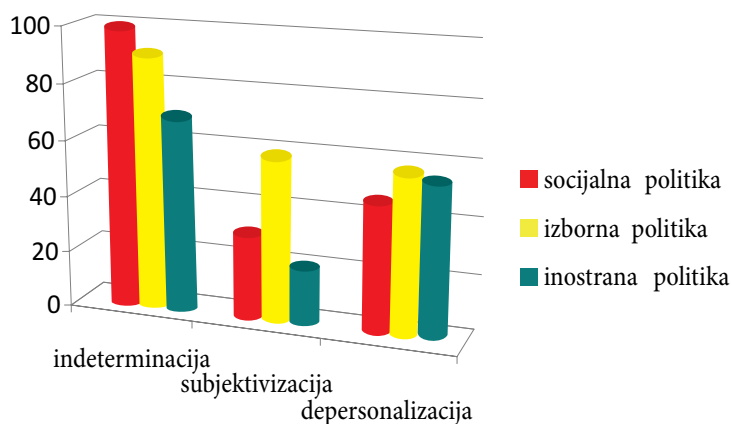
Strategija depersonalizacije omogućava autorima da se distanciraju od svojih propozicija. Koristeći ovu strategiju, oni smanjuju svoju sigurnost u istinitost iznijetih tvrdnji, koja, prema Martín-Martín-u (2008: 147), „reflektuje odnos između pisca i propozicije, i, istovremeno, odnos između pisca i čitaoca”. Stoga autori formiraju takav stav koji im pruža zaštitu od eventualne kritike, izražen u obliku pasivnih konstrukcija bez dätog agensa, i bezličnih aktivnih konstrukcija u kojima ulogu subjekta vrše neanimatne imenice *article, paper, study, analysis, findings, results*. Tabela 1 ilustruje da je ovo najfrekventnija strategija u apstraktima iz oblasti socijalne politike u stavovima *utvrđivanje svrhe* (9.7%) i korpusu iz socijalne (6.2%) i inostrane politike (4.9%) stava *opis metodologije*. Vrijedno je napomenuti da ova strategija zauzima drugo mjesto u stavu *pregled rezultata* u sva tri korpusa i u stavu *predstavljanje zaključaka* u korpusu iz oblasti izborne i inostrane politike (6.8% i 7.6%). Korpus iz izborne politike stava *I - predstavljanje konteksta* ne sadrži ovu strategiju, dok je u apstraktima iz oblasti socijalne i inostrane politike prisutna u manjem broju slučajeva (0,5% i 5.5%). Korišćenje pasiva i bezličnih aktivnih konstrukcija omogućava autorima da *opišu svoje istraživanje, da prikažu metode i predstave rezultate i zaključke* na način koji im obezbjeđuje veći stepen zaštite, kao što je sumirano u sljedećim primjerima:

(7) *The article explores the implications for gender roles and relations in Nicaragua of implementing a Conditional Cash Transfer programme aimed at improving the situation of the extreme poor.* (SPb₄)

(8) *It is argued that although there are very good reasons to be anxious about the political implications of his ideas, when understood in the cultural and intellectual context of Weimar Germany and post-war America, Strauss' philosophical enterprise is more ambiguous than it has been suggested by his most fervent detractors in recent feuds over America's 'war on terror'.* (FPa₄)

Na kraju, Dijagram 1 demonstrira podatke vezane za sveukupnu prisutnost navedene tri strategije. Prema njemu, autori se odlučuju za **strategiju indeterminacije** u najvećem procentu u korpusu iz sve tri oblasti (98% u izornoj, 89% socijalnoj i 65% inostranoj politici). **Strategiju subjektivizacije** preferiraju autori apstrakata iz oblasti izborne politike (55%), a u manjem procentu autori korpusa iz oblasti socijalne i inostrane

politike (25% i 15%). **Strategija depersonalizacije** upotrebljava se u relativno manjem broju slučajeva (43% u socijalnoj, 40% u izbornoj i samo 1% u inostranoj politici).

Dijagram 1. Ukupna prisutnost strategija u apstraktima naučnih radova

4. Zaključak

Analiza ograđivanja u apstraktima naučnih radova u političkim naukama sprovedena je pomoću strategija koje predlaže Martin-Martin (2008). Cilj ovog rada jeste da se ispita u kojoj mjeri se autori ograđuju od svojih tvrdnji u apstraktima iz tri poddiscipline političkih nauka: socijalna, izborna i inostrana politika. Rezultati pokazuju da se **strategija indeterminacije** koristi u najvećem broju slučajeva u stavovima *pregled rezultata* i *predstavljanje zaključaka* u ispitanom korpusu, gdje autori ublažavaju odgovornost za iznijete propozicije. Njihov cilj jeste da iznose tvrdnje na manje kategoričan način, koji bi bio prihvatljiviji za ciljnu publiku i, ujedno, da budu prihvaćeni od strane članova istraživačke zajednice (Martín-Martín, 2008: 148). Ova retorička strategija koristi se u sličnom obimu u *stavu I – predstavljanje konteksta* i *stavu II – utvrđivanje svrhe*, s tim što se u drugom stavu autori apstrakata iz oblasti socijalne politike opredjeljuju za **strategiju depersonalizacije**. Jedini stav u kome ne preovladavaju modalna sredstva jeste *stav III – opis metodologije*, gdje autori biraju **strategiju depersonalizacije** u apstraktima iz socijalne i inostrane politike i **strategiju subjektivizacije** u korpusu iz izborne politike. Dobijeni podaci ilustruju to da stepen prisustva tehnike ograđivanja zavisi od stava o kome je riječ. U stavovima u kojima se javlja najveći broj iznijetih tvrdnji, a to su *pregled rezultata* i *predstavljanje zaključaka*, javlja se i najveći broj sredstava za ograđivanje. Činjenica da je **strategija indeterminacije** najučestalija govori o tome da ona pruža veću zaštitu autorogog integriteta. Drugim riječima, oni na jedan neodređeni, a objektivan način formiraju svoje propozicije, izbjegavaju odgovornost za iznijete tvrdnje i istovremeno žele da budu prihvaćeni od strane članova diskursne zajednice.

Literatura

- Bhatia, K. V. (1993) **Analysing Genre: Language Use in Professional Settings**, London and New York: Longman.
- Faber, B. (2003) "Creating Rhetorical Stability in Corporate University Discourse: Discourse Technology in Change", in **Written Communication**, Sage publications, No. 20, pp. 391-412.
- Hyland, K. (1995) „The Author in the Text: Hedging Scientific Writing“, in **Hong Kong Papers in Linguistics and Language Teaching Communication**, Hong Kong: English Centre, University of Hong Kong, No. 18, pp. 33-42.
- Hyland, K. (1996) "Writing without Conviction? Hedging in Science Research Articles", **Applied Linguistics**, Oxford: Oxford University Press, Vol. 17, No. 4, pp. 433-454.
- Lakić, I. (1999) **Analiza žanra: diskurs jezika struke**. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
- Martín-Martín, P. (2003) **Personal Attribution in English and Spanish Scientific Texts**. <http://www.publicacions.ub.es/revistes/bells12/PDF/art09.pdf> (accessed July 6, 2008).
- Martín-Martín, P. (2008). "The Mitigation of Scientific Claims in Research Papers: A Comparative Study", in Sanches Perez, A. (ed.) **International Journal of English Studies**, Spain: University of Murcia, Vol. 8, No. 2, pp. 133-152.
- Swales, J. (1990) **Genre Analysis: English in Academic and Research Settings**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wilamova, S. (2005) "On the Function of Hedging Devices in Negatively Polite Discourse", in Chovanec, J. (ed.) **Brno Studies in English**, Masaryk University: the Faculty of Arts, No. 31, pp. 85-93.

Miomir Abović

ŽUTA ŠTAMPA – POGLED IZ LINGVISTIČKOG UGLA

Apstrakt: *U radu ćemo se baviti (lingvo)stilističkim aspektima jezika žute štampe. U fokusu interesovanja biće međudnos i uzajamna zavisnost određenog tematskog bloka, sa jedne strane, i jezičko-stilske realizacije tog tematskog kompleksa, sa druge. Istraživanje ćemo sprovesti na korpusu koji čine reprezentativni časopisi ove vrste štampe.*

Ključne riječi: *žuta štampa, sintaksa, stilski postupak, stilogenost, pravopis, parcelacija*

1. Uvod

Tematika ovog rada je proučavanje jezika žute štampe, tj. jezično-pravopisnih sredstava i načina njihove upotrebe koji se kao određeni toposi pojavljuju u časopisima ove vrste. Riječ je, zapravo, o izvjesnom broju ustaljenih postupaka organizovanja jezičkog materijala koji se analitičkim putem daju izdvojiti i opisati i koji obuhvataju različite nivoe lingvističke analize. Te je stilske postupke, naravno, nužno posmatrati u odnosu uzajamne zavisnosti i nedjeljivoj povezanosti sa sadržajem navedenih tekstova, njihovim označenim. A na označeno tih tekstova, odnosno njihov sadržaj upućuje već i metaforika njihovog označitelja – naziv žuta štampa je prevod imeničke sintagme *yellow pages*, koja označava časopis što se štampa na nekvalitetnom papiru. Odavde logičkim zaključivanjem i mehanizmima asocijacije slijedi da je saznajno-tematski kvalitet teksto-va koji se štampaju na papiru takvog kvaliteta jednak kvalitetu tog papira. I zaista, radi se o časopisima čija su sadržina tekstovi sa tematikom vezanom za događaje iz života javnih ličnosti. U fokusu pažnje novinara ovih časopisa su životna dešavanja estradnih zvijezdi, pjevačica i pjevača (prije svega folk muzike), ali i događaji iz života raznih voditelja, glumaca, sportista itd. Premda tematika tekstova ovih časopisa nije sasvim uniformna, primarni razlog postojanja ove štampe je objavljivanje tekstova senzacionalističkog usmjerenja, tekstova o navodnim ili stvarnim skandalima vezanim za živote poznatih, tekstova čija su tematika raznorazni tračevi ili prosto tekstova koji pokušavaju ironijskim ili ironijsko-invektivnim odnosom spram nekog događaja iz života određene javne ličnosti da privuku pažnju čitalaca. Po pravilu se radi o kraćim tekstovima praćenim brojnim (često) provokativnim fotografijama, i upravo ta kombinacija kratkih tekstova i (često) provokativnih fotografija kojima se potvrđuje i dokumentuje ono što je napisano i jeste strukturno-konceptijska osnova časopisa ove vrste. Nije potrebno naglašavati da su časopisi ove vrste namijenjeni čitaocima najniže intelektualne profilacije, kakvih je u svakoj populaciji i najviše. Riječ je o jedinkama koje nemaju nikakve potrebe za istinskim saznanjem i duhovnim bogaćenjem i ispunjenjem, već za jednim vidom gubljenja vremena. U ovom slučaju taj se fenomen realizuje kroz iščitavanje tekstova koji ih, sa jedne strane, ne „opterećuju“, a, sa druge, zadovoljavaju njihovu potrebu i „glad“ za informacijama i senzacijama vezanim za život njihovih estradnih junaka u koje se mnogi od njih i sami svjesno ili nesvjesno projektuju. Ovakvoj koncepciji ovih časopisa, vijestima o

događajima iz života poznatih ličnosti, dominantno senzacionalističke i ironijsko-invektivne intencije, imanentan je i određen repertoar jezičko-stilskih postupaka, repertoar koji u tekstovima date štampe pokazuje veliku stabilnost i uniformnost. Građu za ovaj rad ekscerpirali smo iz časopisa Skandal i Svijet, koji su klasični predstavnici ove vrste štampe u nas.

2. Analiza i rezultati

Naslovi su u ovoj vrsti štampe stilističko sredstvo od izuzetnog značaja. I inače „(...) birajući naslov ili podnaslov, produktor teksta polazi od potrebe da što sažetije pruži osnovnu informaciju o sadržaju toga teksta (referencijalna funkcija naslova), da privuče pažnju recipijenta (konativna funkcija), izrazi vlastitu osobnost (ekspresivna funkcija)“ (Katnić-Bakaršić, 2001: 269). Za produkte tekstova proučavanih časopisa naročito je bitan konativni aspekt funkcije naslova. Evo nekoliko karakterističnih primjera: Crna Vranička, može li grđe?! (Svijet, 10.3.2010, 5), Mina otkačila Igora (Skandal, 10.08.2010, 8), Na meti psihički oboljele obožavateljke! (Svijet, 10.03.2010, 16-17), Nevjerni Boban! (Svijet, 10.03.2010, 23), I Brena šutnula Milija! (Svijet, 10.03.2010, 24-25), Pobegao iz zatvora zbog Dragane Mirković! (Skandal, 5.10.2010, 13), Tanja Savić hoće kući! (Skandal, 5.10.2010, 14-15), Fahreta bi me ubila! (Svijet, 6.10.2010, 2-3), Zorana u vezi sa oženjenim (Svijet, 6.10.2010, 14-15). Naslovima u tekstovima ovih časopisa često se uspostavljaju asocijativne veze sa određenim poznatim ostvarenjima (nazivima poznatih filmova, poznatim rečenicama iz određenih filmskih scena itd.), poznatim iskazima vezanim za određene istorijske događaje i sl. Primjeri: Obračun kod Grand Korala! (Svijet, 10.3.2010, 2-3), Jaman je malo nervozan! (Svijet, 10.3.2010, 10), Sestre u akciji! (Svijet, 6.10.2010, 34-35), Kocka je bačena (Skandal, 1.06.2010, 7). Ovaj postupak, u kontekstu tematike tekstova datih časopisa, stilski je veoma učinkovit. Naime, asocijacijama na naziv nekog poznatog filma, rečenicu iz neke poznate filmske scene ili istorijskog događaja ukorijenjenih u kolektivnu svijest koji sami sobom nose veliku energiju i izražajnu snagu, i naslov određenog članka postaje ekspresivniji, a članak primamljiviji za recipijente kao potencijalni objekat čitanja. Sve ovo pod uslovom da čitateljstvo ovih časopisa uopšte zna o kojim filmovima, filmskim scenama itd. se radi (što, svakako, nije čest slučaj).

Specifična stilogenost časopisa ove vrste oblikuje se i upotrebom određenih pravopisnih sredstava. Jedan od postupaka generisanja ekspresivnosti na pravopisnom nivou koji je topos tekstova ove štampe intenzivna je upotreba uzvičnika. Primjeri:

Pred više od 10.000 ljudi, Aco Pejović je u petak 1. oktobra održao prvi solistički koncert u Beogradu! (Skandal, 5.10.2010, 7)

Osim što ima pilence pored sebe, Ana Bekuta može da se ponosi i time što joj je dečko prilično galantan! (Svijet, 26.05.2010, 12)

Bojan Marović ovih dana ima posla preko glave! (Svijet, 26.05.2010, 13)

Mala Mirka Vasiljević baš ne žali keš! (Skandal, 10.08.2010, 17)

Ume Haris Džinović vrhunski da peva, ume vrhunski da zarađuje, a bogami, ume i vrhunski da troši! (Skandal, 10.08.2010, 31)

Mora da se sprema (Marinko Rokvić, M.A.) za neki novi reality show! (Skandal, 1.06.2010, 26)

Sudeći po tome koliko je vremena provela u kupovini, Katarina Živković se dobro spremila za Farmu! (Skandal, 7.09.2010, 5)

Milan Topalović pobjednik je trećeg "Grand festivala"! (Svijet, 10.03.2010, 2)

Firmirana torba, fensi patike... samo još fali blajhana kosa pa da Aca Lukas bude novi Milan Stanković! (9.03.2010, 23)

Završilo se na verbalnom sukobu, umesto da je kao šmeker (Miki Manojlović, M.A.) nastavio ka restoranu Sokoj gde je i pošao! (Skandal, 2.03.2010, 21)

Prošlog četvrtka ...jedna od najljepših TV voditeljki Radmila Radenović rodila je carskim rezom sina! (Skandal, 2.03.2010, 24)

Romansa ipak nije pokvarila utisak o Anabeli pa je publika odlučila da ona iz Kuće na Košutnjaku izlazi kao vicešampion! (Skandal, 2.03.2010, 2)

Upotreba uzvičnika, ako prihvatimo Rifaterovu postavku da „(...) stilemi nastaju manje predvidljivom i nepredvidljivom upotrebom jezičkih jedinica, odnosno, predstavljaju odstupanje od norme, od uobičajenoga“ (Katnić-Bakaršić, 2001: 38), u svim navedenim i brojnim sličnim primjerima ove vrste ima nesumnjivo stilogeni karakter. Uzvičnik se definiše kao interpunkcijski znak „(...) koji se stavlja iza rečenica, grupa riječi i pojedinih riječi da označi njihov povišeni ton, tj. onda kada se želi izraziti emocionalni stav govornika. Najčešće se radi o uzvičnim ili eksklamativnim rečenicama, kojima se iskazuje ushićenje, čuđenje, zadivljenost, ogorčenje, nevjerica, zgražavanje, ili o uzvičnim izrazima koji odstupaju od uobičajene, neutralne forme rečenice“ (Muratagić-Tuna, 2005: 244-5). U ovoj definiciji uzvičnika bitno je naglasiti dvije crte – sa jedne strane, njegovu upotrebu u slučajevima kada govornik želi izraziti svoj emocionalni stav i, sa druge, upotrebu uzvičnika **najčešće** (naglašavanje M.A.) u uzvičnim ili eksklamativnim rečenicama i uzvičnim izrazima kojima se izražava povišena afektivnost i koji odstupaju od neutralne forme rečenice. Nadovezujući se na ovu drugu stavku, možemo zaključiti da je primarni domen upotrebe ovog interpunkcijskog znaka obilježavanje kraja uzvične rečenice, rečenice kojom se „(...) izražava zabrana, zapovijed ili poticaj“ (Muratagić-Tuna, 2005: 50). U navedenim primjerima uzvičnik se, međutim, očigledno upotrebljava van svog primarnog domena i u drugačijem kontekstu. U navedenim primjerima, naime, uzvičnik se stavlja na kraj izjavnih rečenica, rečenica kojima se pruža obična informacija o nekoj datosti iz vanjezičkog univerzuma, i koje su inače lišene afektivnog naboja. Zamjenom interpunkcijskih znakova, finalizacijom datih rečenica uzvičnikom umjesto očekivanom tačkom, autori tekstova ovih časopisa svjesno intervenišu na planu stila – uobičajeno neutralna intonacija ovakvih iskaza ustupa mjesto iskazu kome se pridaje

emocionalni stav, povišena afektivnost, što bi trebalo, u autorskoj intenciji, da ima za posljedicu intenziviranje doživljaja koji se stvara kao rezultat recepcije date informacije u svijesti čitalaca ovih tekstova.

Stilogena upotreba interpunkcijskih znakova u tekstovima ovih časopisa obuhvata i trotačku. Navodimo primjere:

A kako su 24 sata (Goga Sekulić i njen dečko – M.A.) bili sami, logično je da su se malo i zaigrali... (Svijet, 26.05.2010, 26)

Naime, kako je dvorac od neprocjenjive vrijednosti, samo za minimalne radove na njemu trebaće izdvojiti cifru koja se piše sa šest nula. A možete samo da pretpostavite koliko će, suma sumarum, biti cjelokupno restauriranje... (Svijet, 26.05.2010, 13)

On je, kako otkriva naš izvor, Mini obećao da će kupiti stan na kredit... (Skandal, 10.8.2010, 8)

Bila je toliko izbezumljena zbog Hasana da je malo falilo da od cele priče odustane... (Skandal, 21.09.2010, 8)

Na svakom koraku priča da je voli, da je uvek bila jedina žena u njegovom životu, da nijednu drugu ženu ne priznaje... (Skandal, 21.09.2010, 8)

A onda su on (Nenad Jestrović, M.A.) i njegova supruga Tamara skoknuli i do Crne Gore, da se malo odmoro od Dubaija, Maldiva i Tenerifa... (Skandal, 10.08.2010, 27)

E sad, ako se uzme u obzir da su zbog reklame za stars žvake mnogi prozivali Mariju Kilibardu da joj smrdi iz usta, pitamo se šta će tek biti sa Sanjom Marinković... (Skandal, 7.09.2010, 7)

Trotačka se definiše kao interpunkcijski znak kojim se označava „(...) nezavršenost rečenice, odnosno teksta“ (Badurina et al., 2007: 84). U svim navedenim i ostalim primjerima ove vrste imamo, međutim, u informativnom pogledu više-manje potpune i zaokružene iskaze na čijem kraju bismo očekivali tačku. Generisanje stilogenosti i ovdje se, kao i u slučaju primjera sa uzvičnikom, postiže supstitucijom interpunkcijskih znakova, neuobičajenom i neočekivanom upotrebom određenog interpunkcijskog znaka. Trotačka, naime, u kontekst informativno cjelovitih iskaza unosi element nedovršenosti. Na taj način, ovaj interpunkcijski znak, da tako kažemo, „otvara“ iskaz za potencijalno nove informacije i pruža recipijentu priliku za domišljanje nastavka informativnog lanca što se, opet u kontekstu tematike tekstova ovih časopisa, može okarakterisati kao učinkovit stilski postupak na nivou ortografije.

Pravopisno-stilski postupak koji se takođe može smatrati toposom tekstova ove štampe upotreba je zagrade. Primjeri:

Kao, recimo, Sanja Đorđević koja je ugrabila priliku (bolje nego prilika nju) i otišla na nekoliko dana da se odmori! (Skandal, 7.09.2010, 26)

Miloš je prvo uštedeo na prevozu – cenkanjem sa taksistom uspeo je da obori cenu sa 15 na 8 evra (sa sve ženom Brankom i stvarima). (Skandal,

10.8.2010, 20)

Zima je pri kraju (barem kalendarski), treba se pripremiti za lepše vreme (barem metereološki). (Skandal, 2.03.2010, 22)

Kod nje je bilo baš široko, naročito u donjem delu leđa (koji neki nazivaju i dupetom). (Skandal, 2.03.2010, 22)

Kad bi neko objasnio Nikoli Rokviću da bi trebalo da skokne do plastičnog hirurga i nabaci silikonske grudi (da ne kažemo sise), možda bi i pobedio na takmičenju za Mis mokre majice. (Skandal, 2.03.2010, 17)

Lepa Lukić je svakako bila najradosnija pošto je konačno dobila svoju Milicu (i to sa baterijama) za koju se... mnogo vezala. (Svijet, 3.03.2010, 6)

Firmirana torba, fensi patike (sa sve rajsferslusom) i stameni muški stav... samo još fali blajhana kosa pa da Aca Lukas bude novi Milan Stanković! (Skandal, 9.03.2010, 23)

Posle mesec dana provedenih na Filipinima i ishrane koja se sastojala od pirinča na dva načina, Goca Tržan se (što je potpuno razumljivo) uželela prave, domaće kuhinje. (Skandal, 5.10.2010, 18)

Pošto nije ljubitelj igre Prazan stan je dosadan, Mia Borisavljević je rešila da gajbu (al' ne pivsku, nego stambenu) opremi nameštajem. (Skandal, 21.09.2010, 18)

I u upotrebi zagrada ogleđa se međuzavisnost sadržajne usmjerenosti tekstova ovih časopisa i njihovog stilskog oblikovanja. Naime, produkovanje više ili manje uspjele duhovitosti na osnovu nekog događaja iz života poznatih ličnosti, često na bazi ironijskog odnosa spram tog događaja, jedna je od karakterističnih intencija autora tekstova ovih časopisa. Kreiranje iskaza duhovitog sadržaja gotovo da se nameće kao obaveza autorima članaka ovih časopisa; duhovitost se u časopisima ove vrste često forsira, što nerijetko ima za posljedicu umetanje konstatacija sa ovom intencijom i u kontekste u kojima im nije mjesto, te na taj način stvaranje jezičkih konstrukcija koje bismo, najblaže rečeno, mogli nazvati stilski neuspjelim i estetski neukusnim. Zagrada kao pravopisno sredstvo za obilježavanje umetnutih riječi i konstatacija (Muratagić-Tuna, 2005: 2915), u kontekstu imperativa produkcije (kvazi)duhovitosti, autorima članaka ovih tekstova dobrodošla je u dva pravca – sa jedne strane, kao sredstvo za dodavanje duhovitih konstatacija u iskaz koji već ima takvo usmjerenje, a, sa druge, za umetanje konstatacija duhovitog sadržaja u iskaz koji sam po sebi nije takav. U oba slučaja osnovni cilj, forsiranje duhovitosti, realizovan je – u prvom slučaju nastaju iskazi zasićeni ovom kategorijom (duhovitošću), a u drugom se ona ipak pojavljuje umetnuta u iskaze koji sami po sebi nemaju duhovito usmjerenje.

Određene stilske strategije u časopisima ove vrste opažaju se i na sintaksičkom planu. Jedna od markantnih je tzv. parcelacija. Pod ovim pojmom podrazumijeva se „(...) realizacija jedne rečenice u više tekstovnih jedinica (ili jednog iskaza u nizu intonaciono izdvojenih segmenata međusobno odvojenih tačkama)“ (Katnić-Bakaršić, 2001:

262). Primjeri:

Ona je u jednom klubu održala koncert na kome se toliko iscrpila da joj je i kosa bila mokra. Ali to je nije sprečilo da peva puna dva i po sata... (Skandal, 5.10.2010, 7)

Šta je Zorica Brunclik htela da postigne kada je uz pesmu izabrala ovaj stajling, nikome nije jasno. Tim pre što je isti maznula od mlade koleginice Dajane Paunović... (Skandal, 9.03.2010, 6)

Da bi došle do studija i stejdža, zvezde najpre moraju da savladaju blatnjavu baru. I to kakvu. (Skandal, 9.03.2010, 13)

Zato je silazeći sa stejdža visoko zadigla haljinu i pokazala zanosne noge. I satenske gaćice u boji haljine! (Skandal, 9.03.2010, 15)

... gutala ih je (kroasane, M.A.) brzinom svjetlosti. I to u komadu! (Svijet, 10.03.2010, 4)

A kako joj je dečko u dalekoj Australiji, posjetioci ovog kompleksa mogu bez bojazni da uživaju u svim čarima pjevačicine figure. I to do mile volje... (Svijet, 10.03.2010, 12)

Naravno, nijesu izostali ni trubači, koji su još više usijali atmosferu, a kad je prisutnima opao šećer, stigla je i grandiozna torta. Na šest spratova! (Svijet, 26.05.2010, 16)

Mora da se sprema (Marinko Rokvić, M.A.) za neki novi reality show! I to do sada neviđen na ovim prostorima. (Skandal, 1.06.2010, 26)

Kao, recimo, Sanja Đorđević koja je ugrabila priliku (bolje nego prilika nju) i otišla na nekoliko dana da se odmori. I igra vaterpolo. U plicaku. (Skandal, 7.09.2010, 26)

Pošto nije ljubitelj igre Prazan stan je dosadan, Mia Borisavljević je rešila da gajbu (al' ne pivsku, nego stambenu) opremi nameštajem. I to sve prošlog ponedeljka... (Skandal, 21.09.2010, 18)

Provokativnim fotografijama... Adrijana Lima još jednom je potvrdila da s razlogom nosi epitet najseksipilnije mame na svijetu. Pa i više od toga! Jer, sumnjamo da će ijedan muškarac ostati ravnodušan pri pogledu na razgoličenu srbijansku snajku... (Svijet, 26.05.2010, 36)

Osim što ima pilence pored sebe, Ana Bekuta može da se ponosi i time što joj je dečko prilično galantan! Jer, kako drugačije objasniti to što joj je dragi bez ikakvog povoda kupio čuku vrijednu 8000 eura. (Svijet, 26.05.2010, 12)

Danijela Vranić je s punim pravom osvojila titulu „najjezivija ličnost festivala“. Jer, kada je u studio u Košutnjaku ušetala poput utvare sa četvoro očiju, malo je reći da je preplašila sve prisutne. (Svijet, 10.03.2010, 5)

Primjena ovog stilskog postupka motivisana je osnovnom njegovom funkcijom koja se definiše kao „(...) naglašavanje važnosti svakog elementa, isticanje sadržaja svak-

og pojedinačnog parcelata, čime se pojačava emocionalnost i retoričnost teksta“ (Katnić-Bakaršić, 2001: 262). Zanimljivo je primijetiti, vezano za tekstove ovih časopisa, veoma učestalo izdavanje u posebnu tekstovnu jedinicu konstrukcija koje uvode veznici **i** i **jer**. To je razumljivo ako uzmemo u obzir činjenicu da, s jedne strane, veznik **i** funkcionira kao sintaksičko sredstvo kojim se najavljuje pojava dodatnog, novog sadržaja čija se informativna bitnost potcrtava osamostaljivanjem u posebnu tekstovnu jedinicu omeđenu tačkama, a, sa druge, informativni značaj uzročnog kompleksa samog po sebi i za potencijalne recipijente datih tekstova, kompleksa koji se stoga izdvaja u posebnu tekstovnu i uvodi veznikom **jer**.

Karakteristična pojava na nivou rečenice u tekstovima ove štampe je upotreba glagola govorenja u funkciji metajezičkih modifikatora. Primjeri:

Glumac ima ozbiljnu nameru da nauči da vozi avion, ali će mu za to trebati dosta vremena jer, kako kaže, godinu dana traje samo teorijski deo... (Skandal, 10.08.2010, 33)

On je, kako otkriva naš izvor, Mini obećavao da će kupiti stan na kredit... (Skandal, 10.08.2010, 8)

Kako kažu njihovi zajednički prijatelji, oboje su... dobro razradili taktike i strogo ih se pridržavaju. (Skandal, 21.09.2010, 8)

Kažu da je zbog puta ispalio Nebojšu Vojvođića... (Skandal, 9.03.2010, 23)

Kako smo saznali, Sandra će vreme posle operacije provesti u Milanu... (Skandal, 9.03.2010, 27)

Kažu da je svađa trajala satima... (Skandal, 9.03.2010, 6)

Jedini problem bio je, kako otkriva naš izvor, u tome što je žešće iznervirao ostale stanare... (Skandal, 9.03.2010, 11)

Glagolima govorenja u funkciji metajezičkih operatora u ovim i sličnim primjerima ostvaruje se modifikacija govornog postupka. Dati fenomen (modifikacija govornog postupka), kad su u pitanju glagolski modifikatori, realizuje se „(...) kao odnos govornika prema informaciji koju sadrži propozicija... u smislu njene verodostojnosti, nedvosmislenosti, ubedljivosti, jasnosti, umešnosti itd. Na komunikativnom planu ovaj odnos distanciranja od sadržaja propozicije ili insistiranja na njenom sadržaju, predstavlja strategiju govornog lica da deluje iskreno, ubedljivo i autoritativno u određenoj situaciji“ (Ristić, 2009: 109-110). O upotrebi obezličnog oblika **kažu**, koji nalazimo u našim primjerima u funkciji operatora govornog postupka, S. Ristić kaže da „(...) govorno lice, osim što kvalifikuje sadržaj propozicije kao informaciju preuzetu iz nekog neodređenog izvora, u prvi plan ističe svoju ocenu sadržaja propozicije ne dovodeći njenu faktivnost, verodostojnost u pitanje, kao i nameru da njen smisao, primeren određenoj situaciji, sugerira sagovorniku“ (Ristić, 2009: 112). Mogli bismo reći da glagoli govorenja kao metajezički operatori imaju ambivalentnu funkciju – sa jedne strane, kvalifikacijom sadržaja propozicije kao informacije preuzete od nekog drugog izvora autori članaka ovih časopisa, na neki način,

uspostavljaju odnos distance prema onome što se propozicijom tvrdi, a, sa druge, daju određen legitimitet sadržaju propozicije u pravcu vjerodostojnosti i istinitosti.

U pojedinim tekstualnim odjeljcima nalazimo kombinaciju nekih od pobrojanih stilskih kategorija. Navodimo dva primjera:

Model je revijski, prva linija, marka Dsquared, a cena – 15.000 evra. A uz takvu haljinu, naravno, ne ide brus. Zato idu flasteri. Specijalni, obostrano lepljivi i dovoljno čvrsti da zadrže i najnestašnije silikone! A Danijela ih baš nije štedela (flastere, ne silikone). (Skandal, 9.3.2010, 12)

A onda su on i njegova supruga Tamara skoknuli i do Crne Gore, da se malo odmore od Dubajja, Maldiva i Tenerifa... Pa su odseli u hotelu Splendid u Bečićima. I to svega tri nedelje. Malo se ljudi brčkali u hotelskom bazenu, poneki put i večerali (bazena, ne Nenada) i baš su kulirali. Šta će čovek, ne zna šta valja... (Skandal, 10.8.2010, 27)

Svođeci rezultate analize jezika časopisa žute štampe, možemo reći da autori tekstova ovih časopisa barataju repertoarom jezičko-stilskih postupaka koji je u značajnoj mjeri ustaljen i stabilizovan.¹ Upravo jezik ove štampe potvrđuje duboku istinitost tvrdnje da „(...) stil, stilističko, stilogeno... nisu samo forma, samo „ukras“ – oni su uvijek duboko povezani sa značenjem i smislom teksta ili njegovih elemenata“ (Katnić-Bakaršić, 2001: 300). Nijedan od analiziranih stilskih postupaka nije, naime, slučajno izabran, naprotiv – svaki ima svoje mjesto i funkciju u procesu intenzifikacije recepcije trivijalnih sadržaja što se ovim časopisima prenose. Tako da (da i mi finiširamo ovaj rad parcelisanom rečenicom) s pravom možemo govoriti o potpunoj banalnosti, neukusu i najnižoj tematskoj vrijednosti ove štampe, ali svakako ne i o potpunoj jezičko-stilskoj neumješnosti njihovih autora.

¹ U ovom radu nismo se bavili leksikom ovih časopisa, čije proučavanje može biti predmet posebnog rada.

Literatura

- Badurina, L., Marković I. i Mićanović K. (2007) **Hrvatski pravopis**, Zagreb: Matica hrvatska.
- Katnić-Bakaršić, M. (2001) **Stilistika**, Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.
- Muratagić-Tuna, H. (2005) **Bosanski, hrvatski, srpski aktuelni pravopisi (sličnosti i razlike)**, Sarajevo: Bosansko filološko društvo.
- Ristić, S. (2009) **Modifikacija značenja i leksički modifikatori u srpskom jeziku**, Beograd: Institut za srpski jezik SANU.

GRAMATIKA

+

Dragica Žugić

ZNAČAJ MORFOLOŠKE ANALIZE U PROCESIMA USVAJANJA NOVIH RIJEČI

Apstrakt: *Ovaj rad opisuje jedan od načina razvijanja autonomije studenata kroz izradu domaćih zadataka u usvajanju riječi sa posebnim naglaskom na formu riječi. Znati jednu riječ znači znati njenu formu, značenje i upotrebu i, da bi je usvojili, neophodno je znati povezati njenu formu i značenje. Naučiti rastaviti riječ na elemente, identifikovati je kao rezultat jednog od morfoloških procesa i razumjeti značenja svih njenih elemenata kroz tekstove novinskih članaka i kroz samostalno istraživanje, radi sticanja što bolje jezičke kompetencije, predstavlja glavni predmet i svrhu organizovanja ove aktivnosti.*

Ključne riječi: *morfologija, morfološki procesi, morfološka analiza, elementi riječi, oblik riječi, autonomija, usvajanje riječi, vokabular*

Uvod

Proces učenja riječi i načini njihovog usvajanja predstavljaju jednu od najvažnijih aktivnosti u razvijanju i sticanju jezičke kompetencije. Kako smo svjedoci sve jačeg uticaja i prisustva stranih medija, tako se srećemo sa sve većim brojem novih oblika riječi, termina, složenica i novim upotrebama manje-više poznatih riječi. S problemima nepoznavanja riječi i njihovih elemenata vrlo često se suočavamo kada čitamo dnevnu štampu na engleskom, kada pretražujemo po internetu ili slušamo svakodnevnu konverzaciju na TV-u. Na primjer, za mnoge od ovih riječi, kao što su: *Californication, edutainment, Spanglish, fanbloodytastic, Brangelina, sitcom, to emote, ads, jams, intexticated, deleb, unfriend, funemployed, sexting itd.*, ne možemo naći prevod ili objašnjenje u rječnicima kao posebne rječničke jedinice, stoga, kada se radi o vokabularu i procesima memorisanja riječi, njihovih novih oblika i značenja, mora da se istakne neophodnost morfologije kao lingvističke discipline i poznavanja svih morfoloških procesa i načina dobijanja i građenja riječi.

Aktivnost o kojoj ćemo govoriti nastala je upravo iz tog razloga, kao potreba da se razvije autonomija studenata u usvajanju novih riječi nastalih u brojnim morfološkim procesima i da na osnovu znanja o morfologiji, procesima koji učestvuju u tvorbi riječi mogu zaključiti šta je korijen riječi a šta su dodaci, i da li je ona nastala kao rezultat slivanja, skraćivanja, povratnog izvođenja, prefiksacije itd. Onog trenutka kada studenti prepoznaju formu riječi, mnogo brže će otkriti njeno značenje kao i značenje njenih elemenata, a samim tim će proces usvajanja biti lakši.

Opis studijskog programa

Specifičnost Fakulteta za poslovni engleski odražava se u izučavanju poslovnog engleskog i italijanskog, gdje se studenti ne spremaju da postanu lingvisti, filolozi ili nastavnici pa se, saglasno sa ciljevima studijskog programa, lingvistički kursevi organizuju

kao jednosemestralni. Kurs morfologije ima za cilj da studente upozna sa osnovnim elementima engleske morfologije, morfoloških procesa i analize. Ispit se sastoji iz dva kolokvijuma, od po dvadeset odsto od ukupnih 100% ocjene, i završnog ispita, koji nosi 50% ocjene. Ostalih deset poena se dobija za prisustvo – dva poena, i za urađen domaći zadatak – osam poena.

Ova forma ispita se pokazala uspješnom, naročito u dijelu kreiranja domaćih zadataka gdje se insistiralo na individualnom i autonomnom učenju i radu studenata.

Forma riječi kao predmet izučavanja morfologije

Opštepoznata definicija morfologije glasi da se ona bavi strukturom, oblicima i gradnjem riječi (Bugarski: 1989: 42). Proučavajući gramatičke pojave i procese unutar riječi, ona se dopunjuje sa sintaksom, čiji su predmet kombinacije riječi u konstrukcijama, i leksikologijom, koja riječ posmatra kao jedinicu rječnika. Postoji tradicionalna podjela ove lingvističke discipline na dvije glavne oblasti, tj. na flektivnu morfologiju (*inflectional morphology*), koja je vezana za obličke promjene u okviru pojedinih vrsta riječi kao izraz gramatičkih kategorija, i na tvorbenu ili derivacionu morfologiju (*lexical or derivational morphology*), koja proučava procese građenja leksičkih jedinica i načela koja upravljaju građenjem novih riječi.

„Teret učenja“ jedne riječi

U procesu učenja riječi vrlo važno je shvatanje da riječi nijesu izolovane jedinice jezika, već da pripadaju brojnim međusobno povezanim sistemima i nivoima. Postoji mnogo toga što treba znati o određenoj riječi i mnogi stepeni poznavanja te riječi. Brojni lingvisti su se bavili problemima učenja riječi stranog jezika i tim šta se podrazumijeva pod pojmom riječi. Da li se riječju računa svaka posebno izgovorena ili napisana riječ, ili je potrebno brojati riječi po vrstama, ili kao leme ili kao dio porodice riječi? Bez obzira na to kako se posmatra, za svaku riječ ulaže se posebna snaga potrebna da se nauči.

„Teret učenja“ jedne riječi je količina napora koji je neophodan da se ona nauči. Različite riječi posjeduju različite terete učenja za učenike različitih jezičkih okruženja (Nation, 2001: 45). Osnovni princip tereta učenja je: što jedna riječ više predstavlja načine i znanje koji su učenicima već poznati, lakši je njen teret učenja. Ovi načini i znanje mogu poticati iz maternjeg jezika, znanja drugih jezika ili prethodnog znanja drugog jezika.

Receptivno i produktivno znanje vokabulara

Receptivna/produktivna distinkcija kao način razlikovanja vrsta znanja u većini slučajeva podudara se sa *receptivnim* vještinama slušanja i čitanja i *produktivnim* vještinama govora i pisanja (Palmer, 1921: 112). Receptivno znači da primamo jezičke informacije iz drugih jezika putem slušanja ili čitanja i pokušavamo ih razumjeti, a produktivno da proizvodimo jezičke oblike putem govora i pisanja kako bismo prenijeli poruke drugima.

Šta znači znati jednu riječ?

Termini „receptivni“ i „produktivni“ odgovaraju različitim vrstama jezičkog znanja i upotrebe. Kada se odnose na vokabular, oni pokrivaju sve aspekte koji su uključeni u poznavanje jedne riječi. A znati jednu riječ podrazumijeva znati njenu formu, značenje i upotrebu, kao što je prikazano u tabeli 1.

Forma	govor	R Kako riječ zvuči? P Kako se riječ izgovara?
	pisanje	R Kako riječ izgleda? P kako se riječ piše i speluje?
	elementi riječi	R Koji se elementi riječi mogu prepoznati? P Koji su elementi riječi neophodni da bi se izrazilo značenje?
Značenje	oblik i značenje	R Šta značenje ovog oblika riječi signalizira? P Koji oblik riječi se može upotrijebiti da bi se izrazilo ovo značenje?
	koncept i referenti	R Šta je uključeno u koncept P Na koje se teme koncept odnosi?
	asocijacije	R Na koje druge riječi nas ta riječ asocira? P Koje druge riječi možemo upotrijebiti umjesto nje?
Upotreba	gramatičke funkcije	R U kojim kontekstima se riječ pojavljuje P U kojim kontekstima moramo upotrijebiti tu riječ?
	kolokacije	R Koje riječi ili vrste riječi se pojavljuju s tom riječju? P Koje riječi ili vrste riječi se moraju koristiti s njom?
	ograničenja u upotrebi (registar, učestalost...)	R Kada, gdje i koliko često bismo mogli očekivati da se susretnemo s ovom riječju? P Kada, gdje i koliko često možemo koristiti ovu riječ?

R = receptivno znanje, P = produktivno znanje

Tabela 1. Šta je sve uključeno u znanju jedne riječi? (Nation, 2001: 56)

Elementi riječi

Znati jednu riječ uključuje znati od čega je ta riječ sastavljena – od afiksa i od osnove koja se može pojaviti i u drugim riječima. Na primjer, ne znači da se riječ *unfriendliness* kao rječnička jedinica uči u ovom obliku, već se razbija na elemente od kojih je sastavljena. Ovakav način tretiranja kompleksnih riječi sugerise da postoje uobičajene sheme građenja riječi koje se mogu predvidjeti. Bauer (1993: 96) i Nation (2001: 78) pokušali su da ove sheme organizuju u niz etapa na osnovu kriterijuma frekventnosti, pravilnosti oblika, regularnosti značenja i produktivnosti. Prema tome, jedna od značajnijih strategija učenja vokabulara je korišćenje elemenata riječi koji pomažu da se zapamti njeno

značenje. Ova strategija zahtijeva od govornika da dobro znaju osnovne i najfrekventnije afikse, da budu sposobni da ih u riječi prepoznaju i da mogu izraziti značenje riječi koristeći značenja njenih elemenata. Teret učenja jedne riječi će tako zavisiti od stepena poznavanje dijelova riječi od kojih se sastoji i stepena pravilnosti u slaganju.

Povezivanje forme i značenja

Postoji uobičajeno shvatanje da znati jednu riječ podrazumijeva znati kako se ona izgovara i kako se piše. Međutim, nije potrebno samo da učenici znaju formu riječi i njeno značenje, već je neophodna i njihova sposobnost da povezuju to dvoje. Na primjer, učenici engleskog jezika možda znaju riječi kao što su: *brunch, edutainment, infomercial, televise* itd. Vrlo je moguće, takođe, da učenici poznaju forme riječi, ali da nemaju koncept njihovog značenja. Tako, učenici koji nijesu sposobni da uspješno povežu formu i značenje riječi, neće moći povezati elemente *breakfast* i *lunch* sa konceptom značenja riječi *brunch, education* i *entertainment* sa *edutainment, information* i *commercial* sa *infomercial* itd.

Opšti procesi koji učestvuju u memorisanju jedne riječi

Postoje tri važna procesa koja vode ka tome da se riječ zapamti (Nation, 2001: 56). Oni uključuju opažanje, usvajanje i kreativnu ili generativnu upotrebu. Prvi proces podsticanja učenja je opažanje, tj. usmjeriti pažnju jednom predmetu. To znači da učenici treba da opaze riječ i da je budu svjesni kao korisnog jezičkog predmeta. Proces opažanja uključuje dekontekstualizaciju, što znači da se riječ izvlači iz svog konteksta poruke i na nju se, kao jezički predmet, usmjerava pažnja. Usvajanje može biti receptivno ili produktivno. Receptivno usvajanje uključuje zapažanje forme i potrebu da se sačuva njeno značenje kada se riječ sretne u toku slušanja ili čitanja. Produktivno usvajanje uključuje želju da se saopšti značenje riječi i potrebu da se sačuva njena pisana ili govorna forma u toku pisanja ili govora. Treći, takođe značajan proces kada je u pitanju memorisanje riječi, generativni je ili kreativni proces. Ovaj proces se sreće kada se prethodno upoznate riječi kasnije upotrijebe na način potpuno drugačiji od onog pri prvom susretu s njom. Generativni proces može biti receptivni ili produktivni. U svom receptivnom obliku, on uključuje upoznavanje s novom riječju upotrijebljenom na novi način u toku slušanja ili čitanja. U produktivnom obliku, uključuje kreiranje novih načina upotrebe željenog vokabulara u novim kontekstima. To znači da se jedna riječ kreativno koristi ako je upotrijebljena na način koji se razlikuje od upotrebe te riječi u tekstu.

Ciljevi morfoloških procesa u učenju riječi

Istraživanja vezana za vokabular razlikuju tri osnovna načina pomoću kojih se vokabular govornika uvećava: putem namjernog učenja novih riječi ili uz pomoć nastavnika, putem učenja novih riječi koje sreću u kontekstu ili prepoznavanjem i građenjem novih riječi pomoću brojnih afiksa i drugih sredstava za tvorbu riječi.

Prema tome, izučavanje morfoloških procesa u okviru kursa imalo je jasne ciljeve:

graditi nove forme i riječi, prepoznati ih kao rezultat datog morfološkog procesa i na taj način bogatiti i uvećati vokabular. Razlog što smo se odlučili za novinske tekstove (*New York Times* u dnevnim novinama *Vijesti*) i morfološku analizu pojmova koji pripadaju vokabularu biznisa, prava, ekonomije i kulture buduće je opredjeljenje studenata Poslovnog engleskog jezika i činjenica da je u tim tekstovima prisutan „najsvežiji“ engleski jezik sa svim aktuelnim, novo-nastalim značenjima i upotrebama riječi (vidi: Slika 1. Skenirani novinski članci u domaćim zadacima; Novinski članak br.1 i Novinski članak br. 2).

Slika 1. Skenirani novinski članci u domaćim zadacima

Novinski članak br. 1 iz *New York Times-a*, dnevne novine *Vijesti*, ponedjeljak, 04.02.2008. str. 9

DO A FULL MORPHOLOGICAL ANALYSIS OF EACH OF THE FOLLOWING WORDS. STEPS:

1. Tree-diagram
2. Parts of speech
3. Morphological type of words
 - a. for compounds: word-formation pattern
4. Number of morphemes
5. Free & bound morphemes
6. Flective & formative morphemes
7. The meaning of each morpheme in general terms (see the table 4.a in Katamba, 1993: 32)

Novinski članak br. 2 iz *New York Times-a*, dnevne novine *Vijesti*, ponedjeljak, 11.02.2008, str. 12

Zaključak

U domaćim zadacima (vidi: Slika 2. Skenirane stranice urađenih domaćih zadataka sa primjerima analiziranih riječi br.1 i 2) greške su bile svedene na najmanju moguću mjeru, budući da su studenti svaku riječ posebno tražili i provjeravali uz pomoć rječnika, a isto tako su se služili online-rječnicima preko Interneta u slučaju da neki oblik riječi nijesu mogli pronaći u rječnicima koji su im bili dostupni.

Tokom izrade ovog tipa domaćeg zadatka, studenti su uspješno usvojili i proširili svoja znanja u prepoznavanju vrste riječi i morfološkog tipa riječi; utvrđivanju oblika morfema od kojih je riječ sastavljena, tj. njihovoj identifikaciji; utvrđivanju vrsta morfema od kojih je riječ sastavljena, tj izvršili su njihovoj klasifikaciji; utvrđivanju raspodjele, tj. distribucije morfema od kojih je riječ sastavljena i utvrđivanju značenja morfema od kojih je riječ sastavljena. Što se tiče procesa memorisanja riječi u domaćim zadacima, možemo ustanoviti da su studenti najviše, putem opažanja a manje putem usvajanja, ostvarili zadate ciljeve, što znači da su opažali markirane riječi teksta i da su bili svjesni njihove svrhe kao jezičkih predmeta. Motivisani, zainteresovani i svjesno posmatrajući jezičke predmete kao djelove jezičkog sistema, studenti su se bavili riječima, značenjem njihovih elemenata, prepoznavanjem njihove forme dobijene nekim morfološkim procesom, tako što su više puta iščitavali zadati tekst i riječi u njemu, tražili objašnjenja, definicije i njihova značenja u rječnicima, na internetu ili pogađali značenje na osnovu konteksta. Na kraju, možemo zaključiti da su ovaj tip zadatka i rada kao i autonomija studenata u istraživanju dali veliki doprinos učenju riječi i znanja riječi, bogaćenju vokabulara, što značajno utiče na poboljšanje jezičke kompetencije.

Slika 2. Skenirane stranice urađenih domaćih zadataka sa primjerima analiziranih riječi

Domaći zadatak br. 1 – rad studentkinje Seade Feratović, br. indeksa 22/07, Fakultet za strane jezike, Univerzitet „Mediteran“, Podgorica

QUALIFICATIONS	<u>4 morphemes: 1 free, 3 bound</u>
Qualification+s	INFLECTED
Qualify+ation	
Quality+fy	
<ul style="list-style-type: none"> • QUALITY- free,lexical,base,noun • FY- bound,lexical,affix,suffix • ATION- bound,lexical,affix,suffix • S- bound,grammatical,inflection,plural 	
NOUN→VERB→NOUN	
TERRORISTS	<u>3 morphemes: 1 free, 2 bound</u>
Terrorist+s	INFLECTED
Terror+ist	
<ul style="list-style-type: none"> • TERROR- free,lexical,base,noun • IST- bound,lexical,affix,suffix • S- bound,grammatical,inflection,plural 	
OPTIMISM	SIMPLE WORD-NOUN
SHOULD	SIMPLE WORD-MODAL VERB
NEGOTIATOR	<u>2 morphemes: 1 free, 1 bound</u>
Negotiate+or	DERIVED
<ul style="list-style-type: none"> • NEGOTIATE- free,lexical,base,verb • OR- bound,lexical,affix,suffix 	
VERB→NOUN	
CUSTOMERS	<u>3 morphemes: 1 free, 2 bound</u>
Customer+s	INFLECTED
Custom+er	
<ul style="list-style-type: none"> • CUSTOM- free,lexical,base,noun • ER- bound,lexical,affix,suffix • S- bound,grammatical,inflection,plural 	

7

Domaći zadatak br. 2 – rad studentkinje Milice Radonjić, br. indeksa 11/07, Fakultet za strane jezike, Univerzitet „Mediteran“, Podgorica

{ 5 }

PHENOMENON SIMPLE WORD—NOUN

QUANTIFY 2 morphemes: 1 free, 1 bound

Quantity+fy DERIVED

> QUANTITY-- free,lexical,base,noun

> FY-- bound,lexical,affix,suffix

NOUN→VERB

CONFESSED 2 morphemes: 1 free, 1 bound

Confess+ed INFLECTED

> CONFESS-- free,lexical,base,verb

> ED-- bound,grammatical,inflection, past participle

INTELLIGENT SIMPLE WORD—ADJECTIVE

BIGGEST 2 morphemes: 1 free, 1 bound

Big+est INFLECTED

> BIG- free,lexical,base,adjective

> EST- bound,grammatical,inflection,comparison-superlative

WHICH FUNCTION WORD—CONJUNCTION

PROBABLY 2 morphemes: 1 free, 1 bound

Probable+y DERIVED

> PROBABLE--free,lexical,base,adjective

> Y--bound,lexical,affix,suffix

ADJECTIVE→ADVERB

THRILLER WRITER 4 morphemes: 2 free, 2 bound

Thrill+er/write+er COMPOUND

> THRILL-- free,lexical,base,verb

> ER-- bound,lexical,affix,suffix

> WRITE-- free,lexical,base,verb

> ER-- bound,lexical,affix,suffix

VERB→NOUN

AGREE SIMPLE WORD—VERB

Literatura

- Anderson, S. R. (1992) **A-Morphous Morphology**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauer, L. (1993) **English Word-Formation**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauer, L. (1988) **Introducing Linguistic Morphology**, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bugarski, R. (1989) **Uvod u opštu lingvistiku**, Beograd: Prosveta.
- Katamba, F. (1993) **Morphology**, New York: Macmillan.
- Matthews, P. H. (1974) **Morphology**, Cambridge: Cambridge University Press.
- McArthur, T. (1972) **Building English Words**, London and Glasgow: Collins.
- Nation, I.S.P. (2001) **Learning Vocabulary in Another Language**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Nida, E. (1963) **Morphology: The Descriptive Analysis of Words**, Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Palmer, F. (1971) **Grammar**, Harmondsworth: Penguin.
- Sinclair, J. ed. (1991) **Collins Cobuild English Guides 2. Word-Formation**, London: Collins.
- Wellman, G. (1989) **Wordbuilder**, Oxford: Macmillan Heinemann.

+

Stefan Bulatović

NOVE SLIVENICE U ENGLESKOM JEZIKU – JEDNOKRATNE TVOREVINE ILI KONSOLIDOVANI NEOLOGIZMI?

Apstrakt: Ovaj rad bavi se analizom novih leksema u engleskom jeziku nastalih putem konflacije, odnosno slivanja, koje se smatra jednim od najproduktivnijih tvorbenih procesa. Jedan broj novonastalih slivenica trajno se ustaljuje u jeziku, dok većina novih kovanica ovog tipa ne ulazi u stalni inventar engleskog leksikona. Posebna pažnja posvećena je stepenu prozirnosti slivenica iz korpusa, kao i fazama kroz koje neologizmi uopšte prolaze u procesu konsolidacije.

Ključne riječi: slivenica, slivanje, jednokratna tvorevina, neologizam, leksikon, institucionalizacija

Uvod

Neologizmi su oduvijek bile predmet pažnje kako proučavalaca jezika, tako i jezičkih laika. Jedan od razloga privlačnosti novih kovanica leži u nepredvidivosti njihovog stvaranja, ali ono što neologizme čini interesantnim sa sociolingvističke tačke gledišta je to što oni svojim oblikom i značenjem odslikavaju kreativnost samih govornika. Ipak, nove kovanice se ne stvaraju samo zarad leksičke inovacije, već su one i svojevrsan pokazatelj najnovijih istorijskih, kulturnih i društvenih promjena.

Engleski jezik kao *lingua franca* najplodnije je tlo za leksičku inovaciju. Njegov leksikon se gotovo svakodnevno uvećava stvaranjem novih leksema koje nastaju kako bi se popunile stalne ili trenutne leksičke praznine i zadovoljile jezičke potrebe govornika. Neke od novonastalih leksema se trajno ustaljuju u jeziku, dok veliki broj novih kovanica ne ulazi u stalni inventar engleskog leksikona. Tako se, na primjer, nove kovanice iz oblasti nauke i tehnologije u jeziku ustaljuju brže i češće od oblika koji se mogu naći u književnim djelima, novinskim člancima ili reklamama (Stojičić, 2005).

Jedan od najproduktivnijih izvora novih kovanica u savremenom engleskom jeziku je slivanje, pa ćemo se u ovom radu baviti novim leksemama nastalim pomenu tim tvorbenim procesima. Analizu ćemo potkrijepiti primjerima koje smo sakupili na korpusu britanskih i američkih dnevnih novina kao što su *The Guardian*, *The Times*, *The Newsweek* i drugi.

Klasifikacija novih kovanica

Pojam neologizma se različito definiše u lingvističkoj literaturi. I dok Oksfordov rječnik navodi da je neologizam „nova riječ ili inovacija u jeziku“, precizinja i svakako lingvistički temeljnija definicija glasila bi da je neologizam nova riječ ili izraz stvoren putem produktivnih tvorbenih procesa (Milojević, 2001). Autori koji su se u manjoj ili većoj mjeri bavili novim kovanicama (Bauer, 1983; Prčić, 2008; Stojičić, 2005) prave razliku između konsolidovanih neologizama i jednokratnih tvorevina, pa će se analiza koja

slijedi zasnivati upravo na toj dihotomiji.

Konsolidovani neologizmi¹ su lekseme koje su ušle u stalni inventar leksikona nekog jezika i koje su poznate većini govornika. Kada se neologizam prihvati, govornicima je poznat ne samo oblik već i njegov denotat (Stojičić, 2005). S druge strane, jednokratne tvorevine² su riječi stvorene samo za određenu priliku ili kontekst kako bi zadovoljile trenutnu leksičku prazninu, uključujući nemogućnost prisjećanja postojeće lekseme za dati entitet (Prčić, 2008: 90). One su poznate samo uskoj grupi govornika i ne ustaljuju se trajno u jeziku jer nisu prošle kroz proces institucionalizacije.

Uopšteno govoreći, svaka nova kovanica je u svom začetku jednokratna tvorevina, a da li će se trajno ustaliti u jeziku, zavisi od mnogih faktora, prije svega pragmatikih (Milojević, 2001). Razvoj lekseme stvorene putem bilo kojeg tvorbenog procesa može se podijeliti u tri dijahrone etape. Sam čin stvaranja nove lekseme se kod Prčića (2008: 89) naziva leksemizacija, a motivisana je potrebom i željom da se imenuje izvjestan vanjezički entitet. Druga etapa je institucionalizacija,³ u kojoj leksemu prihvata jezička zajednica. U ovoj fazi nova leksema je opšteprihaćena i u aktivnoj je upotrebi, dok je potencijalna dvoznačnost značajno smanjena. Po Baueru (1983: 45), prilikom institucionalizacije novonastala riječ od *type familiar* (prozirna i predvidljiva tvorbenim pravilom) postaje *item familiar*, odnosno nije samo tvorbeni proces taj koji se prepoznaje, već i konkretna leksema. Posljednja etapa u formiranju neke lekseme je leksikalizacija⁴, kada ona više nije predvidljiva tvorbenim pravilom, a raščlanjivost i prozirnost značajno se umanjuju.

Slivanje i slivenice

Produktivni tvorbeni procesi u engleskom jeziku mogu se podijeliti na glavne i sporedne. U glavne morfološke procese spadaju derivacija i kompozicija, dok su sporedni konverzija, slivanje, reduplikacija, skraćivanje, akronimija i preuzimanje riječi iz drugih jezika.

Slivanje (eng. *blending*) izuzetno je produktivan tvorbeni proces, a njegov produkt su slivenice ili blende⁵. Dobio je na značaju tek u drugoj polovini XX vijeka i od tada značajno doprinosi uvećanju engleskog leksikona. U ovom tvorbenom procesu, dvije samostalne riječi se kombinuju u jednu – i to obično prvi dio prve riječi i drugi dio druge riječi. Ipak, ne postoji opšte pravilo po kome se uzimaju fragmenti za neku slivenicu – ponekad je to morfema, ali češće je to samo proizvoljni dio prvobitne riječi. Neki autori (Lehrer, 2007) ovaj fragment nazivaju *splinter*⁶, koji kasnije može biti prihvaćen i kao sufiksoid (e.g. *-(o)holic*, kao u *workaholic*, *chocoholic*, *shopaholic* itd.),

Slivenice ispoljavaju morfološke i semantičke sličnosti sa složenicama. S jedne

1 Odgovara terminu 'established neologism'.

2 Odgovara terminu 'nonce formation'.

3 Kod Prčića institucionalizaciji odgovara termin „konsolidacija“.

4 Prčić koristi termin „idiomatizacija“.

5 Termin smo preuzeli od Ranka Bugarskog (2009) i odgovara engleskom 'blend'.

6 Splinter' znači komadić ili odlomak.

strane, one predstavljaju kombinaciju dva ili više elemenata, a semantički često podsjećaju na kopulativne (dvandva) složenice, gdje oba fragmenta doprinose značenju, a ponekad i na endocentrične. Većina novih slivenca su jednokratne tvorevine, te se stoga često u jeziku ne ustaljuju trajno, odnosno ne bilježe u rječnicima. Jedan od razloga je što su slivenice neprozirne i formalno i značenjski (teško raščlanjive na tvorbene osnove), a njihovo značenje se često ne može utvrditi van konteksta. Takođe, one su najčešće stilski obilježene, budući da se obično javljaju u neformalnom registru. Može se tvrditi da samo mali broj slivenica u engleskom jeziku prolazi kroz proces institucionalizacije i biva prihvaćen od govornika – međutim, ovaj tvorbeni proces je i te kako produktivan i praktično neiscrpan, što će se vidjeti u primjerima koji slijede.

Analiza novih slivenica

U ovom radu predstaviti ćemo neke od primjera novih slivenica na koje smo naišli u našem kropusu, a koje su nastale ili ušle u upotrebu tokom posljednje decenije. Jedna od njih je *mocktail*, koja predstavlja kombinaciju leksema *mock* i *cocktail*, i odnosi se na bezalkoholno piće napravljeno od nekoliko različitih sastojaka poput voćnih sokova i gaziranih napitaka. Ono što ovu kovanicu čini zanimljivom sa aspekta morfologije je što se *mocktail* rimuje sa *cocktail*, te što se na domišljat način koristi leksema *mock*, koja predstavlja kopiju nečega ili nešto lažno, pa je *mocktail* zapravo lažni koktel. Poput mješavina alkoholnih pića, i bezalkoholnim koktelima se daju zanimljiva imena koja se zasnivaju na nazivima poznatih koktela: *Pilgrim's Punch*, *Safe Sex on the Beach*, *Virgin Mary* itd. Imajući u vidu morfološku strukturu ove lekseme i nizak stepen prozirnosti, te činjenicu da je većini govornika engleskog jezika danas poznat njen denotat, može se tvrditi da je *mocktail* prošla kroz etapu institucionalizacije, odnosno da se radi o konsolidovanom neologizmu.

Na osnovu korpusa koji smo analizirali, primijetili smo da je leksema *mock* izuzetno produktivna kada je u pitanju stvaranje novih slivenica. Slično leksemi *mocktail*, govornici su proizveli i termin *Mockney*, koji predstavlja slivanje leksema *mock* i *Cockney*. Leksema *Mockney* je ušla u leksikon engleskog jezika početkom dvadeset prvog vijeka i označava osobu koja namjerno pokušava da govori ili se ponaša kao što to rade kokniji, ali koja ne pripada radničkoj klasi i ne potiče iz londonskog Ist Enda. Mediji kao primjer za lažne koknije mahom navode poznate ličnosti poput televizijskog kuvara Džejmija Olivera, režisera Gaja Ričija, te violiniste Najdžela Kenedija. Uz to, lažni kokniji mogu usvojiti izgovor i intonaciju karakteristične za kokni dijalekat, ali ono po čemu se razlikuju od govornika iz Istočnog Londona je to što zadržavaju standardne gramatičke strukture tamo gdje bi pravi kokniji upotrijebili supstandardne oblike.

Od ostalih slivenica koje kombinuju leksemu *mock*, a koje su se nedavno ustalile u engleskom leksikonu, možemo pomenuti izraz *mockbuster* (*mock* + *blockbuster*), što predstavlja niskobudžetni film koji pokušava da zadobije pažnju javnosti koristeći publicitet koji je dat nekom značajnijem filmu sa sličnom tematikom ili naslovom. Još jedan

interesantan primjer je i termin *mockumentary* (*mock* + *documentary*), koji označava filmsko ostvarenje u kojem se fiktivni događaji predstavljaju u obliku dokumentarca.

Sljedeća nova kovanica nastala slivanjem je *mancation*. Ovaj izraz kombinuje dvije imenice – *man* i *vacation*, i odnosi se na putovanje ili godišnji odmor na koji idu samo muškarci, bez svojih žena ili djevojaka. Vjeruje se da je kreator ovog neologizma izvjesni Leri Medouz (Larry Meadows), koji je izmislio termin *mancation* u pokušaju da ispuni trenutnu leksičku prazninu kako bi opisao putovanje na koje će ići samo sa svojim prijateljima. Iako je ovaj izraz u određenoj mjeri prošao kroz fazu institucionalizacije, jer se aktivno koristi u turističkoj industriji, ne možemo tvrditi da se radi o konsolidovanom neologizmu, odnosno da ga je u potpunosti prihvatila jezička zajednica, s obzirom na to da se u našem korpusu ne javlja često. Ipak, ova leksema je još jedan dokaz da je put od jednokratne tvorevine do konsolidovanog neologizma često dug i nepredvidiv, te da u velikoj mjeri zavisi od, prije svega, pragmatiskih faktora.

Slivenica koja ispoljava sličan tvorbeni obrazac je *staycation*, u koju se slivaju lekseme *stay* i *vacation*. Ovaj izraz označava godišnji odmor koji osoba ili porodica provode kod kuće ili u blizini mjesta stanovanja. Ta praksa je postala popularna u Americi tokom ljeta 2008. godine, kada su finansijska kriza i kreditni krah pogodili budžet velikog broja porodica koje su bile primorane da se odreknu dugih odmora van svoga grada ili države. Ovaj termin je ubrzo stigao i u Britaniju, pritom zadržavajući isto značenje, ili označavajući godišnji odmor koji provodite u Ujedinjenom Kraljevstvu umjesto u inostranstvu. Kao one koji su odlučili da za godišnji odmor ostanu u svom kraju mediji su najčešće pominjali bivšeg britanskog premijera Gordona Brauna, koji je riješio da provede svoj godišnji odmor u porodičnoj vikendici u škotskom gradu Kirkaldi. Za ovu leksemu se može reći da je konsolidovani neologizam, jer ju je u potpunosti prihvatila jezička zajednica, prije svega zahvaljujući masovnim medijima. Uz to, termin je 2009. uvršten u Websterov rječnik, te se može tvrditi da je *staycation* i formalno prošao kroz etapu institucionalizacije.

Primjer iz korpusa:

Britons ignored the lure of a staycation this summer and jetted abroad in large numbers, easyJet said, as the low-budget carrier reported a better than expected summer performance.

(*The Guardian*, 6. oktobra 2010)

Još jedna izuzetno interesantna slivenica koja se pojavila tokom svjetske ekonomske krize je *recessionista*. Ovaj neformalni izraz označava osobu koja uspijeva da se oblači u skladu sa modnim trendovima uprkos plitkom džepu. *Recessionista* je nastala slivanjem riječi *recession* and *fashionista*, od kojih je ova posljednja stvorena tokom ranih devedesetih kako bi opisala nekoga ko je veoma zainteresovan za modu. Umjesto odlaska u robne kuće i tržne centre, ove osobe obično razmjenjuju odjeću sa svojim prijateljima, kupuju polovne komade garderobe i tragaju za sniženjima kako bi uštedjele novac. Ova leksema

je još uvijek u fazi konsolidacije, a njena dalja popularizacija će zavisiti prvenstveno od sredstava masovne komunikacije.

Evo i primjera iz našeg kurpusa:

Do you shop at Primark, or snub high-priced designer labels in favour of cheap charity shop finds? Congratulations, you're a recessionista - a woman, according to a news story last week, with 'a keen eye for style - but an even sharper eye for a bargain'.

(*The Daily Mail*, 7. jula 2010)

Razvoj internet tehnologije značajno je doprinio uvećanju engleskog leksikona, pa se sigurno može reći da je internet izuzetno bogat izvor novih kovanica. Jedna od novih slivenica nastala u kontekstu globalne računarske mreže je *webinar*, koja kombinuje lekseme *web* i *seminar* i označava predavanje, seminar ili radionicu koji se emituju putem interneta. 'Webinari' mogu biti jednosmjerni kada je u pitanju komunikacija između predavača i auditorijuma, ali nerijetko učesnici imaju priliku da direktno komuniciraju sa govornikom, postavljaju pitanja, učestvuju u anketama i preuzimaju radni materijal koji će im dalje služiti za samostalan rad. Kao i većina neologizama iz internet tehnologije, i ovaj termin je ubrzano prošao kroz etapu institucionalizacije i postao opšteprihvaćen u računarskom i poslovnom diskursu. Rječnik *Merriam-Webster* bilježi da prva upotreba lekseme *webinar* datira iz 1998. godine, kada je internet još uvijek bio u povoju. Visok stepen formalne raščlanjivosti i sadržinske prozirnosti ove lekseme čini je lakom za memorisanje i aktivnu upotrebu, te možemo tvrditi da je ona našla stalno mjesto u inventaru engleskog leksikona.

Posljednji primjer novih slivenica koji ćemo predstaviti u ovom radu je *Britalian*, koja je nastala slivanjem leksema *British* i *Italian*. Ova kovanica označava osobu koja je rođena na prostoru Velike Britanije, ali koja je italijanskog porijekla, a takođe se može odnositi i na osobu koja je emigrirala iz Italije kako bi se trajno stalno nastanila u Britaniji. U našem korpusu smo našli da slivenica *Britalian* često ima i pridjevsku upotrebu, ali gotovo isključivo kada je u pitanju hrana. Pridjev *Britalian* se obično ne odnosi na fuziju britanske i italijanske kuhinje, već prije svega podrazumijeva britanski uticaj na pripremanje italijanskih jela. Ovako upotrijebljen, *Britalian* sobom nosi i blagu negativnu konotaciju, gdje namjeravano značenje sugerise da je originalna italijanska kuhinja, poput indijske, prilagođena britanskom ukusu, pritom zanemarujući autentične recepte i sastojke. Imajući u vidu visok stepen kako morfološke, tako i semantičke prozirnosti lekseme *Britaian*, te njenu učestalost u našem korpusu, možemo zaključiti da se radi o neologizmu koji se ustalio u engleskom jeziku, i to u oba gorepomenuta značenja. Uz to, predviđamo i njegovu dalju popularizaciju, tim prije što u u značajnoj mjeri postoji potreba jezičke zajednice da definiše navedeni koncept.

Zaključak

Na osnovu istraživanja i prethodne analize, mislimo da ne postoji pravilo po kome se može ustanoviti da li će se neki neologizam, pa tim i slivenica, trajno ustaliti u jeziku ili izgubiti iz upotrebe. Jedan od načina da to utvrdimo su rječnici kao krajnja instanca koja potvrđuje da je nova kovanica zaista postala dio jezičke norme. Iako se većina slivenica ne bilježi u rječnicima, prethodni primjeri su pokazali da su se neke od njih brzo konsolidovale u jeziku, a da li će se i koliko zadržati u inventaru engleskog leksikona, zavisi isključivo od samih govornika i njihovih potreba da ispune određene leksičke praznine.

Literatura

- Bauer, L. (1983) **English Word-Formation**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bugarski, R. (2009) **Evropa u jeziku**, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Crystal, D. (2000) "Investigating nonceness: lexical innovation and lexical coverage", in Boenig R. and Davis, K. (eds.) **Manuscript, narrative and lexicon: essays on literary and cultural transmission in honor of Whitney F Bolton**, London: Associated University Presses, pp. 218-231.
- Milojević, J. (2001) **The Dictionary of English Morphology Terms**, Belgrade: Papyrus.
- Mish, F. (ed.) (2009) **Merriam-Webster Dictionary** (online).
- Plag, I. (2003) **Word-Formation in English**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Prčić, T. (2008) **Semantika i pragmatika reči** (drugo, dopunjeno izdanje), Novi Sad: Zmaj.
- Rundell, M. (ed.) (2009) **Macmillan English Dictionary** (online).
- Savić, S. (1984) „Principi stvaranja neologizama u srpskohrvatskom jeziku“, u Jovan Jerković (ur.) **Leksikografija i leksikologija**, Novi Sad: Matica srpska, pp. 161-170.
- Simpson, J. (2009) **Oxford English Dictionary**, Oxford: Oxford University Press. Stojičić, V. (2005) „O konsolidovanim i nekonsolidovanim neologizmima u engleskom jeziku“, **Philologia**, Vol 3, pp. 13-18.

+

Marina Krstajić

ODREDBE I DOPUNE GLAGOLSKIH RIJEČI U JEZIKU STEFANA MITROVA LJUBIŠE

(prema primjerima iz djela *Krađa i prekrađa zvona*)

Apstrakt: *U ovom radu bavićemo se odredbama i dopunama glagolskih riječi na primjerima iz djela „Krađa i prekrađa zvona“ baviti. Odredbe se upotrebljavaju da odrede pratilačke momente koje glagolski oblik u sebi sadrži. Mi ćemo se u radu bazirati na odredbama vremena, mjesta, načina, uzroka, cilja, uslova, mjere i okolnosti. Dopune imaju funkciju dopunjavanja riječi na koje se naslanjaju. U njih spadaju objekat i sredstvo kojim se vrši glagolska radnja.*

Ključne riječi: *glagolske odredbe, odredbe vremena, mjesta, uzroka, cilja, uslova, okolnosti i mjere, glagolske dopune, objekat, sredstvo*

1. Uvod

Da bi se određene lingvističke činjenice interpretirale na pravi način, treba odrediti njihove osnovne koordinate – situiranost u prostoru i vremenu. S obzirom na to, na samom početku, neophodno je istaći nekoliko osnovnih podataka o Stefanu Mitrovom Ljubiši. Ovaj Budvanin živio je od 1824. do 1878, a relativno kasno se počeo baviti književnim radom (posljednih dvadesetak godina života). Sredina iz koje je potekao imala je veliki uticaj na njega kao čovjeka i kao pisca. Toj sredini posvetio je svoje književno djelo. Pisao je jezikom svoga kraja, jezikom Budve i Paštrovića iz druge polovine 19. vijeka. U skladu sa tim, zanimljivo je navesti podatak da je Vida Ognjenović prilikom primanja književne nagrade „Stefan Mitrov Ljubiša“ istakla da tako pitkim i sočnim jezikom nije govorio svaki Paštrović. Prema tome, to je jezik toga kraja, ali, prvenstveno, Ljubišin jezik. Za njega je Marko Nedić rekao da *po tematici, po koncepciji književnog strvaranja, po odnosu prema jeziku, po odnosu prema životu i prošlosti i sadašnjosti svoga naroda, on proizlazi iz vukovske struje naše književnosti* (Nedić, 1975: 5).

2. Odredbe glagolskih riječi

S obzirom na naslov ovog rada, potrebno je na samom početku odrediti okvire teme. Odredbe su riječi, odnosno oblici riječi, koje se upotrebljavaju da odrede pojam uz čije ime stoje i od kojeg zavise. Njihova je glavna sintaksička osobina da se ne mogu same upotrebljavati, pa prema tome da li zavise od samostalnih ili od nesamostalnih riječi, dijele se na dvije grupe: na odredbe samostalnih riječi, odnosno predmetnih (imeničke odredbe), i na odredbe nesamostalnih riječi (glagola, pridjeva, odnosno pridjevski upotrijebljenih riječi i priloga).

Ono što je zajedničko odredbama i dopunama jeste i to da su one zavisni konstituenti rečenice... Dopune i odredbe javljaju se samo uz glavne konstitu-

ente i oslanjaju se na njih, odnosno zavise od glagola u predikatu ili od subjektsko-predikatske konstrukcije (Stanojčić i Popović, 1999: 220).

2.1. Naše interesovanje se zadržava na glagolskim odredbama, u koje spadaju odredbe vremena, mjesta, načina, uzroka, cilja, uslova, mjere i okolnosti. Podsjetićemo da glagoli spadaju u grupu nesamostalnih riječi i njihovo je osnovno značenje u obilježavanju i pripisivanju radnje ili osobine licu ili predmetu. Pripisivanje radnje ili osobine vezano je za nekoliko momenata koji proističu iz ostvarene ili realizovane glagolske radnje, tj. svaka se takva radnja vrši u određenom vremenu i mjestu i na određen način. Prema tome, vrijeme, mjesto i način su stalni pratilački elementi realizovane glagolske radnje. Pored navedenih, postoje elementi koji ne moraju biti vezani za svaku radnju, kao što su: cilj, uzrok, okolnosti...

Funkciju odredaba glagolskih riječi vrše prilozi, padežne ili predložko-padežne konstrukcije i sintagme sa priloškom funkcijom.

2.1.1. Priloškim odredbama za vrijeme označava se *vrijeme* za koje se veže radnja, i stanje ili zbivanje označeno predikatom (Glušica i Ševaljević, 2008: 98). Funkciju priloških odredbi vremena vrše prilozi za vrijeme, glagolski prilozi – sadašnji i prošli. Glagolski prilog sadašnji određuje istovremenost vršenja radnje, a glagolski prilog prošli određuje radnju koja se izvršila prije radnje glavnog glagola.

Kad smo ispogibali na Kandiji braneći duždu viteški otok... svak se je, barem po tripot zamijenio... (Stefan Mitrov Ljubiša, *Odabrana djela*, Beograd, 1975, str. 190)

U djelu Stefana Mitrova Ljubiše nema primjera glagolskog priloga prošlog u funkciji priloške odredbe za vrijeme.

Funkciju priloške odredbe za vrijeme mogu da vrše i padežne sintagme kao i predložko-padežne konstrukcije:

Preminula u te dane jedna baba poborska, pak i oni došli babi na pogreb da se napiju rakije, a nazoblju koljiva. (Isto, str. 192)

S početka se našali: „Čuo sam gdje ljudi govore...” (Isto, str. 194)

Kad bilo sutradan po ručku, vikne pozivač s pokliča da idu seoski domaćini na zbor. (Isto, str. 194)

Treći dan, u prvi sat noći, prispiju na jedno ždrijelo. (Isto, str. 196)

Stade graja i prepiranje do podna. (Isto, str. 196)

U prvom i četvrtom navedenom primjeru u funkciji priloške odredbe za vrijeme upotrijebljena je akuzativna konstrukcija, u drugom i petom primjeru tu funkciju vrši genitivna, a u trećem je upotrijebljena konstrukcija u lokativu. U četvrtom primjeru upotrijebljen je temporalni akuzativ *treći dan*, koji je semantičko-sintaksički sinonim temporalnom genitivu *trećeg dana*.

2.1.2. Određivanje radnje, stanja ili zbivanja po *mjestu* je različito, i to uslovljava glagol na koji se ova odredba odnosi. Funkciju priloške odredbe za mjesto mogu da vrše prilozi za mjesto kao i padežne i predložko-padežne konstrukcije.

Priloškim odredbama za mjesto određuje se:

a) mjesto vršenja glagolske radnje:

...*Lješnjanski ogradiše i osveštaše novu crkvu, Svetu Petku nasred polja*. (Isto, str. 192)

Niti koga na putu čuli ni vidjeli, a došli punanijeh česa i objuženijeh od rose pušaka. (Isto, str. 199)

Bilo oko crkve zemlja meka, pa se ni čuo pad, ni ciklo zvono. (Isto, str. 199)

U funkciji priloške odredbe za mjesto u prvom i trećem primjeru nalazi se genitivna, dok je u drugom navedenom primjeru lokativna konstrukcija.

b) mjesto odakle počinje ili gdje se završava kretanje:

...*pade prijatelj u kuću kneževu*... (Isto, str. 191)

...*ti pomози da...ponesemo na njegov stari zavičaj, gdje je bilo posvećeno i namijenjeno*. (Isto, str. 197)

U navedenim primjerima korišćene su akuzativne konstrukcije u funkciji priloške odredbe za mjesto kojom se označava početak, odnosno završetak kretanja.

c) ili pravac:

Obiđu sve...niz livadu dokle je pobito mrtvačko mramorje nad grobljem. (Isto, str. 198)

...*pade prijatelj u kuću kneževu...i prestupi k ognjištu da se ozebao ogrije*. (Isto, str. 191)

U navedenim primjerima funkciju priloške odredbe za mjesto vrši akuzativ sa predlogom *niz*, odnosno dativ sa predlogom *k/a*.

Glagolski prilozi koji se upotrebljavaju kod svih drugih glagolskih odredaba, ne upotrebljavaju se u službi određivanja mjesta glagolom označenog procesa (Stevanović, 1979: 66).

2.1.3. Isto kao što se svaka radnja vrši na nekom mjestu i u nekom vremenu, ona se vrši i na određen *način*. Način se izražava različito. Funkciju odredbi za način mogu vršiti prilozi za način, kao i glagolski prilozi, naročito glagolski prilog sadašnji.

Udjenu mu konoplje u uši, a kroz konoplje prlj, pak brže-bolje k ždrijelu gdje su ih družina u meterizu čekala. (Isto, str. 199)

Dok odjednom knez sjetno neveselo načne ovako da govori... (Isto, str. 189)

Ne šćedeš li poći na drugoga se čovjeka neću čisto obraćati, nek nam bude grijeh u ortačini... (Isto, str. 192)

Ni radeći, ni gradeći, nego po božijoj volji, napadoh nehotice na lupeže koji smakoše zvono sa Svetoga Jovana poborskoga. (Isto, str. 191)

Često se u funkciji odredbe za način može naći eliptična rečenica, koja se ogleda u konstrukciji imenica u nominativu/akuzativu sa veznikom *kao*, a to prije svega podrazumijeva da se naznačena radnja vrši na onaj način na koji je izvršava biće ili predmet uz čiji naziv ili imenitelj stoji poredbeni veznik ili se radnja vrši na samom imenovanom biću ili predmetu. Prema tome, radnja može biti vezana kako za subjekat,

tako i za objekat:

Ja sam... zaspao kao zaklan... (Isto, str. 190)

Na jednoj uznositoj livadi leži crkva Sveta Petka, koja se do po nje bijeli kao labud uz mjesečnu svijeću, a do po nje osjenile je grane visokog i gustog jablana. (Isto, str. 196)

Eto nam zja crkva gologlava kao nevjesta bez vijenca, novci ne pomažu, a u tome primorju crkava i zvona kao miloga boga. (Isto, str. 193)

Kao i kod ostalih priloških odredaba, i u funkciji priloške odredbe za način mogu se upotrijebiti padežne konstrukcije sa predlozima ili bez predloga.

Sad će reći preimorci cijelijem razlogom... (Isto, str. 189)

Ti mi pomoz da zvono s mirom dignemo i ponese... (Isto, str. 197)

Pa knez po odušku: „Dobra mu sreća bila!“ (Isto, str. 189)

Pak se iz glasa zakunu... (Isto, str. 190)

Zaključe svi u jedno grlo (Isto, str. 190)

I prespah cijelu noć s uha na uho (Isto, str. 190)

U funkciji određivanja načina u navedenim primjerima nalazi se instrumental bez predloga, lokativ sa predlogom *po*, genitiv s predlogom *iz*, akuzativ s predlogom *u*, a u posljednjem navedenom primjeru bilježimo genitivno-akuzativnu konstrukciju s predlozima.

2.1.4. Kao u savremenom književnom jeziku i u narodnim govorima, u jeziku našeg pisca za određivanje *mjere ili količine* frekventne su konstrukcije genitiva sa prilogom za količinu ili brojem i akuzativ mjere. Ilustracije radi navodimo sljedeće primjere:

... i prespah cijelu noć s uha na uho dok me onaj poklič u svičanju ne probudi. (Isto, str. 190)

Ugovorimo na ovome mjestu sodžbinu pedeset žutih dukata (Isto, str. 191)

Eto tri godine minuse otkad Lješnjani ogradiše i osveštaše novu crkvu. (Isto, str. 192)

... pak od mila boga tri dni bez prekida zvonili, pucali i tinkali. (Isto, str. 194)

Čitav sat izgube oko pletera dok ga tvrdo vežu konopljem i opet uza zid postave. (Isto, str. 199)

2.1.5. Da bi se radnja ili stanje bliže odredili, potrebno je naznačiti ono što ih je uslovalo. U funkciji priloške odredbe za uslov mogu se naći pojedine padežne konstrukcije, kao i glagolski prilozi, naročito glagolski prilog sadašnji. Kod Stefana Mitrova Ljubiše nijesmo našli primjere ove odredbe Uslov može biti i negativan, tj. predstavljati smetnju vršenju radnje. U djelu *Krađa i prekrađa zvona* nijesmo, takođe, zabilježili primjere navedene vrste uslova.

2.1.6. Priloška odredba za *okolnosti* je srodna sa uslovom i vremenom, ali se

dubljom analizom lako uočavaju razlike. Polisemaničkim se zovu padežne sintagme za određivanje okolnosti u kojima se neka radnja vrši, odnosno značenje okolnosti se dodiruje sa navedenim priloškim odredbama, i sa načinom, uzrokom, ciljem i sl. Među takvim sintagmama najzastupljenije su akuzativne i lokativne. Iz Ljubišinog djela navodimo sljedeći primjer:

Bolje da je grom spržio deset domaćina pri ovome zlu! (Isto, str. 189)

Kao pred nekim čudom nijesam nikad u svom danu tvrđe usnuo. (Isto, str. 190)

2.1.7. Priloške odredbe za *uzrok* označavaju uzrok vršenja radnje ili stanja izraženih predikatom. U tu svrhu se upotrebljavaju prilozi za uzrok, glagolski prilozi, kao i predložko-imenička veza riječi.

Svako se snebi i začudi vražijem poslu... (Isto, str. 189)

U naznačenom primjeru funkciju navedene priloške odredbe vrše dativ uzroka.

2.1.8. Priloške odredbe *cilja ili namjere* određuju cilj radi kojeg se vrši glagolska radnja. Njihovu službu najčešće vrše predložko-padežne konstrukcije (Glušica, Ševaljević, 2008: 98)

Kad radim za slavu božju... (Isto, str. 191)

U razlog se dakle, za jednoga boga... (Isto, str. 71)

U navedenim primjerima funkciju priloške odredbe za cilj vrše akuzativne konstrukcije s predlogom *za*.

Prema M. Stevanoviću, priloška odredba za cilj ne spada ništa manje u dopune nego u odredbe (Stevanović, 1979: 70).

3. Dopune glagolskih riječi

Budući da je jedan dio ovog rada posvećen proučavanju odredaba glagolskih riječi u naznačenom djelu Stefana Mitrova Ljubiše, ostaje nam da u njegovom drugom dijelu prezentujemo prisustvo dopuna glagolskih riječi. Kao što im i samo ime kaže, dopune imaju funkciju dopunjavanja riječi na koje se naslanjaju. Službu dopuna glagolskih riječi obavljaju objekat i sredstvo.

3.1. *Objekat* služi kao dopuna glagolima. Uvijek je iskazan imeničkom jedinicom, a njen oblik zavisi od glagola koji se dopunjava. On označava predmet u vezi sa kojim se vrši glagolska radnja. Objekat može biti pravi (objekat u užem smislu) i nepravi. Pravi objekat stoji uz prelazne glagole i obično je u akuzativu bez predloga jednine ili množine. Međutim, on može stajati i u drugim padežima, pod uslovom da su sintaksički sinonimi sa akuzativom bez predloga.

Prema M. Stevanoviću, objekat je član rečenice kojim se označava pojam van subjekta, bez koga se ne može vršiti proces označen glagolom kojemu je dati objekat dopuna (Stevanović, 1979: 75).

Funkciju objekta može da vrši i slovenski genitiv – genitiv koji stoji uz odrične glagole. Ova vrsta dopune može da bude i „unutrašnja“ (upotrebljava se iz stilskih ra-

zloga). Zapažena je i upotreba dvostrukih objekata. Dioni genitiv je u funkciji pravog objekta samo ako stoji uz prelazne glagole.

Skoče dva od njih i skinu zvonu sa zvonika... (Isto, str. 193)

Sjedu, pomole se bogu, kao ikad skrušeno, pak počnu jesti hljeba. (Isto, str. 197)

Svako ih ljubi, grli, hvali kao da su uskršli... (Isto, str. 199)

Ja sam juče cio dan sjekao laz pak zaspao... (Isto, str. 190)

Svi navedeni primjeri sadrže tzv. pravi objekat, s tom razlikom što se u prvom, trećem i četvrtom primjeru ime pojma na kojem se vrši glagolom označena radnja nalazi u akuzativu, dok je u drugom dioni genitiv.

Prema M. Stevanoviću, objekat je član rečenice kojim se označava pojam van subjekta, bez koga se ne može vršiti proces označen glagolom kojemu je dati objekat dopuna (Stevanović, 1979: 75).

3.2. Značenje *sredstva* vezano je, uglavnom, za instrumentalne sintagme, i to obično bez predloga.

...nije tu bila vojsci šala natezati se onom rpom zvona niz obe prodoli. (Isto, str. 190)

...pak ih skupimo što crkovinom što seoskim porezom... (Isto, str. 191)

Mihailo Stevanović konstatuje: *Bilo da označavaju vreme, mesto ili način, uzrok, cilj, sredstvo ili bilo šta drugo, glagolske odredbe i dopune s glagolskim oblikom kome se dodaju čine odredbenu ili dopunsku sintagmu. A sama za sebe, i kad se kazuje samo jednim oblikom reči i kad čini užu sintagmu – svaka glagolska dopuna i odredba je zavisni član sintagme u kojoj je glagolski oblik upravni član* (Stevanović, 1998: 291).

4. Zaključak

Odredbe i dopune su *konstituenti kojima se pruža dodatna, i zato neobavezna, informacija o mjestu, vremenu, načinu, uzroku, cilju i sl. realizovanja situacije označene rečenicom* (Stanojčić i Popović, 1999: 219).

Na kraju ovog rada se kao neophodno nameće potreba da kažemo, odnosno ukažemo, na zaključak koji se ogleda u činjenici da smo na primjeru ovog književnog ostvarenja Stefana Mitrova Ljubiše imali mogućnost da analiziramo odredbe i dopune glagolskih riječi, kao i mogućnost da ukažemo i specifikum njihove upotrebe u jeziku Stefana Mitrova Ljubiše.

Literatura

- Bugarski R. (1996) **Uvod u opštu lingvistiku**, Beograd: Čigoja.
- Glušica R. i D. Ševaljević (2008) **Svijet jezika 3**, Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Nedić, M. (1975) Predgovor u **Odabrana djela - Stefan Mitrov Ljubiša**, Beograd: Rad.
- Ostojić B. (1999) **Kratka pregledna gramatika srpskog jezika**, Zemun: Nijansa.
- Stanojčić, Ž. i Lj. Popović (1999) **Gramatika srpskoga jezika**, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stevanović M. (1962) **Gramatika srpskohrvatskog jezika za više razrede gimnazije**, Cetinje: Obod.
- Stevanović M. (1979) **Savremeni srpskohrvatski jezik I**, Beograd: Naučna knjiga,
- Stevanović M. (1998) **Gramatika srpskoga jezika**, Beograd: Zavetno slovo.
- Škiljan D. (1980) **Pogled u lingvistiku**, Zagreb: Školska knjiga.
- Tanasić S. (2009) **Sintaksičke teme**, Beograd: Beogradska knjiga.

+

Jelena Bašanović-Čečović

GLAS V I NJEGOVI SUPSTITUENTI U STARIJIM CRNOGORSKIM GOVORIMA

Apstrakt: *Analizom fonetsko-fonološke strukture građe koja je prikupljena metodom tradicionalne dijalektologije, na jednoj, i građe koja je sabrana u monografijama i drugim posebnim radovima iz dijalektologije, na drugoj strani, došlo se do zaključka da se konsonantizam starocrnogorskih govora često podudara u prirodi, razvitku, te supstituentima glasa v. Smatrali smo da će potpuniju sliku sudbine glasa v u starijim crnogorskim govorima pružiti sagledavanje pozicija u kojima se ovaj glas može javiti (inicijalna, medijalna, finalna). Pojave raznih redukovanja, tendencije obezvučavanja na kraju riječi ili pasivnije artikulacije, koje rezultiraju supstitucijom srodnim glasovima ili potpunim gubljenjem, pregledno su registrovane. Takođe, registrovane pojave potkrijepljene su autentičnim primjerima, čime se donekle predočila i leksička slojevitost crnogorskih govora starije akcentuacije. Treba naglasiti da je radi potpunijeg predočavanja sudbine glasa v vršeno i sistematsko poređenje između prozodijski i fonetsko-fonološki srodnih crnogorskih govora.*

Ključne riječi: *starocrnogorski govori, glas v, inicijalna, medijalna, finalna pozicija, nestabilna/stabilna artikulacija, supstitucija, desonorizacija, sekundarno v*

Uvod

1. Granica između „stare“ i „nove“ akcentuacije u crnogorskim govorima, koju povlači još u prvim dijalektološkim prikazima Milan Rešetar¹, nametnula je pretpostavku o prisustvu različitosti i nepodudaranja većine kako akcenatskih, tako i fonetsko-fonoloških izoglosa između inače diferenciranih zona crnogorskog govornog područja.

2. Aktuelna slika prozodijskih sistema govora nekadašnje Stare Crne Gore upućuje na zaključak da se u crnogorskim govorima „stare“ akcentuacije fonološki relevantnim smatraju samo kvantitet i mjesto akcenta a da eventualne tonske opozicije u govorima tzv. „prelaznog“ tipa nastaju u rezultatu uklanjanja kratkog akcenta iz ultimskog sloga.² Reprezentativni crnogorski govori starije akcentuacije danas su nesumnjivo govori Pipera, Kuča, Bratonožića (u kojima je, po nekadašnjim zapažanjima Radosava Boškovića³, akcentuacija neprenesena i krajnji kratki slogovi zadržavaju neprenesen akcent), zatim govori jednog dijela Crnogorskog primorja, Lješanske, Riječke, Katunske,

1 Milan Rešetar, *Der shtokavishe Dialekt*, Keiserliche Akademie der Wissenschaften, VIII, Wien 1907.

2 Mitar Pešikan, *Jedan opšti pogled na crnogorske govore*, ZFL, knj. XXII/1, Novi Sad 1979, 154, fusn. 3; Dragoljub Petrović, *Iz akcentološke problematike zetskih govora*, ZFL, knj. XXVII-XXVIII, Novi Sad 1984-1985.

3 Radosav Bošković, *Izveštaj Radosava Boškovića*, u: *Odabrani članci i rasprave*, CANU, Titograd 1978, 39-45.

Crmničke nahije i Zetske ravnice (u kojima je kratki akcenat sa ultimskog sloga prenesen na prethodni slog u metataksičkom duhu – bez promjene intonacije, uz napomenu da se u izvjesnim kategorijama riječi čuva i neprenesen kratki akcenat). Iako govori Bjelopavlića i Vasojevića proširuju svoju dvoakcenatsku sistemu akcentom koji je dobijen u rezultatu uklanjanja ultimskog kratkog akcenta u metatonijskom duhu, čime dobijaju status „prelaznog“ govora, popis registrovanih karakterističnih obilježja fonetsko-fonološke, morfološke i sintaksičke prirode prije ih je uvrstio u crnogorske govore starijeg tipa.

3. S obzirom na to da su predmet našeg izučavanja starocrnogorski govori, očekivana je neujednačenost i nestabilnost njihovog fonetsko-fonološkog sistema. Tendencija primjetnog redukovanja artikulacije nesumnjivo je jedna od najkarakterističnijih osobina fonetsko-fonološkog sistema starocrnogorskih govora. Na osnovu sprovedenih dijalekatskih ispitivanja crnogorskog govornog područja, može se zaključiti da se glasovi *v*, *j* i *h* odlikuju nestabilnošću artikulacije koja rezultira ili njihovim gubljenjem ili supstitucijom srodnim glasovima.

4. Pasivnija artikulacija glasa *v*, njegova djelimična ili potpuna redukcija, uz mogućnost zamjene nekim drugim glasom u različitim pozicijama u riječi, zahvata govorni prostor dijela Crnogorskog primorja⁴, a prodire i u njegovo zaleđe⁵, obuhvativši tako čitavu Staru Crnu Goru i Zetsku ravnicu⁶, ne zaobilazeći Brda.⁷ Luka Vujović smatra da je pasivnija artikulacija glasa *v* u govoru Mrkovića, plemena koje živi na primorskoj visoravni južno od Bara, posljedica „komotnijeg, manje brižljivog izgovora“⁸, Miletić svako *v* u intervokalnom položaju ne izjednačava sa samostalnom fonemom već sa „labavije artikulisanim *v*“, te je sasvim razumljivo što je u crmničkom govoru gubljenje ovog glasa „uzelo široke razmjere“ u brzom i manje pažljivom govoru.⁹

5. Smatrali smo da će potpuniju sliku specifične prirode glasa *v* u starijim crnogorskim govorima pružiti sagledavanje pozicija u kojima se ovaj glas može javiti (*inicijalna, medijalna, finalna*). Istina, M. Pešikan smatra da je gubljenje glasa *v* leksički uslovljeno i da se jedva mogu dati fonetske pozicije u kojima bi gubljenje ovog glasa bilo obavezno. No, analizom fonetsko-fonološke strukture građe koja je prikupljena na terenu Zetske ravnice sa okolinom, metodom tradicionalne dijalektologije, na jednoj, i građe koja je sabrana u monografijama i drugim posebnim radovima iz dijalektologije, na drugoj strani, došlo se do zaključka da je izgovor glasa *v* prilično stabilan i intenzivan u inicijalnom položaju, da je medijalna pozicija svjedok njegove oslabljene artikulacije,

4 V.: Luka Vujović, *Mrkovički dijalekat*, SDZb XVIII, Beograd 1969, 172-182; Miodrag Jovanović, *Govor Paštrovića*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica 2005, 149-153.

5 V.: Branko Miletić, *Crmnički govor*, SDZb IX, Beograd 1940, 298-314.

6 V.: Drago Čupić, *Pregled glavnijih osobina govora Zete*, JF XXXIII, Beograd 1977, 271.

7 V.: Miodrag Jovanović, *Konsonantski sistem kopiljsko-gostiljskog govora*, u: *Aktuelna pravopisna i jezička pitanja*, Spone, godina XXVI, br. 5-6, Nikšić 1994, 178. V.: Dragoljub Petrović, *Glasovni sistem rovačkog govora*, ZBMS za filologiju i lingvistiku VIII, Beograd 1965, 176-177.

8 Luka Vujović, *Mrkovički dijalekat*, 172, 173.

9 Branko Miletić, *Crmnički govor*, 298, 299.

nestanka ili zamjene drugim, srodnim glasom, a da je *v* u finalnoj poziciji nestabilno i podložno obezvučavanju u jednoj govornoj zoni ispitivanog područja.

Inicijalni položaj

6. Zaključak o stabilnosti inicijalnog *v* narušava redukcija njegove artikulacije u položaju neposredno ispred laterala *l* i *lj*, registrovana u starocrnogorskim srednjokatunskim i lješanskim govorima¹⁰, govoru Mrkovića¹¹, Crmnice¹², Bjelopavlića (u kojima „to ne biva uvijek“)¹³ i govorima Zetske ravnice u kojima se ova pojava izdvaja kao sistemska crta.

- *mila mu lās* (< vlas); *lādār* (< vladar); *lādika* (< vladika); dōlje su *Lādni* (< Vladni); ěno *lādā* dūgo (< vlada);

- *jěda* (< vjeđa);

- *jā ljěru(j)ēm* ovōmē nārōdu (< vjerujem); *ljěverica* (< vjeverica); *ljěđa* (< vjeđa); *ljenčāt(i) se* (< vjenčati se); *ljěre mi* (< vjere mi); *ljěš* (< vješt).

7. U modalnoj riječi *vala* zabilježeno je iščezavanje inicijalnog *v*, uz posvjedočenu supstituciju vokala *a* vokalom *o*: da ćeš me *ōla* dovēs; nēće *ōla* mrdnūt.

8. Oblici *jěverica* i *ljěverica*, registrovani u starocrnogorskim srednjokatunskim i lješanskim govorima¹⁴ i u dijelu govora Bjelopavlića¹⁵, objašnjavaju se ili gubljenjem inicijalnog *v* ispred inače nestabilnog *j* ili disimilacijom prema *v* u sljedećem slogu, odnosno već pomenutom sklonošću gubljenju u položaju ispred laterala *lj*. Oblik sa jotovanim labijalom *vljěverica* svojstven je jednom dijelu piperskog govora.¹⁶

9. Gubljenje glasa *v* ispred samoglasnika na apsolutnom početku riječi je rjeđe zastupljeno u starim crnogorskim govorima. Proces, koji se svodi na gubljenje glasa *v* ispred labijalizovanih vokala *u* i *o*, nije uzeo šire razmjere i može se zaključiti da je leksikalizovan budući da je sveden na primjere prezimena koja počinju sa *Vu-* (*Učñnić*, *Ujāčić*), primjere imenica *vuk* i *vukodlak* (*ūk*, *ukolāk*), odnosno *vo*, *vosak*, *vojnīk* (*ōf*, *ōsak*, *ojnīk*).¹⁷ Uzrok relativno dobrom čuvanju glasa *v* ispred *r* u leksemama tipa *vrāt*, *vrāg*, *vrāčāt(i) se* možemo objasniti činjenicom da je artikulacija glasa *r* „energičnija“, što posljedično čini i artikulaciju glasa *v* jačom i sprečava njeno redukovanje. Rijetko zastupljen primjer *ručīna*, registrovan u crmničkom govoru¹⁸, objašnjava se tzv. antipacijom artikulacije.

10 Mitar Pešikan, *Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori*, SDZb XV, Naučno delo, Beograd 1965, 118.

11 Luka Vujović, *Mrkovički dijalekat*, 172.

12 Branko Miletić, *Crmnčki govor*, 299.

13 Drago Čupić, *Govor Bjelopavlića*, SDZb XXIII, Beograd 1977, 37.

14 Mitar Pešikan, *Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori*, 117.

15 Miodrag Jovanović, *Konsonantski sistem kopiljsko-gostiljskog govora*, u: *Aktuelna pravopisna i jezička pitanja*, 178.

16 Miodrag Jovanović, *Isto*, 178.

17 V.: Luka Vujović, *Mrkovički dijalekat*, 174; Branko Miletić, *Crmnčki govor*, 300, 301.

18 V.: Branko Miletić, *Crmnčki govor*, 300.

10. Bez obzira na to što je „razvitak“ sekundarnog *v* češći u medijalnoj poziciji u riječi, u starocrnogorskim govorima prisutna su kolebanja i u upotrebi *v* ispred *u*, što ima za posljedicu pojavu glasa *v* u slučajevima gdje mu po etimologiji nema mjesta: *višta* (= usta) u govoru Bjelopavlića, *Vučinj* (= U(l)cinj) u govoru Crmnice i *vùlica* (= ulica) u govoru Mrkovića¹⁹.

11. Supstitucija inicijalnog *v* glasom *f* zabilježena je u govoru starijih govornika govornog područja Zetske ravnice sa okolinom, a na osnovu građe u monografijama i drugim posebnim radovima iz dijalektologije stiče se utisak da je ova pojava registrovana i u ostalim starocrnogorskim govorima, uz napomenu da je izvjesna naporedna upotreba naznačenih likova: *fřba/vřba*; *fābīt/vābīt*; *fākāt/vākāt*; *fātal'ica/vātal'ica*; *famēlja/vamēlja*.

U vezi sa supstitucijom inicijalne grupe *hv-* glasom *f* u starocrnogorskim govorima, neophodno je napomenuti da se primjeri obično odnose na primjere upotrebe glagola (*hvaliti*, *hvālim*), čija semantička realizacija u *Rečniku Matice srpske* glasi: „isticati nečije vrline, vrednosti, lepotu i sl., pohvalno, laskavo govoriti o nekome, nečemu; veličati (nekoga, nešto)“²⁰: *fālī* ovū đēcu ka svòju. Zbog toga se prilikom naporedne upotrebe navedenog primjera sa primjerom *fālī* ni sōli akcenat tretira kao jedino moguće diferencijalno obilježje ova dva značenjski različita glagola. No, često u „rezultatu napora da se pravilno govori“²¹ nastaju i u starocrnogorskim govorima tzv. „primjeri hiperkorekcije“ (*hvali* ni soli) zbog nerazlikovanja dva semantički diferencirana glagola (**faliti** *ne biti na raspolaganju*, *nedostajati* i **hvaliti** *veličati* (*nekoga, nešto*)).

Medijalni položaj

12. Analizom fonetsko-fonološke strukture građe koja je prikupljena metodom tradicionalne dijalektologije, na jednoj, i građe koja je sabrana u monografijama i drugim posebnim radovima iz dijalektologije, na drugoj strani, došli smo do zaključka o redukovanoosti izgovora glasa *v* u intervokalnom položaju u većini starocrnogorskih govora.

Naglašenu redukciju glasa *v* u intervokalnoj poziciji M. Stevanović ubraja u specifičnu starocrnogorsku osobinu.²²

Izgovorne varijante glasa *v* u medijalnom položaju uslovljene su u govoru Paštrovića neposrednim vokalskim okruženjem.²³

Istraživanja koja su sprovedena na terenu crmničkog govornog područja potvrđuju da su običniji oblici bez glasa *v* u intervokalnom položaju, odnosno da je glas *v* podložan gubljenju kako između vokala zadnjeg reda, tako i između vokala prednjeg

19 Drago Čupić, *Govor Bjelopavlića*, 38; Branko Miletić, *Crmnički govor*, 313; Luka Vujović, *Mrkovički dijalekat*, 180.

20 *Rečnik srpskoga jezika*, Matica srpska, Novi Sad 2007, 1457.

21 Mato Pižurica, *Govor okoline Kolašina*, Odjeljenje umjetnosti, knj. 2, CANU, Titograd 1981, 85.

22 Mihailo Stevanović, *Istočnocrnogorski dijalekat*, Biblioteka JF XIII, Beograd 1935, 31.

23 Miodrag Jovanović, *Govor Paštrovića*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica 2005, 149-153.

reda.²⁴

Srednjokatunski i lješanski govori, po ondašnjim zapažanjima M. Pešikana, imaju pasivniju artikulaciju glasa *v* u medijalnom položaju usljed čega dolazi do njegove djelimične ili potpune redukcije.²⁵

Labilnost glasa *v*, naročito u intervokalnom položaju, konstatovana je i u govoru Rijeke Crnojevića sa okolinom²⁶, ali neuporedivo rjeđe nego u govoru Crmnice.²⁷

13. Na osnovu autentično navođenih primjera iz govornog područja Zetske ravnice sa okolinom, možemo zaključiti da je izgovor glasa *v* nestabilan i često podložan redukciji u susjedstvu vokala *a*, *i*, *e*, a da na stabilniji izgovor glasa *v* nemaju uticaja ni susjedno *o* ili *u*. Ispostavilo se da je na govornom području prostrane Zetske ravnice glas *v* podložan potpunoj redukciji i u riječima u kojima je na terenu prostiranja istočnocrnogorskih govora *v* samo reducirano.²⁸

- *ě(v)o me; đecu ostă(v)ila; popră(v)ila se; dǔbro se mǔš rădo(v)ăt; da te đă(v)o nǔsī; đă(v)ol'e; đă(v)oljă su tǔ pǔsla; ne vīdīm to đă(v)oljē; lopǔ(v)i; jălo(v)ica; mălū Bǔško(v)u; zădo(v)oljan; gotǔ(v)o; o(v)olīckǔ; brăt(v)ōga; glă(v)u; ũ(v)ečē; glă(v)īca; pozdră(v)īm; čǔ(v)ek...*
- *něka đăle, ne valjă danăs; ovǔ (j)e năša đǔjka...*

14. Glas *v* pokazuje nestabilnost artikulacije koja može rezultirati i njegovim gubljenjem i u konsonantskom okruženju. Reprezentativni su primjeri imenica *mřt(v)ac*, *zdră(v)stvo*, *s(v)răb* i pridjeva *tǔpo(v)skă* (păljbă) i *zdră(v)stvenī* (rădnīk). Oblici imenica *đevojka* i *đavole*, nastali vjerovatno asimilacijom nakon gubljenja intervokalnog *v*, karakteristični su za govorno područje prostrane Zetske ravnice: *đǔjka*, *đăle*. Gubljenjem intervokalnog *v* u imenici *čo(v)ek*, na teritoriji starocrnogorskih govora nije dosljedno izvršen proces (regresivne) asimilacije koji bi dao oblik *čēk*, a koji M. Stevanović pripisuje kučkoj govornoj zoni.²⁹ Usamljen je i primjer gubljenja glasa *v* u grupi *vc*: u *pră(v)cu*.³⁰

15. Potpunu redukciju glasa *v* nalazimo u grupi *-vlj-*, koja, kao i u inicijalnom položaju, ne može sačuvati glas *v* u većini starocrnogorskih govora³¹: *raspră(v)ljăt(i)*; *nastă(v)ljă*; *popră(v)ljăt(i)*; *stă(v)ljăš*. Napomenimo da i u progresivnim govorima crnogorskog govornog područja egzistiraju forme sa uproštenom grupom *-vlj-* pa M. Pižurica³² bilježi u govoru Kolašina sa okolinom *năstaljătī*, *năstăljăč*.

24 Branko Miletić, *Crmnīčki govor*, 302-308.

25 Mitar Pešikan, *Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori*, 117.

26 Dragoljub Petrović, *Prilog poznavanja govora u okolini Rijeke Crnojevića*, Zbornik za jezik i književnost, knj. 1, Društvo za srpskohrvatski jezik i književnost SR Crne Gore, Titograd 1972, 63.

27 V.: Branko Miletić, *Crmnīčki govor*, 298-314.

28 Isp.: *grădo^ve, svăt^ve, Popǔ^vīci*. Mihailo Stevanović, *Istočnocrnogorski dijalekat*, 31.

29 Mihailo Stevanović, *Isto*, 31.

30 V.: Mitar Pešikan, *Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori*, 118 (u *prăcu* Nišića).

31 V.: Mitar Pešikan, *Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori*, 118; Branko Miletić, *Crmnīčki govor*, 311; Luka Vujović, *Mrkovički dijalekat*, 173; Drago Čupić, *Govor Bjelopavlića*, 37; Miodrag Jovanović, *Govor Paštrovića*, 156.

32 Mato Pižurica, *Govor okoline Kolašina*, 90.

Drugačija je sudbina glasa *v* u grupi *-vlj-* nastaloj jotovanjem, u morfološkoj kategoriji prisvojnih pridjeva (*bràvľji*), u kojoj *v* nije podložno redukciji.

16. U rijetkim leksema sa govornog područja Zetske ravnice, Crmnice³³ i Mrkovića³⁴ registrovali smo prelaz medijalnog *v > f*, kao posljedicu jednačenja suglasnika po zvučnosti, u poziciji ispred bezvučnog suglasnika: *ofčëтина, ôfce, unôfči, nôfci, sinôfca*. No, ovu pojavu ne možemo tretirati kao zakon i nepisano pravilo u govorima naznačenog područja, budući da je *v* često stabilne artikulacije i u položaju ispred bezvučnih suglasnika. Npr., u starocrnogorskim srednjokatunskim i lješanskim govorima *v* se ne jednači po zvučnosti. U istim govorima medijalna grupa *-vr-* ostaje nepromijenjena, a solidno su posvjedočeni primjeri prelaska *v > f* ispred *r* samo u dijelu lješanskih govora³⁵, govorima Zetske ravnice (u leksemi *ofresina*), zatim u prostranom pojasu crmničkog govora³⁶, a nijesu nepoznati ni govoru Bjelopavlića.³⁷

17. Neophodno je napomenuti i da glas *f* danas ima prilično stabilnu artikulaciju u starocrnogorskim govorima ukoliko izuzmemo primjere njegove sporadične zamjene glasom *v*. Zamjena glasa *f*, čija se frekventnost u jeziku naših predaka ograničavala na riječi onomatopejskog porijekla ili pak riječi unesene sa strane, glasom *v* ipak nije dosljedna, čak i u govoru istog informatora, a na rijetkost ovih supstitucija ukazivano je prilikom opisivanja ne samo regresivnih crnogorskih govora³⁸ (*vijüčë, cëv, ovicîr*).

18. Primjere sekundarnog „hijatskog“ *v* nalazimo češće u medijalnoj poziciji: u nazivima mjeseci: *jânuvâr*, te u primjeru razbijanja vokalske grupe *eo* glasom *v*: *stëvona, grëvota*³⁹. U crnogorskim govorima starijeg tipa registrovani su i primjeri sekundarnog *v* u leksemi: *pävük*.⁴⁰ Takođe, medijalna suglasnička grupa *-vn-* pokazuje tendenciju prelaska u *-mn-*: *glâmnâ* (ül'ica); *ôdâmnno*, a u rezultatu disimilacije suglasničke grupe *-mn-* nastaje grupa sa sonantom *v* na prvom mjestu: *tavnîca; tavnîlo*.

19. Karakterističan je i razvitak glasa *v* u medijalnoj grupi *-hv-*. Tačnije, nakon jednačenja po mjestu tvorbe i redukcije jednog od dvaju frikativnih elemenata primjetna je svojevrсна naporednost u upotrebi supstituenata *f* i *v*, čak i kod istog govornika⁴¹ (*zavâtît(i) i zafâtît(i); dovâtît(i) i dofâtît(i); uvâtît(i) i ufâtît(i) ...*).

20. Konsultovanjem dijahronije zaključujemo da se glas *v* izgubio i ispred *j* od nekadašnjega „jata“ u grupama *svj-*, *cvj-*, *dvj-* uz napomenu da reprezentativni primjeri

33 Branko Miletić, *Crmnički govor*, 338.

34 Luka Vujović, *Mrkovički dijalekat*, 181.

35 Mitar Pešikan, *Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori*, 118.

36 Branko Miletić, *Crmnički govor*, 361.

37 Drago Čupić, *Govor Bjelopavlića*, 37.

38 V.: Branko Miletić, *Crmnički govor*, 361; Mato Pižurica, *Govor okoline Kolašina*, 84-85.

39 Mihailo Stevanović, *Istočnocrnogorski dijalekat*, 31; Branko Miletić, *Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori*, 118; Branko Miletić, *Crmnički govor*, 313.

40 V.: Dragoljub Petrović, *Glasovne osobine govora Vračana u Zeti*, GFF u Novom Sadu XV/1, Novi Sad 1973, 192.

41 Miletić smatra da je ova naporednost u upotrebi *f* i *v*, čak i kod istog govornika, vjerovatno izazvala i djelimičnu zamjenu etimološkog *v* sa *f* (vidi: Branko Miletić, *Crmnički govor*, 295).

sa ispitivanih govornih područja upućuju na zaključak o dosljedno izvršenom procesu jotovanja glasova *s, c* i *d*: *s'edòk, ćetàt, međèd*.

Finalna pozicija

21. Nestabilna artikulacija glasa *v* registrovana je i na apsolutnom kraju riječi. Tačnije, glas *v* je na govornom području Crmnice⁴² sklon gubljenju iza labijalizovanog vokala *o*, naročito u primjerima prisvojnih zamjenica (*njegò(v)*; *něčeso(v)*) i pridjeva izvedenih od ličnih imena (*Dušàno(v)*; *Danìlo(v)*), dok je izražena odlika govora Zetske ravnice – desonorizacija glasa *v* i uopšte zvučnih suglasnika na kraju riječi – dobila status sistemske pojave. U rezultatu obezvučavanja nastaje kvalitativno nova fonema *f*: *křf*; *cřf*; *ljübăf*; *lažòf*; *ogrěf*; *njegòf*. U ostalim starocrnogorskim govorima *v* je na kraju riječi glas stabilne artikulacije.

Zaključak

22. Nestabilnost artikulacije glasa *v* i njegovo gubljenje pripisuje se svim arhaičnim govorima Crne Gore (sa izuzetkom Kuća i srednjomoračke govorne zone). „Visok stepen dosljednosti“ pokazuju govori Mrkovića i Zetske ravnice i pretpostavlja se da se preko njih pojava mogla širiti uz Crnogorsko primorje i prodirati i u njegovo neposrednije kontinentalno zaleđe.⁴³

23. Tendencije u čuvanju i gubljenju glasa *v* u starocrnogorskim govorima mogu se svesti na sljedeće:

1. Na početku riječi gubljenje glasa *v* posvjedočeno je u grupama *vl-* i *vlj-*, koje ne uspijevaju da sačuvaju ovaj glas ni u medijalnom položaju u morfološkoj kategoriji jedne vrste nesvršenih glagola. Gubljenje inicijalnog *v* u ograničenom obimu zabilježeno je i u primjerima prezimena na *Vu-* i nekim imenicama u kojima je *v* ispred labijalizovanih vokala *u* i *o*. Supstitucija inicijalnog *v* i inicijalne grupe *hv-* glasom *f* potkrijepljena je autentičnim primjerima, uz napomenu da je često prisutna naporednost u upotrebi formi sa *v-* i *f-*.
2. Najveću sklonost gubljenju glas *v* pokazuje u intervokalnom položaju, pa se naglašena redukcija ovog glasa u intervokalnoj poziciji s pravom ubraja u specifičnu starocrnogorsku osobinu. Takođe, glas *v* pokazuje nestabilnost artikulacije koja može rezultirati njegovim gubljenjem i u konsonantskom okruženju. U rijetkim leksemama registrovan je prelaz medijalnog *v* > *f*, kao posljedica jednačenja suglasnika po zvučnosti, u poziciji ispred bezvučnog suglasnika, a karakterističan je i kontinuant medijalne grupe *-hv-* zbog naporednosti upotrebe formi sa *-v-* i *-f-* čak i u govoru istog informatora.

42 Branko Miletić, *Crmnčki govor*, 313.

43 V.: Dragoljub Petrović, *Božidar Vidoeski i istraživanje srpsko-makedonskih dijalekatskih kon-takata*, MANU – Istraživački centar za arealnu lingvistiku, Skoplje 2005, 40.

3. Sporadično je potvrđeno gubljenje glasa *v* na apsolutnom kraju riječi, koje je širih razmjera jedino na govornom području Crmnice. Treba naglasiti i da je konsonantizam jednog starocrnogorskog govora obogaćen crtom koja nije poznata ostalim crnogorskim govorima starijeg tipa – desonorizacija glasa *v* koja u rezultatu daje kvalitativno novu fonemu *f* važna je odlika fonološkog sistema govornog područja Zetske ravnice.
4. Sekundarno *v* registrovano je kako u inicijalnoj, tako i u medijalnoj poziciji. U ograničenom broju leksema, koje su poznate ne samo starocrnogorskim govorima, glas *v* se javlja ispred ili iza labijalizovanih vokala tamo gdje mu po etimologiji nema mjesta.

24. Pojave raznih redukovanja, tendencije obezvučavanja ili pasivnije artikulacije glasa *v*, koje rezultiraju supstitucijom srodnim glasovima ili potpunim gubljenjem, pregledno su registrovane. Vršeno je sistematsko poređenje između prozodijski i fonetsko-fonološki srodnih crnogorskih govora, koje je pomoglo u predočavanju sudbine glasa *v* koji se, primjetno je, u govorima starijeg tipa „labavije“ artikuliše. Registrovane pojave potkrijepljene su autentičnim primjerima, čime se donekle predočila i leksička slojevitost jednog dijela crnogorskog govornog područja.

Literatura

- Bošković, R. (1978) Izveštaj Radosava Boškovića, u: **Odabrani članci i rasprave**, Titograd: CANU, 39-45.
- Bošković, R.; Malecki, M. (2002) **Istraživanja dijalekata Stare Crne Gore s osvrtom na susedne govore** (priredio Radojica Jovićević), Odjeljenje umjetnosti, knj. 20, Podgorica: CANU, 5-14.
- Čupić, D. (1977) **Pregled glavnijih osobina govora Zete**, JF XXXIII, Beograd, 265-283.
- Čupić, D. (1977) **Govor Bjelopavlića**, SDZb XXIII, Beograd, 1-226.
- Ivić, P. (1962/1963) **Inventar fonetske problematike štokavskih govora**, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad: Filozofski fakultet, 99-110.
- Jovanović, M. (1994) Konsonantski sistem kopiljsko-gostiljskog govora, u: **Aktuelna pravopisna i jezička pitanja**, Spone, godina XXVI, br. 5-6, Nikšić, 175-189.
- Jovanović, M. (2005) **Govor Paštrovića**, Biblioteka filozofsko-filološke nauke, Podgorica: Univerzitet Crne Gore, 7-504.
- Miletić, B. (1940) **Crnički govor**, SDZb IX, Beograd, 211-663.
- Pešikan, M. (1965) **Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori**, SDZb XV, Naučno delo, Beograd, 1-294.
- Pešikan, M. (1979) **Jedan opšti pogled na crnogorske govore**, Zbornik za filologiju i lingvistiku, XXII/1, Novi Sad, 149-169.
- Petrović, D. (1984-1985) **Iz akcentološke problematike zetskih govora**, ZBMS za filologiju i lingvistiku, XXVII-XXVIII, Novi Sad, 609-613.
- Petrović, D. (1965) **Glasovni sistem rovačkog govora**, ZBMS za filologiju i lingvistiku VIII, Novi Sad, 157-209.
- Petrović, D. (1972) **Glasovne osobine govora Vračana u Zeti**, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XV/1, Novi Sad, 179-210.
- Petrović, D. (1972) **Prilog poznavanja govora u okolini Rijeke Crnojevića**, Zbornik za jezik i književnost, knj. 1, Društvo za srpskohrvatski jezik i književnost SR Crne Gore, Titograd, 59-65.
- Petrović, D. (2005) **Božidar Vidoeski i istraživanje srpsko-makedonskih dijalekatskih kontakata**, MANU – Istraživački centar za arealnu lingvistiku, Skopje, 35-50.
- Pižurica, M. (1981) **Govor okoline Kolašina**, Odjeljenje umjetnosti, Posebna izdanja, knj. 2, Titograd: CANU, 7-245.
- Pižurica, M. (1984) Tragovi međujezičkih dodira u govorima Crne Gore, u: **Crnogorski govori (rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju)**, Odjeljenje umjetnosti, knj. 3, Titograd: CANU, 83-97.
- Rečnik srpskoga jezika** (2007), Novi Sad: Matica Srpska, 7-1561.
- Rešetar, M. (1907) **Der shtokavishe Dialekt**, Keiserliche Akademie der Wissenschaften, VIII, Wien.
- Stevanović, M. (1935) **Istočnocrnogorski dijalekat**, Biblioteka JF XIII, Beograd, 1-129.
- Vujović, L. (1969) **Mrkovički dijalekat**, SDZb XVIII, Beograd, 73-398.

+

Danijela Ristić

NEKE SPECIFIČNOSTI PRIDJEVSKIH RIJEČI U GOVORIMA SJEVERNE CRNE GORE

Apstrakt: Rad će biti koncipiran tako da će se u prvi plan istaći dijalekatski markirane odlike pridjevskih riječi u nekim sjevernocrnogorskim govorima, korišćenjem komparativnog metoda. Autor će na osnovu sopstvenih istraživanja predočiti karakteristične odlike pridjeva u govoru mojковаčkog kraja koji, budući da je veoma oskudno zastupljen u dosadašnjoj literaturi, dijalektološkoj nauci i nije dovoljno poznat. Istovremeno, najmarkantnije pridjevske osobine biće komparirane sa stanjem u drugim, već proučenim govorima na sjeveru Crne Gore, koji su u literaturi zastupljeni ili u vidu monografskih studija, ili pak preko pojedinačnih radova. Tako će se, istovremeno, sagledati karakteristične osobine pridjevskih riječi u govoru mojковаčkog kraja, okoline Kolašina, govoru Pive i Drobnjaka, uskočkom govoru, pljevaljskom i bihorskom govoru, uz isticanje zajedničkih i diferencijalnih crta. Biće sagledani interesantni pridjevski likovi – oblički i akcenatski, predočene specifičnosti pridjevskog vida, promjene pridjeva, te karakteristična komparativna i superlativna obrazovanja na ovim dijalekatskim područjima.

Ključne riječi: pridjevske riječi, govori sjeverne Crne Gore, pridjevski vid, promjena pridjeva, akcenat pridjeva, komparacija pridjeva, mojковаčki govor, govor okoline Kolašina, govor Pive i Drobnjaka, uskočki govor, pljevaljski govor, bihorski govor

Uvod

1. Govori sjeverne Crne Gore predstavljaju dijalekatski interesantnu i istraživački izazovnu oblast. U dosadašnjoj literaturi nijesu zastupljeni u opsegu koji bi zavređivali i koji bi istovremeno ispunio praznine na dijalekatskoj karti crnogorskog dijalekatskog kompleksa. Tako se u literaturi o govorima na sjeveru i sjeveroistoku Crne Gore očituje nedostatak monografskih studija sa mojковаčkog, bjelopoljskog, pljevaljskog područja, a takođe i plavsko-gusinjskog, rožajskog kraja i Andrijevice. Na drugoj strani, svoje monografije imaju govor okoline Kolašina, uskočki, pivsko-drobnjački govor, te bihorski govor na sjeveroistoku. Ove monografske studije koristićemo u ovom radu u nastojanju da se predstave karakteristične odlike pridjevskih riječi, služeći se komparativnim metodom, a posebno apostrofirajući odlike ove vrste riječi u govoru mojковаčkog kraja, do kojih smo došli sopstvenim istraživanjem. O pljevaljskom govoru je pisano, ali samo u okviru pojedinačnih radova (G. Ružičić: *Akcenatski sistem pljevaljskog govora* i D. Čupić: *Osnovne osobine govora Pljevalja*¹), koje ćemo pri komparativnoj analizi, osobito karakterističnih akcenatskih likova, takođe koristiti u ovom radu.

1 Gojko Ružičić, *Akcenatski sistem pljevaljskog govora*, Srpski dijalektološki zbornik, knj. III, Beograd 1927, 115-176; D. Čupić, *Osnovne osobine govora Pljevalja*, Glasnik Odjeljenja umjetnosti, knj. 8, CANU, Podgorica 1988, 79-107.

O pridjevskom vidu i promjeni pridjeva

2. Govor kolašinske zone², kao i govor okoline Mojkovca, čuvaju dobro oblike oba pridjevska vida u 1. licu muškog roda jednine (*dð bar-dðbrī, stār-stārī, nõv-nõvi, ljūt-ljūtī, mēk-mēki, kīt-kītī, lāk-lākī*), s tim što su u promjeni dominantni oblici pridjevske deklinacije, tj. oblici određenog pridjevskog vida. Istina, za kolašinski govor se konstatuje da proces snižene frekvencije oblika imeničke deklinacije „nije toliko podmakao kao u istočnogorskim govorima (koji su ‘može se reći, sasvim izgubili neodređene oblike’)“³. I za govore Pive i Drobnjaka Vuković konstatuje da se u upotrebi često miješa određeni i neodređeni vid pridjeva.⁴ U uskočkom govoru je naglašeno da, pored redovnih paradigmatskih vrsta pridjevskih oblika – neodređene (imeničke) i određene, postoji i treća vrsta – pridjevski paradigmatski međutip, koji ima akcenat neodređene pridjevske paradigme, a oblik određene.⁵ Barjaktarević za bihorski govor konstatuje: „(...) Ovde kao i drugde na štokavskom području, pridevske reči neodređene forme primile su nastavke određene forme u promeni, te je tako ‘generalisana određena promena’, odnosno ‘imeničko-zamjenička’ promena“.⁶

Određeni pridjevski vid uvijek ćemo sresti u odredbenim sintagmama, od kojih smo kao najfrekventnije zabilježili u mojkovačkom govoru sljedeće: *mlādī šīr; kīšēli kùpus; kumpijèrova sùpa; pàzārñī dān; kùvanī kumpijer; ražānī ljèb*, kao i u ustaljenim izrazima kao što su: *lūdī kāmēn; izvanjī strīc*. Slične primjere poznaje i kolašinska govorna oblast.⁷

Prisvojni pridjevi na *-ov/-ev, -in* u mojkovačkom i kolašinskom govoru⁸ u nominativu i akuzativu samo u pojedinim ustaljenim sintagmatskim spojevima imaju oblik određenog vida: *drēnovī prūt; lipovī cvījet; kumpijèrovī kačāmak*. U ostalim kosim padežima imaju oba vidiska lika. Vuković u Pivi i Drobnjacima daje prednost dužim oblicima⁹, dok Stanić za uskočke govore konstatuje da je bitna semantička diferencijacija i da, ako pridjevi *bukov* i sl. ne znače od čega je nešto (npr. *būkov* kačāmaš – kačāmaš od bukovine), nego imaju prisvojno značenje, onda je prisutna dužina na sufiksu *-ov: būkōv* līs. U određenom vidu je *būkovī*.¹⁰

3. Svi pridjevi u instrumentalu jednine u muškom i srednjem rodu, i u gen., dat.-instr.-lok. mn. imaju refleks dugog *jata -ije-*: kolašinski: *sa crñijem đāvolum, nēmā stārījē*

2 Mato Pižurica, *Govor okoline Kolašina*, Posebna izdanja, knj. 12, Odjeljenje umjetnosti, knj. 2, CANU, Titograd 1981, 142.

3 Pižurica, *GOK*, 143.

4 Jovan Vuković, *Govor Pive i Drobnjaka*, JF XVII, Beograd 1938-1939, 62.

5 V.: Milija Stanić, *Uskočki govor I*, SDZb, knj. XX, Beograd 1974, 213-214.

6 Danilo Barjaktarević, *Bihorski govor – morfološke i sintaksičke osobine*, ZbFFP IV, Priština 1967, 15-16.

7 Pižurica, *GOK*, 144.

8 *Isto*, 144.

9 Vuković, *GPD*, 62-64.

10 Stanić, *Uskočki*, 215.

ljúdi¹¹; mojkovački: s *dòbrijem; dòbrijēg, dòbrijema, s c̆rnijem; c̆rnijēg, c̆rnijema*; pivsko-drobnjački: *dòbrijem, zljijeg, m̆alijeg, zljijem, m̆alijem*¹²; bihorski: s *poštenijem radom, s tvrdijem lebom, s lukavijem stvorovima*, ali i: *teškija vremena*.¹³ Ovakvi slučajevi odstupanja nijesu nepoznanica ni kolašinskoj i mojkovačkoj govornoj oblasti kao produkt uticaja starijih crnogorskih govora. M. Pižurica smatra da su sporadična odstupanja, nastala jednačenjem lokativa i genitiva, nanos iz istočnocrnogorskih govora, te je pojava šire zahvatila govor miješanog stanovništva Jabuke: *Nè dā mu se b̆ielijā dánā; ònijā c̆rnijā smotŭljākā; Nìe tō bílo ka pròšljīā rātōvā; po morāčkijā katŭnā*.¹⁴ Stanić u uskočkom konstatuje da su oblici sa *ije* od starog vokala *jat* u nastavcima za pomenute padeže privukli k sebi i one pridjevske, zamjeničke i brojevske oblike pomenutih padeža koji u svojim nastavcima nijesu imali vokal *jat*, i da je proces nivelacije ovih oblika sasvim dosljedno izveden.¹⁵

Za kolašinski¹⁶ i mojkovački govor karakteristično je da, s obzirom na to da nemaju pokretne vokale u jednini pošto u gen. i dat.-lok. nastavci glase: *-ōga/-ēga* i *-ōme/-ēmu* (*b̆ijelōga, šēničnōga, c̆rnōme*), a u množini u dat.-instr.-lok. realizuju se dubletni oblici – sa završnim vokalom *-a* i bez njega, nijesu ni imali pretpostavke da pokažu tendenciju izbjegavanja nagomilavanja dužih nastavaka u nizu pridjeva ili kombinaciji pridjeva i pridjevskih zamjenica. Identičnu pojavu konstatuje i Vuković za pivsko-drobnjačke govore.¹⁷

O stepenima poređenja pridjeva

4. Kad je poređenje pridjeva u pitanju, naša istraživanja u govoru okoline Mojkovca pokazala su postojanje čestih pleonazama u superlativima: *nājprvī, nājgornjī, nājzadnjī, nājkradnjī*.¹⁸

Komparative na *-ši*, osim standardnih pridjeva *lijep, lak* i *mek*, zabilježili smo i u sljedećim primjerima:

strāše ga je òd mene no išta; òni je još plāvšī; òn glŭvšī ò-svig mēščini.

I u bihorskom govoru čest je analoški komparativ sa *-ši*: *stāršī, zdrāvšī, žīvšī, pravšī*.¹⁹

Od pridjeva *visok* komparativ je *veći, visoči*, ali i standardno *viši*. *Velji* se sreća samo atributski u toponimima. Izuzetak je mjesto Jabuka u kolašinskoj zoni, gdje se često

11 Pižurica, GOK, 68.

12 Vuković, GPD, 17-18.

13 Danilo Barjaktarević, *Bihorski govor – fonetske osobine i akcenat*, ZbFFP III, Priština 1966, 22.

14 Pižurica, GOK, 146.

15 Stanić, *Uskočki*, 71.

16 Pižurica, GOK, 146.

17 Vuković, GPD, 63-64.

18 Ovakve primjere bilježi i Pižurica u kolašinskoj govornoj oblasti. Pižurica, GOK, 148.

19 Barjaktarević, *Bihorski*, 16.

registruje *velji*: Nàšli su ne *vèljī* jàdi; *vèljē* jàgnje; *vèljē* gòveče; *vèljā* vùna.²⁰

Dalje, kao karakteristično izdvajamo u uskočkom govoru komparativ od *dùg* i *dugàčak* koji glasi *dùljī* i *dùžī*, a od *dàlek* – *dīljī* i *dàljī*²¹.

5. Komparativna rječca *po-* može se kombinovati sa komparativom i superlativom, kao što smo zabilježili u primjerima u mojškovačkom govoru:

pòvelikā su im đeca; *pòvisok* je na òca; tō e jèan *pòstari* čòek; ùze jèan *pòdugačak* prùt; izidi gòre *pòvisočiē* nà tū rāvan, òdabra *pònajsladī*; bījo je mèščinī *pònajboljī*.

Ova komparativna rječca je karakteristična za sve dosad proučene sjevernocrnogorske govore. U uskočkom govoru se konstatuje da se rječca *po* može sresti ne samo u komparativnim i superlativnim formama već i u pozitivu pridjeva: *pòvisok*, *pòvelikā*, *pòjāk*, *pòdebō*, *pòdugačak*, *pòstari*...²² „Bihorska zona zna i za rečcu *po* koja se čuje sa svim stepenima poređenja, ali je nejednakog značenja. Naime, s pozitivom označava umanjenu osobinu kazanu tim stepenom bez ove rečce, a sa superlativom veću nego se to obeležava tim stepenom“.²³

6. Sličnog su karaktera i prefiksi *o-*, *-ob* uz pridjeve, istina, sa znatno nižom frekvencijom:

bījo je *òmanjī* rāstom; bjēše *otutāšan* („podebeo“); mǎlo e *òmekšī*, u mojškovačkom govoru, odnosno u kolašinskoj zoni: ùlježe jèdan *òvisok* čòek, bījo je *òkrupašan*, òvī kumpijèri su nēšto *òkrupnī* nō lánī.²⁴

7. U upotrebi je i prefiks *pri-* sa pozitivom u značenju „prilično, u priličnoj mjeri“. To ilustruju naši primjeri u govoru Mojkovca: nēšto mi se *priṃršāv* učinje; *priṭvrda* òvā vrāta; *priṃmālī* nākō, a pòdebeo đāvō ga pòni'io kad je nākī; u kolašinskoj oblasti: zgòdno mònčece; ali e *priṃēko*; *prižgodāšno* e ònō mǎlo njēgova imánjca i sl.²⁵

Međutim, ovaj prefiks se kombinuje i sa komparativom i superlativom sa značenjem „nešto, u izvjesnoj mjeri“ ili „možda, vjerovatno“ i sl. Primjeri iz kolašinskog govora: Dòdāj mi ònī *priṃajtanjī*, òn je *priṃajčistī*, mǎlo e *priṃanjē*, *priṃajcrnjī* e i sl.²⁶

8. Prisutni su i primjeri sa drugim prefiksima, tako u mojškovačkom govoru bilježimo:

mǎlo je *nàgluva*; nè znām tǎčno, *sùbjelkās* mǎlo; *pròsijed*, stàri'i čòek; *pròčelāv* mǎlo.

9. Za isticanje osobine u velikom stepenu na govornom području sjeverne Crne

20 Pižurica, GOK, 145.

21 Stanić, Uskočki, 217.

22 Isto, 216.

23 Barjaktarević, Bihorski, 17.

24 Pižurica, GOK, 149.

25 Isto, 149.

26 Isto, 149.

Gore koristi se prefiks *pre-*:

prēmālī, prènzak, prèdugačak, prèvelikī, prènatrpan, prèumoran, prèmek, i sa samostalnim akcentom prefiksa: *prè crn, prè vèlikī, prè šàren*.

10. Poznati su i primjeri pridjeva pojačanog značenja koje se ostvaruje bilo udvajanjem pridjeva, bilo sufiksima; u govoru okoline Mojkovca zabilježili smo sljedeće primjere:

pùn-pùncāt i pùn-pùncijāt, pùn-pùnāčak; nōv-nōvcāt, gō-gōlcāt, zdrāv-zdrāvcāt, prāzan-prāznijāt, bījel-bjèlcāt; cìo-cìpcijelī.

Ovakva udvajanja pridjeva potvrđena su i u kolašinskoj govornoj zoni.²⁷

O nekim leksičko-semantičkim specifičnostima pridjevskih riječi

11. Ovdje ćemo izdvojiti i neke leksički zanimljive pridjeve sa mojkovačkog govornog područja, koje je bilo predmet našeg istraživanja, i uporediti ih sa stanjem u drugim govorima na sjeveru Crne Gore.

Najprije da izdvojimo leksički neobičnu pojavu, pridjev *čīcerī*, koji se javlja samo u određenom vidu, a u upotrebi je u pojedinim sintagmatskim spojevima: *čīcerā vòda; čīcerā sō; čīcerī lèd; čīcerā křv*. Ovaj oblik bilježi i Pižurica u Kolašinu²⁸ i pretpostavlja da je možda s njim u vezi i indeklinabilni oblik *čīć*, koji determinira pridjev, a ne imenicu (npr. *Ōn je čīć (= sasvim, potpuno) lūd*).²⁹

U mojkovačkoj govornoj oblasti u upotrebi je i pridjev *čītī*, u muškom i ženskom rodu posvjedočen, u značenju „isti“, „koji u potpunosti liči na nekog drugog“:

ōnī māli čītī otac; ènē je čītā mājka; nēmā mu po kōme dōc bōim se, čītī e đèd!

I u kolašinskoj oblasti potvrđeno je *čītī* u značenju „isti, sličan“, zatim *s'ùtrī*, samo u sklopu sintagme *s'ùtrī dān*³⁰, kao i u uskočkom govoru.³¹ U širokoj su upotrebi u govorima na sjeveru Crne Gore i neke druge riječi pozajmljenice, najčešće iz turskog jezičkog supstrata, koje figuriraju kao nepromjenljivi pridjevi: *bātāl* („koji je pokvaren, neupotrebljiv, zapušten“), *rāt, (nè) sōjli čeljāde, zōrli mōnče, (ne)bātli čeljāde*.³²

12. Prisvojni pridjev od imenice *otac* glasi *očev*, a lik *očin* u mojkovačkoj govornoj zoni bilježimo najčešće samo u psovkaama, i to u ustaljenim sintagmatskim spojevima: *đčina* òca, òca *đčīnskoga*. Zabilježili smo i u primjerima: *nēmā tōg đčina sīna; tō e nāka đčina* i *mājčina ščerūna*, sa negativnom konotacijom. Ovaj pridjevski lik ne bilježimo u neutralnom kontekstu³³, dok M. Pižurica u Kolašinu samo sporadično bilježi ovaj pridjev

²⁷ Isto, 150.

²⁸ Isto, 144.

²⁹ Isto, 144.

³⁰ Isto, 147.

³¹ Stanić, *Uskočki*, 216.

³² Pižurica, *GOK*, 147.

³³ Isp. upotrebu lika *očin* u kolašinskoj zoni (Pižurica, *GOK*, 150).

u takvom kontekstu: *Ōčina* mājka mu e od Būlatovića.³⁴ I u pivsko-drobnjačkoj govornoj zoni pridjev *ōčin*, napravljen prema *mājčin*, upotrebljava se samo u psovkama: *ōčina* oca.³⁵

13. Dosta je oblički, semantički, akcenatski ili pak na neki drugi način interesantnih pridjevskih riječi koje kao lekseme mogu biti dragocjen materijal i bitan konstitutivni element u izradi dijalekatskih rječnika sa ovog govornog područja. Izdvajamo samo neke od karakterističnih pridjevskih leksičkih jedinica zabilježenih na terenu mojkovačkog kraja, a jamačno da mnoge od njih nijesu nepoznate i susjednim govorima na sjeveru Crne Gore.

ăćulās, -ta, -to *budalast, bleskast; ălāv*, -a, -o *nezasit, pohlepan, proždrljiv; ăzgīn*, -a, -o (tur. *azgын*) *koji je snažan, bujan, obijestan, pun života; baksūzan*, -zna, -zno *nesrećan, maleričan; bandòglav*, -a, -o *tvrdoglav, zadržt, svojeglav, nastran; bāstāšan*, -šna, -šno *kojem sve basta, koji je za sve sposoban, preduzimljiv, vrijedan; bātāl*³⁶, nepromj. pridj. (tur. *battal*) *koji je pokvaren, neupotrebljiv, zapušten; bātāljen*, -a, -o *pokvaren; napušten, neupotrebljiv; bātļjiv*, -a, -o *koji je srećne ruke ili drugome donosi sreću; čăkarās*³⁷ -ta, -to *razrooka osoba; čėfnūt*, -a, -o **1.** *malo pijan; 2.* *luckast, budalast; čŭljās*³⁸, -ta, -to *koji ima male uši; dōkōn*, -a, -o *besposlen; glāsīt*, -a, -o *čuven, poznat, ugledan; glōmazan*, -zna, -zno *pretjerano krupan, velik, neskladan, obiman; jălov*, -a, -o **1.** *neupotrebljiv za obrađivanje, siromašan, neplodan, nerodan; 2.* *koji je bez ploda, koji ne daje poroda; 3.* *fig. koji ne daje nikakve rezultate, beskoristan, bezvrijedan; jėšan*, -šna, -šno *koji voli da jede, koji ima dobar apetit; kėčăv*³⁹, -a, -o *uplakan, neraspoložen, rastužen; kŭvetan*, -tna, -tno *sposoban, vješt u nečemu; mŕčan*, -čna, -čno *jadan, nesrećan; slab, loš, nikakav; muānat*, -a, -o (tur. *muhanat*) *koji je previše osjetljiv, lako uvredljiv; osoben, čudljiv, razdražljiv; nādžak*, nepromj. pridj. (tur. *nacak*) *naopak, čudan, nabusit, odbojan, svadljiv; năfačan*, -čna, -čno *koji je srećne ruke, kome je sudbina naklonjena, srećan, taličan; naopōslen*, -a, -o *koji uspješno završi posao, vješt, sposoban; nėčemŭran*, -rna, -rno *nerazvijen, fizički slab; nėpretvōran*⁴⁰, -rna, -rno *neposlušan; neŭčinjen*, -a, -o *koji neće da učini, da pomogne drugima; neŭdren*, -a, -o *koji nije stvoren ni za kakav posao, nesposoban; ōmbrļjās*, -ta, -to *omalen a podebeo; ōmŕčen*, -a, -o **1.** *jadan, nesrećan; 2.* *veoma skup, preskup; pāsent*, nepromj. pridj. *koji u potpunosti odgovara, po mjeri, taman; plaōvīt*, -a, -o *ljut, temperamentan; pljŭnŭtī*, -ā, -ō *koji u potpunosti liči na drugog, isti; răetan*, -tna, -tno *koji čini*

34 Pižurica, GOK, 150.

35 Vuković, GPD, 65.

36 U uskočkom pored *bātāl* Stanić navodi i nepromjenljive pridjeve *bātli, nebātli*: Kō e nebātli, nek ižāde. Stanić, *Uskočki*, 216.

37 Up. i *čăkar*, -a, -o – *koji je raznobojnih očiju* u *Rječniku Prošćenja* (Vujičić, RGP, 133).

38 Isp. *čŭljak*, -ljka, m. – *ovan kratkih ušiju* (Vujičić, RGP, 135).

39 Up. u *Rječniku govora Prošćenja* nepromjenljivi pridjev *kėč* – *neraspoložen* (Miloš Vujičić, *Rječnik govora Prošćenja (kod Mojkovca)*, CANU, Podgorica 1995, 57.

40 Isp. u kolašinskoj oblasti uz primjer *nėpretvōran* i interesantan lik *nėdotāvan* „bolesljiv“. Pižurica, GOK, 151.

po svojoj volji i želji, slobodan; miran, spokojan; **räškłamitän**, -a, -o razlabavljen; **rät**⁴¹, nepromj. pridj. slobodan, neopterećen, spokojan, miran, bezbrižan; **säglan**, -a, -o (tur. saglam) miran, tih, povučen; **sätövan**, -vna, -vno sposoban, vješt, umješan; **silodrtan**, -tna, -tno odbojan, nepristupačan; **slatkòran** -a, -o koji s apetitom jede; **svòjtljiv**, -a, -o koji mari za robinu, koji drži do srodstva, prisan, rođački; **šësan**, -sna, -sno (ital. sesto) vješt, sposoban; zgodan, prikladan, uredan, uljudan; **šüluvijetan**, -tna, -tno koji nije u čistoj pameti, bleskast, luckast; **tmäst**, -a, -o taman, crmpurast; **tünjäv**, -a, -o koji malo priča, ćutljiv; **üšävän**, -vna, -vno spretan, sposoban, ali u komparativnom obliku: nije ni òn ništa usävniři, u značenju „nije ni on ništa bolji“, „gori je“; **üzëtan** -tna, -tno mali, uzak; **väljäs**, -ta, -to spretan, okretan, vrijedan, radan; **väzdrägi**, -ä, -ö vascijeli, čitav, sav (najčešće uz imenicu dan); **verëtizan**, -zna, -zno (tur. verem + grč. phthisis) **1.** nestabilan, klimav, sklon padu; **2.** osoba fizički slaba, mršava, male snage; **vüden**, -a, -o **1.** ugledan, uvažen, poznat; **2.** koji se ističe fizičkim izgledom, krupan, razvijen; **vüzljäs**, -ta, -to **1.** visok a tanak; mršav, žgoljav; **2.** živahan, hitar; **vräški**, -ä, -ö koji pripada vragu, đavolu, vražji, đavolji; neprijateljski, dušmanski; **zälüdran**, -a, -o potpuno beskoristan, koji ničemu ne koristi; **zïmomòran**, -rna, -rno koji ne trpi hladnoću, pretjerano osjetljiv na hladnoću; **zlòran**, -a, -o koji slabo jede, nema apetita; **zòran**, -rna, -rno (izv. od tur. zor) ponosan, silan, objestan.

14. Kao posebna podgrupa izdvajaju se pridjevi participskog porijekla: *bölëc-bolëca-bolëce*, *držëc-držëca-držëce* („koji je u snazi“, „koji i bez obzira na godine dobro izgleda“), *üčinjen-üčinjena-üčinjeno*, *stidëc-stidëca-stidëce*, *bržëc-bržëca-bržëce*.

15. M. Pižurica za kolašinsku oblast izdvaja i „pridjeve koji su dobili specifična značenja, kao: *küpövnï öpānci* – suprotno od (*u*)*činjenï* (= domaće izrade), *zäklopiti öpānci* (= vrsta gumenih opanaka ind. proizvodnje), *küpövnā vānjela* – prema *plëtenä* (= domaće izrade) i sl.“⁴²

O akcentu pridjeva

16. Kolašinski, mojkovački, pivsko-drobnjački, uskočki i pljevaljski govor pripadaju progresivnim govorima štokavskog narečja, te kod njih govorimo o novoštokavskom prozodijskom tipu. Izdvojicemo najmarkantnije prozodijske osobine pridjevskih riječi dosad proučenih sjevernocrnogorskih govora.

17. Prisvojni pridjevi koji se izvode nastavkom *-in* u govoru okoline Kolašina imaju uopštenu dužinu, dok su pridjevski završeci *-ov* i *-ev* po pravilu kratki. Naime, M. Pižurica dužinu registruje „samo kod vrlo starih osoba doseljenih iz Gornje Morače i Uskoka, i to samo fakultativno“. Imamo, dakle: *bäbïn*, *mäjčïn*, *Märičïn*, *Jëličïn*, *sëstrïn*, *Jëlïn*, prema: *Märkov*, *bükov*, *trëšnjov*, *öčëv*, i samo sporadično i nanijeto sa strane: *Rä-*

41 Isp. primjere u uskočkom govoru: Öna bljëše rät. – Svi bëjägü rät. Stanić, *Uskočki*, 216.

42 Pižurica, GOK, 151.

*domirōv, trěšnjōv, òčēv.*⁴³

Naša istraživanja su pokazala da je slično stanje i u govoru okoline Mojkovca; pljevaljski⁴⁴ i pivsko-drobnjački⁴⁵ govori imaju primjera i sa dužinom i bez nje, dok uskočki govor⁴⁶ u ovim primjerima dosljedno ima dužinu.

18. Generalno posmatrano, kada govorimo o distribuciji akcenta, stanje u progresivnim sjevernocnogorskim govorima je srodno; u njima je zastupljena, i kada su pridjevske riječi u pitanju, dominantno novoštokavska distribucija prozodema, a ovdje izdvajamo neka od karakterističnih zapažanja.

19. Najveći broj pridjeva sa dugosilaznim akcentom u nom. jedn. muškog roda neodređenog vida poznaje alternaciju u ženskom i srednjem rodu, pa imamo dugouzlazni akcentat:

blâg-blâga-blâgo, glûv-glûva-glûvo, gûs(t)-gûsta-gûsto, sûv-sûva-sûvo, žût-žûta-žûto, plâv-plâva-plâvo, cŕn-cŕna-cŕno, ljût-ljûta-ljûto, krût-krûta-krûto.

Oblici određenog vida ovih pridjeva imaju nepromijenjen dugosilazni akcentat kroz čitavu paradigmu: *blâgī-blâgē-blâgā, sûvī-sûvā-sûvō, glûvī-glûvā-glûvō.*

20. Pridjevi sa dugim silaznim akcentom na prvom slogu oblika muškog roda jednine uglavnom čuvaju nepromijenjen akcentat kroz paradigmu u oblicima sva tri roda i oba vida, sa uobičajenom dužinom na finalnom vokalu pridjeva određenog vida: *grō-zan-grōzna-grōzno, grōznī-grōznā-grōznō; zōran-zōrna-zōrno; zōrnī-zōrnā-zōrnō.*

21. Pridjevi koji imaju u svim oblicima nepromijenjen kratkouzlazni akcentat:

zēlen-zelēna-zelēno-zēlenī, čēstit-čēstīta-čēstīto-čēstīti, ćutljiv-ćutljīva-ćutljīvo-ćutljīvī, pītom-pītoma-pītomo-pītomī, stāsīt-stāsīta-stāsīto-stāsītī, a istovjetno imamo kod: glāsīt, šāljev, gādjev, svādjev i prisvojnih pridjeva: gōvedī, mēdvedī, vīnov, vŕbov.

22. Pridjevi sa nepostojanim *a* u odnosu neodređeni – određeni vid, alterniraju akcenatski, pa imamo: *tâman, téžak, prázan, mútan, rúžan, búdan, zlátan, snážan, górak, múdar, plítak, rávan*, sa dugouzlaznim akcentom u neodređenom vidu koji alternira sa dugosilaznim u oblicima određenog pridjevskog vida: *tâmnī, práznī, mûtnī, rúžnī, gōrkī.*

23. Akcenatsku alternaciju imamo izraženu kod pridjeva: *bôs, bōsa, bōso/bōso: bōsī/bōsī.* Vuković ističe da se pridjevi *bôs-bōso, gō-gòlo* akcentuju kao i kod Daničića; određeni vid: *bōsī, gōlī* i da se rijetko može čuti prenošenje akcenta određenog vida na predloge, zato što se pridjev s akcentom određenoga vida obično upotrebljava uz zamjenice, ali se ipak vidi da je prenošenje novo: *nà Golū Glàvicu, zà gō trbu(trbuh).*⁴⁷

43 Isto, 23.

44 Ružičić, APG, 141-142.

45 Vuković, GPD,

46 Stanić, Uskočki, 215.

47 Vuković, AGPD, 277.

24. U komparativima je kratkosilazni akcenat u najvećem broju primjera: *ljěpši, lăkši, těži, věći, dŭži, mlădi, tiši, blăži, gŏri, ŭži* i to kod onih komparativnih oblika koji se grade nastavcima *-ji, -ši*, ili su supletivni.

U svim progresivnim sjevernocrnogorskim govorima komparativi na *-iji*, obično imaju kratkouzlazni akcenat pred nastavkom u kojem se *j* gubi u izgovoru:

pamětni, tămnŭi, glăvnŭi, nŏvi, poštěni.

25. U kolašinskom govoru i govoru okoline Mojkovca, uskočkom⁴⁸, bihorskom⁴⁹, u superlativu pridjeva akcenat je dosljedno na prefiksu, i to kratki silazni: *năjgorŭi, năjljepši, năjbolji, năjbrži, năjtanjŭi, năjglupljŭi, năjžešći, năjčudnŭi, năjteži, năjmrskŭi, năjopasnŭi*. I Vuković u Pivi i Drobnjacima konstatuje da je superlativ pridjeva akcentovan „kratkim nizlaznim akcentom na rečci *naj*: *năjbolji, năjljepši, năjcrnjŭi, năjdraži, năjmekši i sl.* Međutim, isto tako ističe da svi pridjevi koji prave komparativnu osnovu sa *ij* (tj. svi pridjevi koji u komparativu nemaju silazni akcenat na početnom slogu) imaju u superlativu dva akcenta – akcenat riječce *naj* i akcenat pridjeva u komparativu:

năj-prăvŭi, năj-zdrăvŭi, năj-krvăvŭi, năj-bezobrăznŭi, năj-nesrěcnŭi i sl.⁵⁰ Takođe, ni predmetak *pre-* ne čini u pivsko-drobnjačkom govoru akcenatsku cjelinu sa pridjevom: *prě bŭjel, prě širok, prě dŏbar, prě nŭzak, prě tănak, prě krătak*⁵¹.

Zaključak

26. Izdvojili smo najmarkantnije odlike pridjeva u pojedinim sjevernocrnogorskim govorima. Materijal su činili podaci o pridjevskim riječima koji postoje u dijalektološkoj literaturi, ali i podaci sa mojkovačkog govornog područja koje smo dobili analizom prikupljene građe. Apostrofirane su i najbitnije morfološke kategorije pridjevskih riječi – predočene specifičnosti pridjevskog vida, promjene pridjeva, te karakteristična komparativna i superlativna obrazovanja. Nijesu izostavljene ni prozodijske odlike markirane kroz pojedine akcenatske i kvantitetske specifičnosti. Izdvojene su i neke upečatljive leksičke pridjevske jedinice koje su oblički, akcenatski ili semantički interesantne, a samo su jedan segment iz bogate dijalekatske leksikografske građe sa ovih prostora. Uočeno je da ima dosta zajedničkih odlika, ali i pojedinačnih diferencijalnih, što nameće zaključak da se ovi govori, kada su u pitanju pridjevske riječi, u glavnim crtama mogu posmatrati kao cjelina, ali, kako je to i inače slučaj, uz postojanje i nekih imanentnih osobenosti svakog govornog areala ponaosob koje i čine njihov identitet i samosvojnost.

48 Stanić, *Uskočki*, 215.

49 Barjaktarević, *Bihorski*, 17.

50 Vuković, *AGPD*, 295-296.

51 *Isto*, 297.

Skraćenice

AGPD - Akcenat govora Pive i Drobnjaka

APG - Akcenat pljevaljskog govora

CANU - Crnogorska akademija nauka i umjetnosti

GOK - Govor okoline Kolašina

GPD - Govor Pive i Drobnjaka

JF - Južnoslovenski filolog

RGP - Rječnik govora Prošćenja

SDZb - Srpski dijalektološki zbornik

ZbFFP - Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini

ZbMSFL - Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku

Literatura

- Barjaktarević, D. (1966) **Bihorski govor – fonetske osobine i akcenat**, ZbFFP III, Priština, 9-79.
- Barjaktarević, D. (1967) **Bihorski govor - morfološke i sintaksičke osobine**, ZbFFP IV, Priština, 1-39.
- Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju** (1984) (Radovi sa naučnog skupa, Titograd, 12. i 13. maj 1983), Naučni skupovi, knj. 12, Odjeljenje umjetnosti, knj. 3, CANU, Titograd, 1-259.
- Čupić, D. (1988) **Osnovne osobine govora Pljevalja**, Glasnik Odjeljenja umjetnosti, knj. 8, CANU, Podgorica, 79-107.
- Ivić, P. (1958) **Die serbokroatischen Dialekte**, Mouton and Co.'S-Gravenhage.
- Ivić, P. (1992) **Inventar morfološke problematike štokavskih govora**, ZbMSFL XXXV/1, Novi Sad, 195-212.
- Nikolić, B. (1969) **Osnovne dijalekatske akcenatske pojave u mlađim novoštokavskim govorima**, JF XXVIII, sv. 1-2, Beograd, 189-207.
- Pešikan M. (1979) **Jedan opšti pogled na crnogorske govore**, ZbMSFL XXII/1, Novi Sad, 149-169.
- Pižurica, M. (1981) **Govor okoline Kolašina**, Posebna izdanja, knj. 12, Odjeljenje umjetnosti, knj. 2, CANU, Titograd, 1-248.
- Rešetar, M. (1907) **Der Shtokavische Dialekt**, Keiserliche Akademie der Wissenschaften der Balkankommission VIII, Wien.
- Ružičić, G. (1927) **Akcentatski sistem pljevaljskog govora**, SDZb III, Beograd, 115-176.
- Stanić, M. (1974) **Uskočki govor I**, SDZb XX, Beograd, 1-259.
- Stanić, M. (1977) **Uskočki govor II**, SDZb XXII, Beograd, 1-157.
- Stevanović, M. (1935) **Istočnocrnogorski dijalekat**, JF XIII, 1-129.
- Vujičić, M. (1995) **Rječnik govora Prošćenja (kod Mojkovca)**, CANU, Podgorica, 1-140.
- Vuković, J. (1938-1939) **Govor Pive i Drobnjaka**, JF XVII, Beograd, 1-114.
- Vuković, J. (1940) **Akcentat govora Pive i Drobnjaka**, SDZb X, Beograd, 185-417.

PRIMIЈENJENA LINGVISTIKA

+

Nataša Janjušević

USVAJANJE TERMINA ZA OZNAČAVANJE RODBINSKIH ODNOSA KOD DJECE UZRASTA 5-6 GODINA

Apstrakt: *Osnovni cilj istraživanja je bio da se na osnovu sakupljenog empirijskog materijala utvrdi koji su rodbinski termini djeci uzrasta od 5 do 6 godina poznati i koje od njih najčešće upotrebljavaju. Djeca predškolskog uzrasta bolje poznaju i češće upotrebljavaju pojmove koji pripadaju tzv. bazičnoj listi rodbinskih termina (otac, majka, brat, sestra, baka, djed, tetka, stric, strina, ujak) u različitim svjetskim jezicima, a od termina koji obuhvataju prvo koljeno najčešće upotrebljavaju pojmove: brat od strica, brat od tetke, brat od ujaka kao i sestra od strica, sestra od tetke, sestra od ujaka.*

Ključne riječi: *djeca predškolskog uzrasta, razvoj govora, usvajanje i razumijevanje rodbinskih termina, porodična sredina*

1. Uvod

Proučavanje razvoja govornih sposobnosti kod djece, kao i govora uopšte, oduvijek je bilo predmet brojnih istraživanja i jedna od neiscrpnih tema kako lingvistike, tako i sociologije, psihologije, pedagogije i drugih disciplina. Takvo interesovanje često uključuje istraživače iz različitih oblasti jer složenost proučavanja govora i njegovih zakonitosti ne dozvoljava jednostranost u pristupu i zaključivanju.

Problem kojim se bavimo u ovom radu, usvajanje i razumijevanje rodbinskih termina, obuhvata one fenomene koji se proučavaju i u okviru razvojne psiholingvistike.

Psiholingvistika je disciplina koja pokušava da otkrije zakonitosti koje leže u osnovi jezičke sposobnosti. Psiholingvisti ne prihvataju prostu konstataciju da je jezik prirodni dar, tj. sposobnost koja se savlađuje automatski, bez razmišljanja, kao što se uči hodanje, ili trčanje, ili neka druga čovjekova sposobnost.

Proces učenja, usvajanja i razumijevanja jezika je zapanjujući poduhvat. Brzina kojom dijete usvaja pravila maternjeg jezika je začuđujuća ako imamo na umu činjenicu kako se strani jezik teško usvaja u podmaklim godinama, koliko je složen taj proces koji obuhvata usvajanje rječnika i savlađivanje gramatičkih pravila koja su neophodna za svakodnevnu komunikaciju. To je samo jedno od složenih pitanja na koje psiholingvistika pokušava dati odgovor, jer je jezik – *dragulj u kruni kognicija* (Vasić, 1994: 146), tj. nešto što svako želi da objasni.

Opredjeljujemo se za definiciju koja psiholingvistiku tumači kao naučnu disciplinu koja *ujedinjuje teorijska i eksperimentalna dostignuća dveju disciplina – psihologije i lingvistike – u cilju proučavanja mentalnih procesa koji leže u osnovi usvajanja, učenja i upotrebe jezika* (Savić, 1975: 245). Pri tome, razlikuju se interesovanja lingvista, koji prednost daju proučavanju sistema, strukture, dok psiholozi proučavaju usvajanje i funkcionisanje sistema u komunikaciji.

2. Predmet i ciljevi istraživanja

Proučavajući usvajanje i razumijevanje termina za označavanje rodbinskih odnosa kod školske djece, Ana Marjanović i Svenka Savić (1982) istakle su da je srpskohrvatski jezik jedan od onih među indoevropskim jezicima koji ima najsloženiji sistem termina za obilježavanje rodbinskih odnosa. Ovim pitanjem su se do pomenutog istraživanja uglavnom bavili etnolozi i dijalektolozi. Pomenute autorke su, dakle, još 1982. godine istakle mogućnost izvjesnog uprošćavanja ovog sistema. Mi, takođe, smatramo da je interesantno utvrditi da li se cio sistem i kod nas još uvijek uspješno drži u cjelini, ili je došlo do njegovog uprošćavanja.

Cilj rada je da se pokaže na koji način djeca predškolskog uzrasta 5-6 godina razumiju i određuju značenje relacionih pojmova, a na primjeru termina za rodbinske odnose.

Korpus podataka čine podaci dobijeni na osnovu *strukturisanog intervjua*¹ koji je sproveden sa djecom iz predškolske ustanove koja se nalazi u Nikšiću.² U istraživanju je učestvovalo dvadeset dječaka i dvadeset djevojčica iz gradske sredine. Metoda strukturisanog intervjua pretpostavlja razgovor ispitivača koji ima unaprijed pripremljena pitanja, koja postavlja ispitanicima istim redom. Pitanja i odgovore smo, pored bilježenja, snimali na diktafonu i na taj način došli do jednoobraznih podataka koje smo kvantitativno obradili. Nastojali smo pokazati da li sredina u kojoj dijete odrasta utiče da se relacioni pojmovi kao što su rodbinski odnosi drugačije usvajaju.

Činjenica je da dijete govori o onome što poznaje. Ono postepeno izgrađuje sistem odnosa, nije u stanju da verbalno izrazi one strukture kojih još nije svjesno, a one koje može da izrazi izražava onako kako ih razumije. Dakle, ukoliko su članovi zajednica upućeniji na rodbinske odnose, utoliko će djeca češće slušati i nazive za takve odnose i sama ih razumijevati i produkovati, i obratno.

Rodbinski odnosi u Crnoj Gori od uvijek su imali ključnu ulogu u životu svakog pojedinca, tako da su i djeca od najranijeg uzrasta vaspitavana u tom smjeru u kojem se rodbinskim odnosima pridaje naročita pažnja, bez obzira na društveni položaj i stepen obrazovanja roditelja.

3. Pojam roda, srodstva i značaj rodbinskih odnosa u kulturi i životu crnogorskog naroda

Rodbinska terminologija u crnogorskom jeziku predstavlja vrlo složen sistem čije bogatstvo ukazuje na očuvanost određenih etičkih, duhovnih a pogotovo porodičnih

1 O odlikama strukturisanog intervjua isp. Smiljanić, V. i Toličić, I. (1990) **Dečja psihologija**, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 23-24, kao i Kordić, B. (2005) **Psihologija – metode i tehnike u psihologiji i teorijski modeli psihosocijalne ugroženosti ličnosti**, Beograd: Centar za primenjenu psihologiju, str. 60-64.

2 Napomena: U istraživanju koje je sprovedeno tokom septembra i oktobra 2009. godine učestvovala su djeca iz predškolske ustanove „Pčelica“ u Nikšiću.

vrijednosti. Zbog toga se sistemu rodbinskih odnosa pridaje naročita pažnja. Djeca već na ranim uzrastima razumijevaju važnost koju za njih imaju njihovi srodnici, bliži i dalji.

Dijete najprije usvaja one termine koji predstavljaju „korijen“ rodbinskog i porodičnog stabla (*otac–majka*), a naporedo sa razvojem govora usvaja i druge pojmove ovog sistema, pri čemu porodična sredina ima ključnu ulogu sve do polaska u školu, kada i drugi činioци učestvuju u njegovom usložnjavanju.

Kako porodica ima ključnu ulogu u formiranju ličnosti, pa prema tome i određenog sistema vrijednosti kod djece predškolskog uzrasta, neophodno je definisati tip porodice u kojoj dijete odrasta i stiče određeni sistem vrednovanja.

U stručnoj literaturi uglavnom se govori o različitim kriterijumima na osnovu kojih se porodice razvrstavaju u različite tipove, pri čemu se ukazuje na vlast, odnosno autoritet, nacionalnu i vjersku pripadnost, životni ciklus u njenom razvoju. Takođe, uzima se u obzir klasna struktura društva, profesionalna struktura, lokacija grad ili selo itd. (Stanojlović, 1996: 48-59). Sa pedagoškog stanovišta, najprihvatljivija su shvatanja koja podjeli porodice pristupaju u zavisnosti od odnosa koji vladaju unutar nje. Prema ovom kriterijumu i mišljenju većine naših i stranih autora, razlikujemo dva osnovna modela porodičnih odnosa:

1. *patrijarhalno-autokratski* i
2. *savremeno-demokratski*.

Međutim, ova podjela je uslovna jer ne postoje porodice sa čistim tipskim karakteristikama. Istraživanja su pokazala da u Crnoj Gori preovlađuje prvi tip sa izvjesnim pomjeranjem i približavanjem ka *savremenom (demokratskom)* tipu (Milošević, 2004: 56-58). Navešćemo neka osnovna obilježja koja u skladu sa datom tipologijom opisuju savremenu crnogorsku porodicu.

Patrijarhalna porodica se zasniva na vlasti oca kao glave porodice. U njoj vlada stroga hijerarhija zasnovana na polu i životnom dobu (stariji sin ima veća prava od mlađe djece). Muškarac je dominantan u odnosu na ženu, bez obzira na godine.

Dalja obilježja ovog tipa obuhvataju autoritaran stav oca, suzdržan emocionalni odnos prema djeci, nedovoljno uvažavanje djetetove ličnosti, koja nijesu konstatovana ni u našem istraživanju, niti u istraživanjima o porodičnim odnosima u Crnoj Gori koje je sprovela Ljubinka Milošević (2004: 64-67).

4. Opis uzorka

Kompletan uzorak ovog istraživanja sastojao se od 40 ispitanika, tj. 20 dječaka i 20 djevojčica na uzrastu 5-6 godina iz JPU „Dragan Kovačević“ u Nikšiću.

Istraživanje je obuhvatilo djecu iz gradske sredine od kojih 62,5% živi u porodici sa više djece (takve porodice ćemo nazvati višečlanim), dok 37,5% živi u porodici u kojoj je ono jedino dijete. Sva ispitivana djeca žive sa oba roditelja. Samo sa roditeljima i braćom i/ili sestrama živi 25% ispitivane djece, a 75% ispitivane djece živi i sa drugim članovima, najčešće bliskim srodnicima (*djed i/ili baka po ocu, stric, tetka*).

Prema stepenu obrazovanja majki i očeva najbrojnije su porodice u kojima oba roditelja imaju SSS (55%), zatim porodice u kojima majka ima SSS a otac VSS (20%), nakon njih slijede porodice u kojima otac ima SSS a majka VSS (15%), dok su manje brojne porodice u kojima i majka i otac imaju VSS (7,5%) ili VŠS (2,5%).

Djeca potiču uglavnom iz porodica u kojima su oba člana zaposlena (52,5%), ili u kojima je zaposlen samo otac (30%), samo majka (10%), a najmanje je porodica u kojima su oba člana nezaposlena (7,5%).

Opis uzorka pokazuje da su u istraživanju učestvovala djeca koja žive samo sa roditeljima i/ili sa drugim bliskim srodnicima, čiji su roditelji različitog stepena obrazovanja i ekonomskog statusa, čime smo obezbijedili raznovrstan empirijski materijal.

4. 1. Lista ispitivanih termina

1.	majka, mama	roditelji, dvije osobe različitog pola koje imaju potomke – djecu
2.	otac, tata, tajo	
3.	muž	muška osoba u odnosu na suprugu
4.	žena	ženska osoba u odnosu na supruga
5.	brat	sin istih roditelja u odnosu na djecu tih roditelja
6.	sestra	kći istih roditelja u odnosu na djecu tih roditelja
7.	djed/đed	roditelji oca ili majke
8.	baka/baba	
9.	pradjed	
10.	prababa/prabaka	roditelji djeda ili bake
11.	unuk	sinovljevi ili kćerkin sin
12.	unuka	sinovljeva ili kćerkina kćerka
13.	sin	muško dijete roditelja
14.	kćerka/ćerka	žensko dijete roditelja
15.	stric	očev brat
16.	strina	supruga očevog brata
17.	tetka	očeva ili majčina sestra
18.	tetak	suprug očeve ili majčine sestre
19.	ujak	majčin brat
20.	ujna	supruga majčinog brata

Tabela 1. Bazična lista rodbinskih termina

Ona obuhvata 20 termina koji se odnose na porodicu u najužem smislu i najbliže rođake, koji su prisutni u toku djetetovog odrastanja.

Pored bazične liste, naše istraživanje je obuhvatilo i termine za označavanje rodbinskih odnosa – *prvo koljeno*, kao i *bračne – generacijske odnose*, kao i one koji se mogu smatrati rodbinskim, iako ne podrazumijevaju krvno srodstvo članova zajednice.

5. Analiza rezultata istraživanja

Razumijevanje rodbinskih termina ispitivali smo pomoću tri ključna pitanja:

- 1) *Da li si čuo/čula za riječ ...?*
- 2) *Šta znači ta riječ?*
- 3) *Da li je upotrebljavaš?*

Odlučili smo se za metodu usmenog ispitivanja jer ona vremenski ne ograničava izlaganje ispitanika i omogućava ispitivaču da vjerodostojnije procijeni stepen usvajanja i razumijevanja pojmova.

Navodimo pregled i analizu odgovora za pojmove *majka* i *otac/mama* i *tata*, koje smo odabrali jer su oni bili poznati svim našim ispitanicima, koji su ih stoga i najčešće upotrebljavali.

5.1. Pojmovi mama i tata

Svi ispitanici su čuli za pojmove *mama* i *tata*, koje vrlo često upotrebljavaju. Sva djeca su, prema tome, odgovorila, ili su bar pokušala da odgovore na pitanje *Šta znači riječ mama/tata?* Tumačenje njihove značenjske strukture uslovalo je, s obzirom na raznolike odgovore, sljedeću podjelu:

- I objašnjenje na osnovu onoga što roditelji čine ili ne čine,
- II objašnjenje na osnovu ličnog imena roditelja,
- III objašnjenje na osnovu emocionalnog odnosa,
- IV tautološko objašnjenje,
- V tumačenje rodbinskog odnosa.

I grupa

MAMA:

Objašnjenja iz prve grupe pokazuju da djeca najčešće posmatraju roditelje kroz njihov posao, ili radnju koju svakodnevno obavljaju, pa često nailazimo na odgovore tipa:

- 1) *Mama kuva ručak.* 2) *Kad si gladan, zoveš mamu.* 3) *Mama više radi.* 4) *Mama je kad nešto ne znaš, pa ti pitaš mamu.* 5) *Mama te kupu kad moraš da se kupaš.* 6) *Mamu za sve pitaš.* 7) *Mama pere sude, usisava, čisti, baca smeće, pazi decu, čuva decu da se ne udare, kuva kafu svakome.* 8) *Mama ti da da jedeš i da se igraš kad jedeš.* 9) *Mama me vodi na more i na „Gumeni grad“.* 10) *Mama me vodi svuda sa sobom.* 11) *Mama mi kupuje autiće.* 12) *Mama mi je kupila tri kinder jaja.* 13) *Mama mi kupuje najljepše šnale i priča mi priče.*

Kako su odgovori ovog tipa bili vrlo zastupljeni, možemo konstatovati da djeca ovog uzrasta često posmatraju majku u vezi sa onim što ona za njih čini (bavi se kućnim poslovima, najčešće) ili sa onim što im pruža kroz najrazličitije poklone (slatkiši, igračke, izlasci). U tom pogledu djeca ispoljavaju izvjesni *egocentrizam* u pjažeovskom smislu, koji podrazumijeva shvatanje pojma *majka* kao bića koje pruža izvjesno zadovoljstvo i

koje udovoljava/ne udovoljava svim zahtjevima djeteta. To potvrđuje i odgovor na pitanje – *Koga više voliš, mamu ili tatu?* Nakon odgovora dobili smo i obrazloženje da se *mama* ili *tata* voli više i/ili manje u zavisnosti od toga koliko često obasipa dijete poklonima.

TATA:

1) *Tata je čika koji zarađuje para.* 2) *Tata ide na posao i popravlja kola.* 3) *Tata pere auto.* 4) *Tata farba prozore.* 5) *Tata gleda televizor, spava i igra kljadionicu (umjesto – kladionocu).* 6) *Tata me mazi.* 7) *Tata se igra sa mnom.* 8) *Tata je na brod (umjesto – tata radi na brodu).*³ 9) *Tata nikad nije tu.*

Uloga oca koji se brine za porodicu jasno se ogleda u odgovorima djece, koji pokazuju da on vodi računa o njihovoj materijalnoj bezbjednosti, što naravno, ne mora biti pravilo (to potvrđuje 5. primjer). Na drugoj strani, očev posao često predstavlja prepreku prilikom građenja emotivnih veza sa djetetom, jer ono sa njim provodi malo vremena (posljednji primjer).

Odgovori tipa *tata me mazi, tata se sa mnom igra* pokazuju da otac nije emocionalno kruta i suzdržana figura čiji autoritet nalaže takvo ponašanje u patrijarhalnoj porodici. Ovakvo viđenje navedenih pojmova zabilježeno je kod 12 ispitanika (30%).

II grupa

U primjerima ove grupe djeca biraju jednostavnije rješenje i određuju značenje ovih pojmova navođenjem ličnog imena, posmatrajući ih vrlo usko, jer kategoriju *majke* i *oca* vezuju samo za svoje roditelje. Primjeri:

1) *Mama je Milanka.* 2) *Mama je mama Slađa.* 3) *Tata je tata Lazo.* 4) *Tata je Draško.*

Samo 4 ispitanika su odgovorila na ovaj način (10%).

III grupa

Da pojmovi roditelja uključuju i određenu emociju, pri čemu su često u poredbenom odnosu, potvrđuju i sljedeći primjeri:

1) *Mama je stroga teta.* 2) *Mama je dobra, i tata isto.* 3) *Tata je moja maza.* 4) *Mama je mama jer me voli najviše.* 5) *Mama znači da je puno volim.* 6) *Mamu pitaš za sve, možeš li napolje, čak i ako djeca hoće da idu negdje s tatom moraju da pitaju mamu.* 7) *Tata je čika koji mora da se sluša, kad on kaže da nešto ne može, onda to baš ne može.* 8) *Tata zabranjuje, a mama ne.* 9) *Tata me sto puta izbio (tj. istukao, kaznio batinama).* 10) *Mama me bije, a tata me mazi.*

Raznovrsni odgovori su pokazatelj da otac nije uvijek osoba koja se bespogovorno sluša. Dijete često jednog roditelja opisuje kao strožeg, a drugog kao popustljivijeg i nježnijeg. Naravno, ni ovo tvrđenje nije pravilo, što potvrđuje drugi primjer.

³ Napominjemo da u toku ispitivanja nijesmo ispravljali greške u govoru ispitanika jer smatramo da bismo time skrenuli njihovu pažnju u drugom smjeru, a vjerovatno bi se i oni osjećali manje prijatno u takvoj vrsti dijaloga. Vidi: Agić, M. (1981) „Neka zapazanja o vaspitaču i deci kada ne komuniciraju istim jezikom“, *Predškolsko dete*, 11 (4), Beograd, str. 318.

Dva ispitanika (9. i 10. odgovor) definisala su roditelje kroz njihovu negativnu radnju (fizičko kažnjavanje djece). Njihovo objašnjenje je nastalo kao i kod svih ispitanika sasvim spontano, ispitivač ih nije navodio na odgovor određenog tipa, čak ni onda kada su postojali izvjesni zastoji i smetnje u dijalogu. Dijete, u ovim slučajevima, ima negativnu i neprijatnu predstavu o roditeljima, jer ga definiše kao biće koje ga fizički kažnjava.

Ovoj grupi pripadaju odgovori 11 ispitanika (27,5%). Pojmovi *tata* i *mama* sagledavaju se kroz postojanje određene emocije – ljubavi, nježnosti, ali i straha i zabrane.

IV grupa

U četvrtoj grupi nailazimo na tautološke definicije tipa:

- 1) ... *pa... mama je mama ili majka*; 2) *Mami je moja mamica, kako ne shvataš?*
- 3) *Tata, to je moj tajo,*

koje su zabilježene kod 3 ispitanika (7,5%) koji su pokušali da ispitivaču „približe“ značenje traženih pojmova korišćenjem hipokoristika (*mamica, tajo, tatica*).

V grupa

Tumačenje koje ukazuje na razumijevanje relacija koje podrazumijevaju pojmovi *mama* i *tata* prisutno je u sljedećim odgovorima:

- 1) *Mama je žena, ona me je rodila; ona je tatina žena, a tata je moj otac, on je mami muž.* 2) *Otac je tata, tatin je onaj ko se uda za njega, u stvari... to mu je žena, pa ta žena rodi sina, a to sam ja, pa onda ta žena postane majka, a tata postane otac.* 3) *Mama me rodila!* 4) *Tata je otac, meni.* 5) *Mama i tata su mi roditelji.* 6) *Tata i mama su roditelji svojoj djeci.*

Odgovore ovog tipa zabilježili smo kod 10 ispitanika (25%).

Napominjemo da to ne znači da ostali ispitanici ne razumiju ove pojmove, jer su odgovorili na postavljena potpitanja (*ko je tebe rodio, šta su tebi mama i tata, da li tvoja drugarica ima mamu i tatu*).

5.2. Pregled istraživačkih rezultata

Nakon analize dobijenih podataka došli smo do sljedećih zaključaka:

- Djeci ispitivanog uzrasta sasvim su poznati sljedeći rodbinski termini: *otac, majka, muž, žena, brat, sestra, sin, kćerka, baka/baba, djed/đed, unuk, unuka, stric, strina, tetka, ujak, ujna* (ukupno 17 termina).
- Termini: *svekar, svekrva, maćeha, brat od strica, brat od ujaka, brat od tetke, sestra od strica, sestra od ujaka, sestra od tetke* nalaze se u grupi prilično poznatih termina. (Ukupno 9 termina).
- Treća grupa obuhvata prilično nepoznate termine: *tetak, sinovac/sinovica i bratanić/bratanična* (ukupno 3 termina).
- Četvrta grupa obuhvata potpuno nepoznate pojmove: *prabaka/prababa, pradjed, nećak, nećaka, sestrić, sestričina, tast, tašta, zet, snaha, šura, šurnjaja, svastika, svak, svastić, svastična, djever/đever, zaova, jetrva, prijatelj, prija, kum,*

kuma (ukupno 23 termina).

- Termini koje upotrebljava velik procenat ispitanika (od 55 do 100%) su: *otac, majka, brat, sestra, baka, djed, tetka, stric, strina, ujak, brat od strica, brat od ujaka, brat od tetke, sestra od strica, sestra od ujaka, sestra od tetke* (ukupno 16 termina).
- Termini koje upotrebljava priličan broj ispitanika (od 20 do 37%): *sin, kćerka, maćeha, muž, žena* (ukupno 5 termina).
- Prilično mali broj ispitanika (od 12,5% do 17,5%) upotrebljava termine: *unuk, unuka, ujna, tetak* (ukupno 4 termina), a samo 7,3% ispitanika upotrebljava pojmove: *sinovac/sinovica* i *bratanić/bratanična* (ukupno 2 termina).

Ispitanici upotrebljavaju one termine koje su usvojili u najranijem djetinjstvu, u porodici, i oni čine tzv. bazičnu listu rodbinskih termina u različitim svjetskim jezicima, a njihovo značenje na ispitivanom uzrastu uvijek je povezano sa konkretnom osobom.

Život u porodici, najčešće višečlanoj, sa oba roditelja, kao i upućenost ispitanika u porodične, bračne i rođачke odnose dovodi do uspješnijeg usvajanja pomenutih termina kod djece predškolskog uzrasta.

Na drugo pitanje *Šta znači ta riječ?* ispitanici su odgovarali misleći na određenu osobu, u suprotnom, nijesu se bavili njihovim tumačenjem. Na pitanje: *Šta znači riječ unuk?* ispitanik je odgovorio na sljedeći način: *Kako ću znati šta znači kad ja nemam unuka?*

Početno pitanje našeg intervjua bilo je vezano za najpoznatije termine – *otac* i *majka*, pa smo ispitanicima dozvolili da slobodnije tumače njihovo značenje, koje je često bilo prouzrokovano određenom emocijom.

Primijetili smo da majka nije uvijek prikazana kao osoba koja ima podređenu ulogu u porodici u odnosu na oca. Predstava o očevima patrijarhalne porodice, koji rijetko ispoljavaju osjećanja nježnosti prema djeci, nije se pokazala opravdanom u našem istraživanju, što potvrđuje odgovor: *Tata me mazi, a mama me bije.*

Na tumačenje relacije nailazimo u odgovorima tipa:

A: *Mama je žena, ona me je rodila, ona je tatina žena, a tata je moj otac, on je mami muž.*

B: *Otac je tata, tatin je onaj ko se uda za njega, u stvari, to mu je žena, pa ta žena rodi sina, a to sam ja, pa onda tatina žena postane majka, a tata postane otac.*

Pravilno tumačenje odnosa *muž–žena, otac–majka–dijete* upućuje na razumijevanje usvojenih termina, koji su vezani za konkretne osobe, budući da dijete u središte odnosa (*otac–majka*) uvodi sopstvenu ličnost (*žena rodi sina, a to sam ja*), iako su u ovom odgovoru pojmovi oca i majke djelimično uopšteni, jer ono nije koristilo posesivne zamjenice (*tata je moj otac; mama je moja majka*) ni lična imena (*tata je Marko, mama je Milanka*), kao što su to često činili ostali ispitanici.

Istraživanje je pokazalo da djeca čije porodice čuvaju bliske rodbinske veze

uspješnije savladaju značenja brojnih termina od djece koja samo povremeno viđaju svoje bliske srodnike, što potvrđuju i sljedeći odgovori:

A: *Strinin muž meni nije ništa, on svakako nikad nije tu.*

B: *Stric je rođak mom tati.*

C: *Sestre su ... neke djevojčice koje ja nijesam vidjela jer one ne žive blizu mene.*

Uspješno tumačenje odnosa koje podrazumijevaju pojmovi *sin, unuk, svekar, svekrva* potvrđuje da pojmovi *baka* i *djed* zauzimaju značajno mjesto u sistemu rodbinskih odnosa, jer pripadaju grupi najpoznatijih riječi koje upotrebljava velik procenat ispitanika.

Sprovedeno istraživanje je obuhvatilo 52 termina, od kojih 16 koriste svi ispitanici, a preostalih 36 koriste u veoma malom procentu.

Značenje rodbinskih termina kod djece predškolskog uzrasta na nivou je označavanja određenih sopstvenih rođaka, što znači da još nije uopšteno kao relacioni termin. Ove pojmove ispitanici shvataju samo kao jednu od nezavisnih osobina, koju osoba može da ima ili da nema.

Dobijeni odgovori pokazuju da su djeca, pored roditelja, najviše emotivno vezana za *baku, djeda, brata, sestru, strica, tetku, ujaka*, kao i za *brata od strica/ujaka/tetke* i *sestru od strica/ujaka/tetke*. Pri tome, ispitanici *majku* često posmatraju u vezi sa onim što ona za njih čini, pa u tom pogledu ispoljavaju izvjesni egocentrizam u pjažeovskom smislu. *Majka* je biće koje pruža izvjesno zadovoljstvo i koje udovoljava, ili ne udovoljava svim zahtjevima djeteta; *Otac* nije predstavljen kao emocionalno kruta i suzdržana osoba, iako bi se moglo pretpostaviti da njegov autoritet nalaže takvo ponašanje u patrijarhalnoj porodici. Iako su samo tri ispitanika isključila kategoriju *odraslih* prilikom tumačenja pojmova *brat* i *sestra* (*Svi dječaci su braća; Sve djevojčice su sestre*), njihovi odgovori pokazuju da proces usvajanja i razumijevanja rodbinskih relacionih pojmova prolazi kroz određene faze.

Snažna emocionalna povezanost starijih (*djed, baka/ baba*) i mlađih (*unuci*) članova porodične zajednice takođe je jedno od obilježja crnogorske patrijarhalne porodice.

Ostali rodbinski termini koji obuhvataju bračne i druge odnose čine periferni sistem, koji kod djece ispitivanog uzrasta nije od značaja, budući da on podrazumijeva odnose koji isključuju ličnost ispitanika, a uključuje relacije izvan njega.

6. Zaključak

Tokom ispitivanja djeca su potvrdila da porodična sredina ima najvažniju ulogu u procesu usvajanja i razumijevanja rodbinskih termina. Stabilni odnosi unutar porodice, koji počivaju na emocionalnoj povezanosti roditelja i djece kao i drugih članova zajednice, imaju značajniju ulogu od obrazovnog profila roditelja. Istraživanje je pokazalo da djeca čiji roditelji imaju SSS ni u kojem pogledu ne zaostaju za djecom čiji roditelji imaju

visok stepen obrazovanja, pa bi podjela na osnovu tog kriterijuma bila sasvim suvišna, što je, uostalom, u nauci odavno utvrđeno.

Naše istraživanje je pokazalo koji su rodbinski termini djeci predškolskog uzrasta (od 5 do 6 godina) poznati, koje upotrebljavaju u govoru, kako razumijevaju njihovu značenjsku strukturu, a koji su im potpuno nepoznati te stoga predstavljaju periferni sistem koji na ispitivanom uzrastu nije od naročtog značaja. Kako je tumačenje neodvojivo povezano sa izvjesnim emotivnim doživljajem ispitanika jer su rodbinski termini na njihovom uzrastu zapravo osobine konkretnih osoba – srodnika, uvidjeli smo da je značenje često izvedeno na osnovu pozitivnog ili negativnog stava djeteta o članovima porodične i šire, rodbinske zajednice. Značenje se uopštava kao relacioni pojam, tj. odvaja se od konkretne osobe, na kasnijim uzrastima.

Literatura

- Agić, M. (1981) „Neka zapažanja o vaspitaču i deci kada ne komuniciraju istim jezikom“, **Predškolsko dete**, 11 (4), Beograd, str. 311-319.
- Kordić, B. (2005) **Psihologija** – metode i tehnike u psihologiji i teorijski modeli psihosocijalne ugroženosti ličnosti. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Marjanović, A. i Savić, S. (1982) „Usvajanje i razumevanje termina za označavanje rodbinskih odnosa kod školske dece“, **Prilozi proučavanju jezika**, 18, Novi Sad, str. 27-32.
- Milošević, Lj. (2004) **Ponašanje roditelja**, Nikšić: Centar za kulturu.
- Vasić, S. (1994) **Psiholingvistika**, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Savić, S. (1975) „Psiholingvistika i razvoj govora: usvajanje enklitičkog sistema u srpskohrvatskom jeziku“, **Književnost i jezik**, 2, Beograd, str. 245-266.
- Smiljanić, V. i Toličić, I. (1990) **Dečja psihologija**, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stanojlović, B. (1996) **Porodica i vaspitanje dece**, Beograd: Naučna knjiga.

+

Nikola Komatina

JEZIK I IDENTITET U CRNOJ GORI

Apstrakt: *U ovom radu će se govoriti o odnosu jezika i identiteta pojedinca. Dakle, bavićemo se jezikom koji u društvenoj zajednici (Crnoj Gori) služi ne samo kao sredstvo sporazumijevanja (komunikativna funkcija) već, prije svega, kao sredstvo autoidentifikacije (simbolička funkcija), tj. ispitivaće se jezik u Crnoj Gori kao simbol kulturne i nacionalne identifikacije. U radu će se takođe govoriti o individualnom, kolektivnom i nacionalnom identitetu. Pored toga, pomenućemo i podjelu jezičkog identiteta po aspektima.*

Ključne riječi: *jezik i identitet, jezički identitet, nacionalni identitet, individualni i kolektivni identitet, aspekti jezičkog identiteta, simbolička funkcija jezika, crnogorski, srpski, bosanski/bošnjački i hrvatski jezik, ime (lingvonim) jezika*

Uvod

Svojom nesumnjivo velikom društvenom i političkom aktuelnošću, odnos između jezika i identiteta često privlači pažnju mnogim zainteresovanim analitičarima, bilo iz nauke o jeziku ili iz neke druge oblasti, čineći ovu temu interesantnom.

Možemo primijetiti da je ovo pitanje veoma popularno kod nas. Lingvisti, kojima je zanimljivo trenutno jezičko stanje u našoj zemlji, sami zaključuju da je sociolingvistička situacija u Crnoj Gori vrlo komplikovana zbog podijeljenosti stanovništva i ispolitizovanosti pitanja jezika (Monnesland, 2009: 125). Lako ćemo uočiti da o ovom pitanju polemisu najmanje lingvisti, nešto više o ovom pitanju saznajemo iz nelingvističkih – političkih krugova. Moramo se prisjetiti da odluka da li jedan „književni jezik“ postoji nije odluka koju donose lingvisti, nego političari. Navešću samo jedan primjer. Godine 1944. jugoslovenska vlada je priznala makedonski kao administrativni i književni jezik nove Narodne Republike Makedonije (Kenet, 1996: 7). Međutim, ono što posebno zabrinjava, da li zbog relativno skoro otvorenog pitanja o jezičkom stanju i jezičkim prilikama u Crnoj Gori ili iz nekog drugog razloga, činjenica je da kod nas još nema radova koji su se detaljnije bavili ovom temom.

Mnogi ljudi, od struke ili ne, u našoj državi reći će da je pitanje jezika postalo tema koja se odnedavno tretira kod nas, dok druge, razvijenije zemlje, ne vode računa o tom pitanju ili su ga riješile odavno. Malo upućeniji će im kazati da su njihove tvrdnje tačne, dok će im oni dobro obaviješteni kazati da jesu i nijesu u pravu, uz obrazloženje da su pitanje odnosa između jezika, nacije, države i identiteta, neke zemlje riješile odavno, još u devetnaestom (ili ranije) vijeku s prvim buđenjem romantičarskog duha. Neke zemlje rješavaju još uvijek ovo interesantno pitanje, jer ono uglavnom teče uporedo sa širenjem nacionalnog identiteta. Naša država spada u red onih zemalja gdje je pitanje jezika i te kako ispolitizovano i veoma aktuelno. Međutim, pitanje odnosa jezika i identiteta (bilo jezičkog ili nacionalnog) spada u red onih pitanja kojima su se „zanimali“ od davnina veliki mislioci i filozofi u staroj Grčkoj, Kini, Izraelu itd.

Jezik i identitet

Pitanje odnosa jezika i identiteta, odnosno, bolje rečeno, standardnog jezika kao zajedničkog nacionalnog jezika, te njegove uloge u kreiranju nacionalnog identiteta određenog naroda, aktualizuje se u burnim vremenima procesa preobraženja i uzdizanja naroda s linije puke etničke cjeline u globalnu društvenu zajednicu. U takvim okolnostima ne aktualizuju se podjednako sve linije jezičkog opisa i sva područja jezičke djelatnosti, već normativno najzanimljivija postaju ona politički problematična, pa samim tim i bliska širim slojevima društva, koja se potom popularizuju i politizuju putem medija, što na kraju bitno otežava objektivne, ozbiljne, naučno utemeljene, te savremenoj standardologiji i lingvistici bliske ocjene i rješenja (Belaj, 2009: 254).

Pomoću jezika otkrivamo svoj identitet individualni, polni, kulturni itd. Njime takođe saopštavamo da pripadamo određenoj grupi, poistovjećujući se sa tzv. kolektivnim identitetom.

Osnovna funkcija jezika je komunikativna, a to znači da on služi kao sredstvo za sporazumijevanje kolektivu čija je svojina (Radovanović, 1979: 9). Samim tim, jezik ljudima omogućava da lakše razmjenjuju informacije. Prema tome, kôd koji šalje jedan govorni predstavnik određenog jezika nesmetano dešifruje drugi govorni predstavnik istog jezika. Potreba za sporazumijevanjem među ljudima javila se od davnina i danas postaje najvažnija odlika jezika. Međutim, opšte je poznato da je jezik veoma moćno sredstvo kojim se pored komunikativne funkcije iskazuju razne druge, od kojih je najzanimljivija simbolička.

Jezik je postao sredstvo pomoću kojeg se ljudi prepoznaju, razlikuju, ispoljavaju svoje stavove, iznose mišljenja itd. Jednom riječju, jezik je napravio neraskidivu vezu sa identitetom, i gotovo je nemoguće, u određenom kontekstu, posmatrati ih odvojeno. Dakle, veza između jezika i identiteta je međusobno zavisna, odnosno uzajamna. Posljednjih godina kod nas je aktualna i jako ispolitizovana veza između jezika i nacije, kao i kod svih nacija u usponu.

Kada govorimo o jeziku, važno je razlikovati standardni – zvanični, od nestandardnog (dijalekt, žargon) jezika. O tome najbolje govori Dalibor Brozović, koji i daje određenje standardnog jezika, pri čemu smatra da je bitno za definiciju standardnog jezika da je on autonoman vid jezika, uvijek normiran i funkcionalno polivalentan, koji nastaje pošto se jedna etnička ili nacionalna formacija, uključivši se u internacionalnu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom, koji je do tada funkcionisao samo za potrebe etničke civilizacije (1970: 28). Na osnovu Brozovićeve, definicije jasno možemo zaključiti da jezik služi i kao idiom, odnosno sredstvo, pomoću kojeg se jedna nacionalna formacija ili jedan narod (bilo da se govori o Crnogorcima, Bošnjacima, Hrvatima ili Srbima) identifikuje sa jezikom, otkrivajući vlastiti identitet. Na ovaj način se uspostavlja veza između jezika i identiteta.

O uzajamnoj povezanosti jezika i čovjeka, nešto preciznije govori A. Belić: „Ništa ne prati čovjeka tako ustopice kao jezik i ništa ne vodi toliko računa o njegovu

unutrašnjem svijetu doživljaja, misli i osjećanja – kao jezik“ (1951: 7). Iz iskazane misli možemo zaključiti da je jezik neraskidivo povezan sa čovjekovim individualnim identitetom, tj. sa čovjekom kao jedinkom.

Kod određenih nacionalnih (multikulturnih) grupa, kakva je i Crna Gora, javlja se težnja da nacionalni i kulturni identitet budu iskazani upravo preko jezičkog identiteta, tako da se opšta priroda ljudskog društva odražava u opštoj prirodi ljudskog jezika, ili možda obrnuto, ili pak i jedna i druga proističu iz nekih još opštijih atributa čovjeka kao bića koje živi u društvu i kao nosioca jezika (Bugarski, 1986: 16). Jezik u Crnoj Gori posmatra se kao odraz nacionalnog bića, tako da praktično na jednostavan način dolazi do simboličke identifikacije jezika sa nacijom. Veliki problem nastaje kada jake (u političkom, vojnom, ekonomskom ili nekom drugom smislu) nacije, osporavaju postojanje simbola koji odlikuju manje nacije. To se najvjerovatnije dešava zato što velike nacije teže da učvrste svoje mjesto među jakim nacijama.

Jezički identitet

Ako bismo pokušali da kažemo šta je to jezički identitet, najjednostavnije bismo ga mogli definisati kao skup odlika na osnovu kojih prepoznamo određeni jezik. U posljednje vrijeme, možemo primijetiti da ga mnogi ljudi, svjesno ili ne, poistovjećuju sa nacionalnim identitetom, radi ostvarivanja političkih, nacionalističkih ili nekih drugih ciljeva. Međutim, problem nastaje kada ga i ljudi od struke poistovjećuju sa nacionalnim identitetom, najvjerovatnije iz razloga što određene jezičke pojave i promjene doživljavaju previše emotivno.

Kako jezici nijesu često jasno određeni, i kako se ne zna koliko ih tačno ima u svijetu, zato što nije moguće tačno precizirati šta se sve podrazumijeva pod jednim jezikom, često dolazi do žučnih rasprava, čak i onda kada su svi relevantni podaci za određenje identiteta nekog jezika prisutni i poznati. Primjer za takve slučajeve je određivanje identiteta savremenog makedonskog, ukrajinskog, katalonskog, furlanskog i norveškog (Glušica, 2009: 10). U Crnoj Gori, takođe, bilo je sličnih problema, iako je među stanovništvom svijest o samostalnosti stalno rasla, a uporedo s tim i želja da se jezik zove crnogorski (Monnesland, 2009: 126), dolazilo je do iznošenja suprotnih mišljenja, nerijetko obojenih političkim epitetima. Naime, i pored toga što je crnogorski jezik zvanično priznat od strane države (Crne Gore), u kojoj se koristi kao službeni i kao ravnopravan jezik sa srpskim, hrvatskim, bošnjačkim i drugima, neki lingvisti i nelingvisti su ga osporavali i smatrali vještačkom tvorevinom, i pored toga što ima svoje govornike koji se njim služe kao nacionalnim simbolom, ali prvenstveno i kao sredstvom komunikacije. S druge strane, bilo je i lingvista koji su smatrali da je crnogorski književni jezik oduvijek postojao i da je došlo do njegovog razaranja u devetnaestom vijeku posredstvom naranja ijekavske verzije srpskog književnog jezika, ali nikada sa potpunim uspjehom. Tako je arhaizovan taj književni, ali ne i crnogorski govorni jezik (Nikčević, 2009: 155). Ne smijemo izostaviti ni mišljenje lingvista koji smatraju da su novonastali jezici (crnogorski,

hrvatski i bošnjački) dio jednog policentričnog (srpskohrvatskog) jezika (Kordić, 2009: 88). Koliko i da li su uopšte u pravu, vrijeme će pokazati.

Da bismo tačno odredili šta treba podrazumijevati pod pojmom jezičkog identiteta, neophodno je malo detaljnije pozabaviti se pitanjem jezika, njegovim porijeklom, zatim odrediti kojem tipu pripada, ali i time kako ga govornici koji se njim služe doživljavaju, odnosno vrednuju i njeguju.

Baveći se proučavanjem jezičkog identiteta, mnogi lingvisti smatraju da je najbolje opisati ovaj identitet ako se u njega uključe još tri identiteta, odnosno aspekta jezičkog identiteta, i to: strukturalni (tipološki), genetski (rodoslovni) i sociolingvistički (vrijednosni).

Strukturalni ili tipološki aspekt određuje jezik kao takav kakav jeste. Ovaj aspekt se bavi opisom jezika. Genetski ili rodoslovni tip ispituje porijeklo, kao i mjesto koje jezik zauzima u rodoslovnom stablu. Treći aspekt jezičkog identiteta, sociolingvistički ili vrijednosni, zasniva se na mišljenju i stavovima govornika o svom jeziku. Neki lingvisti smatraju da su prva dva aspekta u proučavanju jezičkog identiteta lingvistička. Za treći aspekt smatraju da nije lingvistički, da je slabo poznat i gotovo nikako istražen. Uzrok negiranja ovog trećeg aspekta je upravo to što dolazi do mimoilaženja stavova i mišljenja ljudi od struke i ljudi koji su izvan struke, a koje baš najviše preokupira vrijednosna strana jezika (Katičić, 1986: 55).

Posmatrajući jezičke prilike u Crnoj Gori, ali i izvan nje, na širem južnoslovenskom prostoru, možemo uvidjeti da se jezik (srpskohrvatski) kojim se služilo više narodnosti, iz kojeg su danas nastali novi jezici (koji u svojim imenima sadrže nacionalne epitete), ne razlikuje ili u maloj mjeri razlikuje od danas tri različita jezika (crnogorskog, hrvatskog i bošnjačkog). Analizirajući jezički identitet prema navedenim aspektima, možemo zaključiti da su novonastali jezici strukturalno i genetski, korijeni jednog te istog jezika, i da se gotovo ni po čemu ne razlikuju međusobno. Razlike, ako ih i ima, minimalne su i nijesu snažne da bi mogle da ometaju komunikaciju među ljudima sa različitih prostora bivše zajedničke zemlje. Razlike koje se primjećuju među (novonastalim) jezicima, stvarno ne bi mogle biti razlog nesporazumima da je više kulture u odnosima i više tolerantnosti (Ostojić, 2003: 38). Specifičnosti koje su uslovile stvaranje novih jezika sačinjene su ne od lingvističkih, već od izvanlingvističkih elemenata, prvenstveno nastalih pod uticajem političkih i ratnih dešavanja, zatim stvaranjem novih država itd. Svaki narod, bilo da se govori o Crnogorcima, Srbima, Hrvatima ili Bošnjacima, svoj jezik doživljava kao izraz svog nacionalnog identiteta, kulturnih i simboličkih vrijednosti iskazanih upravo u jeziku nominovanom nacionalnim imenom (Glušica, 2009: 13). Dakle, za stvaranje novih jezika odlučujuću ulogu je odigrao vrijednosni identitet.

Vrijednosna strana jezika može se objektivno ispitati, analiziranjem stavova govornika o datom jeziku. Tako, na primjer, mnogi građani u Crnoj Gori negiraju postojanje crnogorskog jezika, smatrajući da je on dio jednog (srpskohrvatskog) jezika i da je vještački stvoren. S druge strane, veliki broj građana smatra da je crnogorski jezik

oduvijek bio različit od srpskog i hrvatskog, i da je on upravo odraz njihove kulture, istorije i svih vrijednosti. Dakle, možemo konstatovati da se radi o različitim vrijednosnim stavovima jednog istog jezika.

Neki jezici se razlikuju genetski, strukturalno i vrijednosno, kao npr. mađarski, grčki, albanski itd. Tada govorimo o jedinstvenom jezičkom identitetu. Međutim, imamo i složeniju jezičku situaciju (kao u Crnoj Gori): kada se jezici ne poklapaju u sva tri aspekta, tada se stvara dilema da li se radi o jednom ili o više jezika, (npr. srpski, crnogorski, hrvatski, bošnjački). Tada govorimo o složenom jezičkom identitetu.

Simbolička funkcija jezika

U 18. vijeku Johan Herder je govorio da svaki narod ima svoj sopstveni jezik i da je taj jezik jedinstven za njega. Tako uočavamo početak ideje po kojoj jezik postaje simbol nacije (Kenet, 1996: 8).

Sredinom devetnaestog vijeka dolazi do buđenja nacionalne svijesti kod naroda širom Evrope, što se odrazilo i na razvoj jezika, tako da su mnoge nacije, zahvaljujući svom jeziku, ostvarile nacionalni identitet, ali nijesu rijetki ni slučajevi da su mnogi jezici nastali zahvaljujući nacionalnim identitetima. Možemo zaključiti da se simbolička funkcija ispoljava u raširenoj tendenciji vezivanja nacionalnog identiteta za standardni jezik, koji tako postaje visoko cijenjeno znamenje nacionalnih vrijednosti u istorijskoj projekciji i u savremenom životu (Bugarski, 1986: 229).

Crna Gora je prepoznatljiva po multikulturalnosti, tako da u njoj živi nekoliko naroda i svaki od njih ima svoj zaseban jezik, koji predstavlja svojevrсно sredstvo prepoznavanja, tako da se jedan genetički i tipološki isti jezik naziva različitim imenima. Ako se zapitamo kako je, u stvari, za relativno kratak vremenski period došlo do stvaranja tri posebna jezika (crnogorskog, bošnjačkog i hrvatskog) kod nas, možemo doći do nekoliko različitih pretpostavki, koje se svode na jednu istu: došlo je do jednostavne političke podjele unutar istog jezika. Naime, politička previranja su omogućila stvaranje posebnih jezika, možda i zato što su prethodna dva jezika u svom imenu sadržala nacionalne epitete. Da smo imali sreće da se jezički entitet koji se kasnije nazvao srpskohrvatskim imenovao nekim nadnacionalnim terminom, koji bi pokrивao sve govornike na južnoslovenskoj teritoriji, taj bi naziv, vjerovatno, nadživio raspad Jugoslavije, jer bi ga svi narodi za 140 godina upotrebe prigrlili kao dio svog identiteta i ne bi im smetalo što ga dijele sa drugim narodima (Glušica, 2009: 14).

Simbolička funkcija u jeziku zauzima veoma važno mjesto. Ona u velikoj mjeri utiče na individualni i kolektivni identitet. Međusobni odnosi između unutrašnjeg osjećanja ličnosti i osobina koje su specifične za određenu grupu određuju individualni i grupni identitet (Blažević, Rončević, Šepić, 2007: 51). Individualni identitet sastavljen je od određenih osobina koje pojedinac posebno vrednuje i smatra posebnim. Individualni identitet se može mijenjati pod uticajem kolektiva, jer je sigurno da će se lakše prilagoditi pojedinac kolektivu nego kolektiv pojedincu.

Pomoću simboličke funkcije jezika, govornici određenog jezika se izjašnjavaju i nacionalno, tako da određuju nacionalni identitet. Govornici u Crnoj Gori smatraju da je jedan od preduslova da se izjasne koji je njihov maternji jezik upravo simbolička funkcija, koja im omogućava da svoj jezik vrednuju i doživljavaju ne samo kao skup jezičkih jedinica i pravila nego i kao simbol njihove viševjekovne kulturne, istorijske ili neke druge tradicije. Zbog ovakvog načina izjašnjavanja (u Crnoj Gori), mnogi govornici koji se izjašnjavaju da imaju isti nacionalni, ali različit jezički identitet, nerijetko osporavaju jedni drugima postojanje njihovog jezika. Jezik može da razdvoji jednu grupu od druge na isti način na koji odvaja jednu osobu od osoba kojima je okružena, a može i da sjedini članove jedne posebne grupe, na primjer može da sjedini članove različitih grupa koji žive izvan jedne države (Kenet, 1996: 11). Dakle, jezik ima veoma važnu ulogu u potvrđivanju nacionalnog identiteta, ili pomoću objedinjujuće funkcije, koja sjedinjuje govornike, ili pomoću razjedinjujuće funkcije, koja omogućava ljudima da se smatraju različitim u odnosu na svoje susjede. Svjedoci smo da je naša država primjer kako treba živjeti sa svim različitostima, nacionalnim, polnim, kulturnim i tako dalje, ali smo takođe i svjedoci kako svaki od naroda u Crnoj Gori drži do svog jezika i štiti svoje jezičko pripadanje određenoj grupi. Dakle, primjetno je da je simbolička funkcija široko prisutna kod građana. Tako jezik dobija važnu ulogu u određivanju grupe kojoj neko pripada, odnosno grupe kojoj neko ne pripada (Kenet, 1996: 11).

Jedno od pitanja oko kojeg se u Crnoj Gori posebno dižu tenzije, a koje predstavlja korijen simboličke funkcije jezika, je ime jezika (lingvonim). Snježana Kordić predstavlja mišljenje austrijskog lingviste Pola (Pohl, 1996: 219) o imenu jezika (lingvonimu) kod nas: Naziv srpskohrvatski nije ni politički ni narodni izraz, nego je srpskohrvatski oduvijek bio čisto lingvistički pojam, koji ništa drugo ne izražava nego da Srbi i Hrvati (analogno ovom, i Crnogorci i Bošnjaci govore svojim jezicima – crnogorski, bošnjački) govore jedan isti jezik. Kreirali su ga strani naučnici jer im je trebao naziv za jezik za koji nije postojalo posebno ime među njegovim govornicima (2009: 99). Ime jezika ne treba poistovjećivati sa njegovim identitetom, jer je ime dio jezičkog identiteta i stvar konvencije. Lingvistika registruje brojne slučajeve da se isti jezici javljaju pod različitim nazivima, ali i obrnuto, da isto ime označava različite lingvističke entitete. Broj lingvonima višestruko nadmašuje broj identifikovanih jezika (Glušica, 2009: 14). Gotovo većina evropskih jezika u svom imenu sadrži nacionalni naziv, tako da nerijetko dolazi do polemika i raspravljanja oko ovog pitanja. Kod nas je stanje slično: raspadom nekada jedinstvene multinacionalne zemlje (Jugoslavije), svaki od naroda je imenovao svoj jezik nacionalnim imenom naroda koji se njim služi. Do sporenja zbog različitog imenovanja svih jezika, u Crnoj Gori, pojedinačno (crnogorskog, bošnjačkog, hrvatskog) došlo je zato što dio građana smatra da je to jedan (policentričan) jezik – srpskohrvatski, a da su konfuziju oko naziva jezika stvorile političke elite (Kordić, 2009: 99). Međutim, ako se iz konteksta isključe neki drugi interesi, onda postojanje jednog istog jezika pod jednim ili drugim imenom ne samo za dva nego i za više naroda, može biti samo pozitivan

činilac (Ostojić, 2003: 39). Možemo zaključiti da bi na ovaj način bila zadovoljena pravda, koja podrazumijeva da svaki narod imenuje jezik svojim nacionalnim imenom. Ako ne pravda, a ono demokratija, na koju se svi olako pozivaju.

Neki lingvisti smatraju da su, još pri utvrđivanju standardne norme u Vukovo vrijeme, neke razlike (unutar srpskohrvatskog jezika) ostale, što je sasvim normalno. Međutim, oni smatraju da su te razlike minimalne i da nijesu tolike da bi ometale proces komunikacije. One su u naše vrijeme definisane kao osobenosti vezane za književnojezičke izraze (Ostojić, 2003: 38). Činjenica je da su upravo te minimalne, ali opet postojeće razlike omogućile različitim narodima na južnoslovenskom prostoru (ali i u Crnoj Gori) da formiraju zasebne jezike. Iako će možda izgledati pomalo čudno, praktično jedan te isti jezik (srpskohrvatski) podijeljen je u četiri zasebna jezika (srpski, hrvatski, crnogorski i bošnjački, odnosno bosanski). Mnogima ova podjela izgleda kao vještačka tvorevina, kao nešto što nikada nije smjelo nastati, kao nešto što je stvoreno rukama politike i kao nešto što treba uništiti. Ako je to nešto, u ovom slučaju, četiri različita jezika (ili jedan policentričan, isti jezik), nastalo, a trebalo ga je uništiti, sada se već nameće drugo pitanje šta uraditi sa govornicima, koji pronalaze svoje identitete upravo u ovim jezicima koji predstavljaju njihovu nacionalnu sigurnost. Šta uraditi sa govornicima koji su cijelog života težili svom jeziku? Ako izuzmemo stavove onih kritičara koji negiraju postojanje ovih jezika, ostaje nam kao jedino racionalno rješenje da treba uvažiti sve postojeće jezike, bez obzira na to što su nastali iz (tipološki i genetski) istog jezika. Neko će upitati: zašto uvažiti ostale jezike, kada je to jedan jezik, i reći da druge ne treba priznati. Odgovorićemo mu da ostale jezike treba priznati zbog govornika, kojih i nije baš tako mali broj i koji svoj nacionalni identitet iskazuju kroz jezik kojim se služe. Samo ako slijedimo Kafkinu misao, stvar će nam biti jasnija, a ona se odnosi na sljedeće: Jezik je čovjeku zvučna domovina. Uopšte uzevši, prirodno je da se ljudi osjećaju najbezbednije, pa i najprijatnije, kada su okruženi zvucima i ritmovima govora s kojim su odrasli i čije prelive poznaju do u tančine. U tom smislu, psihološki je sasvim razumljivo što se sopstveni jezik tako često emocionalno doživljava kao najljepši i najbolji, naročito kada se simbolički poveže sa kolektivnim identitetom nacije u usponu (Bugarski, 1986: 151).

Kod nas, u Crnoj Gori, imamo možda posebnu situaciju, koja se ogleda u činjenici da dva najbliža susjeda, koji su istog nacionalnog opredjeljenja, govore različitim jezicima. Dakle, ovdje se radi o subjektivnom osjećanju i simboličkoj vrijednosti jezika, koja za pojedinca ima veliki značaj. Pripadnost određenoj grupi manifestuje se ne samo kroz objektivne etničke, istorijske i sociopolitičke činjenice nego i kroz subjektivna osjećanja i simboličke vrijednosti koja za pripadnike ima sopstveni kolektiv, njegova posebna svojstva i njegovo zasebno ime, kao kondenzovano oličenje njegove jedinstvenosti. Upravo na ovom planu i uspostavlja se veza s jezikom, koji postaje ne samo sredstvo nego i simbol zajedništva (Bugarski, 1986: 164).

Važnost simboličke uloge u jeziku je i te kako velika u multietničkim i multikulturalnim društvima kao što je Crna Gora, jer upravo ona služi kao primjer kako simbol

nacionalnog identiteta sjedinjuje ili razdvaja različite grupe, u našem slučaju, različite nacionalne manjine. Nekada se jezičke razlike namjerno ističu kao osobine koje potvrđuju nacionalne identitete (Ostojić, 2003: 38). Čini se da je takav slučaj prisutan i u našoj zemlji.

Međutim, jezička situacija koja postoji kod nas nije ni po čemu različita od situacija koje nalazimo svuda u svijetu. Kada kažemo da se Crna Gora razlikuje od ostalih zemalja po jezičkim dešavanjima, sigurno griješimo. Širom svijeta možemo naći druge primjere u kojima jezik igra važnu ulogu i pomaže narodu da održi nacionalni identitet, stvoren u ranijim vremenima. Kada su Česi izgubili političku nezavisnost, koristili su svoj književni jezik kako bi održali i sačuvali nacionalni identitet (Kenet, 1996: 14). Možemo primijetiti da jezik u Crnoj Gori igra veoma važnu ulogu u očuvanju nacionalnog identiteta, tj. da on predstavlja simbol na osnovu kojeg počinjemo prepoznavati govornike različitih etničkih pripadnosti: Bošnjake, na osnovu orijentalnog sloja; Crnogorce, na osnovu posebnog jotovanja, tipa: *đed, ćerati*, što uistinu nije samo crnogorska osobina, zatim na osnovu dvije nove foneme, itd. Važno je pomenuti, da razlike na osnovu kojih prepoznamo ili, pak, ne prepoznamo govornike određene narodnosti, mogu biti izazvane vještačkim putem, kao npr. kod Hrvata, (ali u posljednje vrijeme, i kod Crnogoraca), tzv. vještačkim inženjeringom, kako bi se njihov jezik razlikovao od genetički istog, srpskog jezika. Ovaj vještački inženjering postaje odlika ne samo Hrvata nego i drugih naroda koji se žele razlikovati od ostalih po svaku cijenu, a time i steći ili povratiti svoje prepoznatljive simbole, na osnovu kojih ih lako identifikujemo. Međutim, koliko god bili ubijeđeni da je odvajanje od genetički istog jezika dobro, kako bi se i nacionalni identitet razlikovao, moramo biti objektivni, pa sagledati i posljedice, a one se odnose na narušavanje standardnosti datog jezika a time teže narušavanju jezičke norme, koja je sigurno pretrpjela razne žrtve i gubitke kako bi bila izgrađena.

Jedna od nepoželjnih odlika koja utiče na simboličku funkciju jezika, u isto vrijeme narušavajući i jezičku normu, a kojom se služe neki naši lingvisti, pozajmljivanje je tuđih riječi radi razlikovanja jednog jezika od drugog. Možemo primijetiti da su u našem jeziku prisutni anglicizmi, turcizmi, romanizmi, u posljednje vrijeme i kroatizmi. Poznato je da se proces usavršavanja više od polovine slovenskih jezika odvija pod uticajem nekog drugog slovenskog standardnog jezika, on više ili manje služi kao model ili kao glavni izvor za svjesno ili nesvjesno popunjavanje supstancije, s njim su jezički kontakti užii i češći nego s bilo kojim drugim jezikom (Brozović, 1970: 43-52). Međutim, prisustvo tuđica može pomoći da se jedan jezik odalji, na neki način, od drugog i da premeti jezičke simbole po kojima prepoznamo govorne predstavnike određenog jezika. Pored neprimjerene upotrebe tuđica, još jedan od činilaca koji u znatnoj mjeri utiče na razvitak, na primjer, crnogorskog jezika, je i upotreba arhaizama. Dakle, treba težiti razvitku i usavršavanju jezika, kao i pravilima kojima se reguliše upotreba datog jezika, a ne vraćati se arhaičnim (pomalo zaboravljenim) oblicima. Možemo primijetiti da se u našem jeziku provlače riječi tipa: *pamidora, pirun, pjat, tavulin* itd. koje su prepoznatljive

u nekim dijalektima (širom Crne Gore). Međutim, mlađim govornicima, poznavaoacima standardnog jezika, na kojima i ostaje budućnost našeg jezika, ove riječi su u potpunosti (ili bar djelimično) nepoznate, iako ponekad postoje u govoru. Postavlja se pitanje da li ove arhaične riječi treba uključiti u standardnu normu ili, pak, koristiti njihove sinonime, koji su svima dobro poznati: paradajz, viljuška, tanjir, sto itd. Naravno da će se većina izjasniti za sinonime. Prema tome, treba poštovati volju većine i omogućiti očuvanje standardne norme. Za izgrađivanje standardnog jezika od velikog značaja je i kulturni interdijalekt (Brozović, 1970: 48), koji predstavlja svojevrsan simbol na osnovu kojeg se govornici mogu izjasniti kojim jezikom govore.

Možemo primijetiti da se nacionalno konstituisanje kod nas vezalo sa posebnim jezikom – crnogorskim. Ovakav slučaj se događa i u drugim zemljama, tako da one namjerno svoj (zasebni) jezik vezuju sa takvim jezičkim varijetetom koji može dostojno da reprezentuje i simbolizuje dostignuća i vrijednosti nacije u usponu. Drugim riječima, kako navodi Bugarski: riječi jednog lingviste: „Nacija i jezik postali su neraskidivo isprepleteni. Svaka nacija koja drži do sebe mora imati jezik; ne samo kao sredstvo komuniciranja, ‘vernakular’ ili ‘dijalekt’, nego sasvim razvijen jezik. Sve što je manje od toga obeležava je kao nedovoljno razvijenu“ (1986: 188).

Upravo na osnovu ovog citata možemo zaključiti da svaki od naroda u Crnoj Gori za svoj jezički identitet veže i nacionalni, pa tako pravi neraskidivu vezu između jezika i nacije, nerijetko ih i poistovjećujući. S druge strane, svi narodi u Crnoj Gori pokušavaju razviti svoj jezik na najbolji mogući način i učiniti ga različitim od drugih (genetički i tipološki istih) jezika, i na taj način doprinijeti očuvanju svog (viševjekovnog) nacionalnog i kulturnog identiteta.

Zaključak

Analiza trenutnog jezičkog stanja u Crnoj Gori, ali i uvažavanje stava govornika (vrijednosni kriterijum) koji smatraju da je njihov maternji jezik crnogorski, istovremeno i proučavanje jezičkih prilika van naše zemlje (istina, iz dostupne literature), nameću se kao opravdano to što su Crnogorci (kao i Hrvati i Bošnjaci) iskoristili mogućnost da svoj jezik nazovu imenom svoje države, Ustavom, 19. oktobra 2007. godine. Međutim, ono o čemu danas treba naročito voditi računa je standardnost, odnosno jezička norma, koju ne treba narušavati po svaku cijenu, kako bi se crnogorski jezik razlikovao od drugih tipološki i genetski istih jezika.

Literatura

- Belaj, B. (2009) „Leksik i identitet”, u L. Badurina, I.Pranjković i J. Silić (ur.) **Jezički varijeteti i nacionalni identiteti, Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini**, Zagreb: Disput, str. 254.
- Belić, A. (1951) **Oko našeg književnog jezika**, Beograd: SKZ.
- Blažević, Rončević, Šepić (2007) „Etnicitet, identitet i jezik kao čimbenici očuvanja kulturnog naslijeđa naroda“ u Granić, J. (ur.) **Jezik i identitet**, Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, str. 51.
- Brozović, D. (1970) **Standardni jezik**, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Bugarski, R. (1986) **Jezik u društvu**, Beograd: Prosveta.
- Glušica, R. (2009) **Riječ**, Nikšić: Institut za jezik i književnost Filozofskog fakulteta.
- Granić, J. (ur.) (2007) **Jezik i identitet**, Zagreb-Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Katičić, R. (1986) **Novi jezikoslovni ogledi**, Zagreb: Školska knjiga.
- Kenet, N. E. (1996) **Sociolingvistički problemi među Južnim Slovenima**, Beograd: Prosveta.
- Kordić, S. (2009) „Policentrični standardni jezik”, u L. Badurina, I.Pranjković i J. Silić (ur.) **Jezički varijeteti i nacionalni identiteti, Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini**, Zagreb: Disput, str. 83-108.
- Monnesland, S. (2009) „Sociolingvistička situacija u Crnoj Gori”, u L. Badurina, I.Pranjković i J. Silić (ur.) **Jezički varijeteti i nacionalni identiteti, Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini**, Zagreb: Disput, str. 125-126.
- Nikčević, V. (2009) „Crnogorski interdijalektalni/naddijalektalni (koine) standardni jezik”, u L. Badurina, I.Pranjković i J. Silić (ur.) **Jezički varijeteti i nacionalni identiteti, Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini**, Zagreb: Disput, str. 155.
- Ostojić, B. (2003) **O crnogorskom književnojezičkom izrazu III**, Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
- Radovanović, M. (1979) **Sociolingvistika**, Beograd: BIGZ.
- Silić, J. (2009) „Što hrvatski jezik jest i kako ga opisati?”, u L. Badurina, I.Pranjković i J. Silić (ur.) **Jezički varijeteti i nacionalni identiteti, Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini**, Zagreb: Disput, str. 57- 70.

Milena Dževedanović

INTERKULTURNA KOMUNIKACIJA NA BRODU SA MULTILINGVALNOM POSADOM

Apstrakt: *Pomorstvo je od samog nastanka međunarodna djelatnost. Ono na jednom malom prostoru, brodu, povezuje ljude različitih kultura i jezika. Osim ispunjavanja redovnih zadataka na brodu, od jednake važnosti je i ostvarivanje dobrih međuljudskih odnosa. Što je uobičajeni obrazac ponašanja u Japanu, ne mora da bude prihvatljivo od strane jednog Filipinca, Amerikanca ili Evropljanina. Interkulturalna i interdiskursna komunikacija u profesionalnim žanrovima postala je predmet zanimanja brojnih lingvista. Budući da je engleski jezik od davnina prihvaćen kao lingua franca pomorstva, razlike postoje i u tome kako razne pomorske nacije prihvatanju anglosaksonski kulturni scenario.*

Ključne riječi: *multilingvalna posada, interkulturalnost, kulturni scenario*

1. Uvod

Pomorstvo je od samog nastanka internacionalna djelatnost. Otkrivanje novih kultura i civilizacija vršilo se upravo morskim putevima. Ipak, kada se čovjek otisnuo na more, došlo je do šireg i intenzivnijeg susretanja ljudi, prenošenja znanja i iskustava sa drugih kontinenata. Zahvaljujući tehničkim pronalascima, manevarska sposobnost brodova se povećala, a u 14. i 15. vijeku dolazi do proširenja trgovačkih veza sa udaljenim pomorskim zemljama. Priroda pomorske profesije, u kojoj je komunikacija između članova posade kao i sa članovima posade drugog broda od suštinske važnosti, nametnula je potrebu da se uspostavi jedan zajednički jezik kao sredstvo komunikacije na moru.

Smjenjivale su se brojne pomorske nacije koje su ostvarivale svoju prevlast na moru. Ipak, neosporno je da je moćna flota Velike Britanije zauzela mjesto najveće pomorske sile i nametnula svoj jezik kao dominantno sredstvo komunikacije. Iako su u upotrebi i drugi jezici, svi pomorski dokumenti i pomorski kodovi, ili takozvani „vještački jezici“ su na engleskom jeziku. „Engleski jezik je stekao moć zato što je to jezik pomorske nacije koja ima književnost, vojsku, mornaricu, i visoko mišljenje o sebi. Nema sumnje poricati tu moć. Engleski jezik je 'u ekspanziji' zahvaljujući diplomatiji, trgovini, misionarskim ekspedicijama i 'sili'. 'Diplomatija topovnjača' jednako je jaka danas kao i nekad (Rubdy R. & Saraceni M., 2006: 23).

Ideja za ovaj rad nastala je kao rezultat stalnog istraživanja u oblasti pomorskog engleskog jezika, multilingvalne komunikacije i težnje da se lingvistički aspekti sagledaju u sprezi sa kulturnim matricama posade koja dolazi iz različitih zemalja. Koncepti kulture i interkulturalnosti dovode se u vezu sa interkulturalnim odnosima koji vladaju na brodu, među članovima multilingvalne posade. Doprinos ovom radu dali su naši pomorci koji se vraćaju sa „vijada“ puni autentičnih anegdota o stvarnom suživotu na brodu. Cilj je, dakle, da se savremena teorijska znanja o pojmu kulture i interkulturalnosti, prije

svega, primijene na nastavu engleskog pomorskog jezika, te da se budući pomorac, osim sa jezičkim, upozna i sa vanlingvističkim aspektima koje pomorski poziv donosi.

2. Teorijski okvir

Proučavanja interkulture komunikacije na brodu sa multilingvalnom posadom predstavljaju izazov za svakog nastavnika jezika ove specifične struke. U ovom radu, a radi ispitivanja mogućih komunikacionih interakcija na brodu, korištena su teorijska polazišta Hovmarka, Mak Kejove i Vježbicke. Moguće disonance u interkulturalnim odnosima između članova posade na brodu posmatraju se kao rezultat nejednakog vladanja engleskim jezikom, s jedne strane, i sudaranja nekompatibilnih kulturnih matrica, s druge strane. Stoga su ključni koncepti kojima se koristimo u radu koncepti kulturnih filtera (eng. *cultural filters*), promjene koda (eng. *code switching*) i kulturni scenario (eng. *cultural script*).

3. Kultura i interkulturalnost

Pitanje kulture i interkulturalnosti je jedno od savremenih pitanja u globalizovanom svijetu. Lijepo zapažanje daje Hork kad kaže da „kultura postaje jedan eksploatisan koncept, ponekad u tolikoj mjeri eksploatisan da postaje problematičan“ (Horck, 2006: 32).

Pri pomenu riječi kultura većina ljudi ima na umu institucije kulture, obično su to umjetnost, književnost, drama, klasična muzika, ples. Ostali primjeri ovako shvaćene kulture ili objektivne kulture su društveni, ekonomski, politički i lingvistički sistemi. Ipak, poznavanje nekih od navedenih aspekata „objektivne“ kulture ne znači da će osoba nesmetano ostvariti komunikaciju sa osobom koja pripada drugoj kulturi. Da bi se ovakva interkulturalna komunikacija ostvarila, potrebno je poznavati uzuse „subjektivne“ kulture. Ovako definisana kultura odnosi se na psihološke karakteristike po kojima se određene grupe ljudi prepoznaju, na naučene i zajedničke obrasce vjerovanja, ponašanja i vrijednosti. To su one implikature koje pripadaju domenu mentalnog. „Istraživanja u oblasti kulture intrigantna su ne zbog onoga što otkrijemo prilikom proučavanja stranih kultura, već onoga što one skrivaju“ (Hall, 1998: 59).

4. Brod kao interkulturalno okruženje

Multikulturalnost je nezaobilazna komponenta života na brodu. Pomorski poziv obojen je internacionalizmom. Razlozi ovome su uglavnom ekonomske prirode. Naime, pomorsko tržište karakteriše stalna potraga brodara za jeftinom radnom snagom koja dolazi iz raznih zemalja sa nižim životnim standardom. To su najčešće zemlje u kojima poznavanje kako pomorske vještine, tako i engleskog jezika, nije u skladu sa međunarodnim standardima. Posljedice su brojne, od svakodnevnih nasukanja, sudara brodova do potonuća kompletnog broda i posade. Često se iza termina „viša sila“ (engl. *Act of God*), koji se odnosi na nepredvidljivu „čud“ mora, krije, u stvari, čovjekova greška ili „ljudski faktor“ prozrokovan umorom, nepažnjom ili nekompetencijom posade. U greške koje su

nastale čovjekovom krivicom svrstavaju se i one koje su rezultat loše komunikacije.

Danas se na jednom trgovačkom brodu nalazi od 15 do 35 članova posade. Pored poznavanja engleskog jezika radi obavljanja radnih zadataka na brodu, društvena harmonija između članova posade nije manje važna. Stoga je veoma bitna neformalna komunikacija, koja se ostvaruje između članova posade za vrijeme odmora. U prosjeku, vrijeme koje pomorac provede na moru od uplovljenja u jednu luku do isplovljenja iz druge traje oko dvije do tri sedmice. U tom smislu, jezik može biti spona ali i barijera.

5. Kulturni scenario i anglosaksonski obrazac

Jezik je bez sumnje najvažniji medijum komunikacije. Brojne države članice Međunarodne pomorske organizacije negoduju zbog hegemonije engleskog jezika u pomorstvu koji je postao *lingua franca* pomorstva, posebno one države sa slabom privredom i kulturom učenja stranog jezika. Kahru (cit. u McKay, 2006: 21) kaže da, „kad znate engleski jezik, to je kao da posjedujete čarobnu Aladinovu lampu; možete otvoriti lingvističke kapije međunarodnog poslovanja, tehnologije, nauke i putovanja. Ukratko, engleski jezik ima lingvističku moć“.

Ipak, prilikom učenja nekog stranog jezika, usvajaju se i nelingvistički sistemi. Tako i engleski jezik nosi sa sobom jedan novi kulturni obrazac koji govornici drugih jezika različito prihvataju, u zavisnosti od kulturnih matrica koje nose njihove kulture. Jedna tipična lingvistička manifestacija anglokulture ukazuje na već poznatu činjenicu da su Englezi uvijek na distanci u komunikaciji, kako fizičkoj, tako i psihološkoj, i da jako uvažavaju ličnu slobodu i autonomiju. Tako Vježbicka (2006: 50), od mnogih konverzionih rutina koje idu u prilog anglosaksonskoj autonomiji, navodi iskaz „It’s up to you“. Dakle, naglasak je na slobodi izbora koju engleski govornici pružaju svojim sagovornicima, ne pribjegavajući pri tom iskazima poput „you must“, koji je veoma nepoželjan u anglo scenariju. Takođe, obavezna upotreba učtivih izraza: „would“, „could“, „please“, čak i među članovima porodice, govori u prilog važnosti autonomije i poštovanja ličnosti. Ako ovo uporedimo sa crnogorskim kulturnim scenarijem, u kojem se, na primjer, „moraš“ veoma često koristi, posebno u kontekstu izražavanja gostoljubivosti, čini se da postoji mogućnost sudaranja dvije mentalne matrice. Ono što bi, na primjer, jedan Englez smatrao nepoželjnim scenarijem, jer ograničava njegovu slobodu, u našoj zemlji je način iskazivanja gostoljublja, srdačnosti. Opet, preneseno na pomorski kontekst, do moguće disharmonije na brodu moglo bi doći ukoliko bi govornik neke balkanske zemlje ili istočnjačke kulture u kojoj je frekvencija ovog modala jako zastupljena, izdao naređenje Englezu ili Amerikancu u kojem bi modal „must“ bio zastupljen.

5.1. Interjezička pragmatika

Poteškoće koje nastaju prilikom usvajanja stranog jezika mogu se objasniti nepostojanjem dovoljnog inputa na matičnom jeziku koji bi omogućio kvalitetno usvajanje pragmatične kompetencije na stranom jeziku. U nekim slučajevima, postoje „pragmatični obrasci“ koji pripadnicima nekih jezika/kultura ograničavaju usvajanje određe-

nih komunikativnih situacija na drugom jeziku. Ovakav transfer ili prenošenje znanja iz maternjeg jezika/kulture na oblikovanje govornih činova na stranom jeziku je oblast istraživanja interjezičke pragmatike (eng. *inter-language pragmatics*). Postoje česte situacije promjene kôda prilikom upotrebe engleskog jezika u nekim zemljama kao što su Kenija ili Indija. Tako mnogi govornici neće na engleskom jeziku izraziti one zahtjeve koji se kose sa pragmatiskim pravilima sadržanim u mentalnoj matrici njihovog maternjeg jezika (McKay, 2006: 77). Zato će ovakvi govornici radije preformulisati iskaz, ili ga reći na svom jeziku. Makejova navodi primjer izražavanja zahtjeva i molbi u indijskom kontekstu. Od ispitanika se tražilo da na engleskom jeziku zatraže od majke svog prijatelja čašu vode. Odgovor koji je uslijedio od svih ispitanika je da ovakav zahtjev ne bi ni postavili, već bi sačekali da se prijatelj/prijateljica vrati kući, a ukoliko bi zatražili čašu vode, ne bi se izrazili na engleskom jeziku, već na nekom od varijeteta koji bi predstavljao kombinaciju maternjeg i engleskog jezika.

Posmatrano u kontekstu komunikacije na brodu, poteškoće u ostvarivanju interpersonalne komunikacije između članova posade mogu se objasniti činjenicom da pomorci koji dolaze iz različitih zemalja i kultura „kopiraju“ diskursne obrasce iz svojih maternjih jezika, i primjenjuju ih na leksički sistem i gramatiku engleskog jezika. Ovo u većini slučajeva dovodi do nesporazuma i loše komunikacije, kako pojedine kulture, odnosno jezici nosioci tih kultura, posjeduju veće mogućnosti varijacija u lingvističkom izražavanju. Manje i nešto introvertnije kulture sa siromašnijim lingvističkim repertoarom u svojim jezicima, teže će ostvariti svoje društvene uloge. Ova razlika se često manifestuje pozicijama na brodu, te nižu posadu obično čine pomorci koji dolaze iz slabo razvijenih zemalja sa lošom privredom i slabom kulturom učenja stranih jezika. S druge strane, lingvistički kompetentnija posada zauzima visoke pozicije na brodu i obično dolazi iz razvijenih zemalja Zapada ili Skandinavije, u kojima je praksa učenja stranog, posebno engleskog jezika, jedan od neizostavnih aspekata državnog sistema obrazovanja i kulture.

5.2. Kulturni scenario

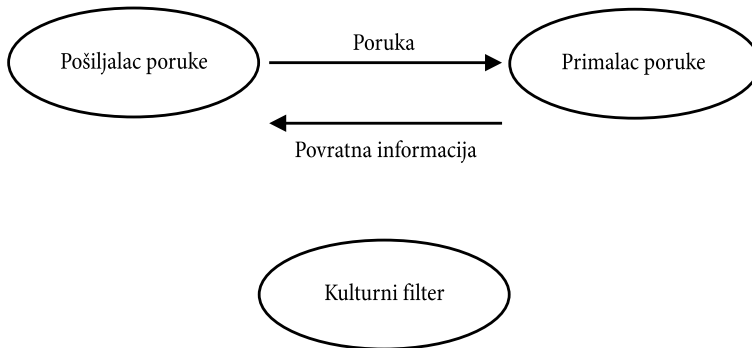
Na modele kulturnog scenarija ukazuje i Vježbicka, koja napominje da se učenjem engleskog jezika usvajaju ne samo forme već i ključni anglosaksonski koncepti koji čine anglofonu diskursnu zajednicu (2006: 16). Po teoriji kulturnog scenarija koju je razradila Vježbicka, istraživanja koja se bave poređenjem različitih kultura zasnovana na etnografiji govorenja koju je utemeljio Hajmz, treba dopuniti etnografijom mišljenja budući da ona nudi „kognitivni okvir unutar kojeg je takva etnografija mišljenja smisljena i metodički usaglašena“ (2006: 23). Prema mišljenju Vježbicke, za potpuno učešće u međunarodnoj komunikaciji u različitim domenima, neophodan je zajednički medijum komunikacije, a taj medijum obuhvata kako zajedničke forme, tako i zajednička značenja.

Budući da su internacionalizam, socijalna harmonija i sigurnost ključni koncep-

ti pomorskog poziva, teorija kulturnog scenarija posebno dolazi do izražaja u međukulturnoj komunikaciji koja se ostvaruje na brodu, posebno između članova niže i više posade. Moguće je pretpostaviti da će oni članovi posade koji slabije vladaju engleskim jezikom i čija se kolektivna matrica kosi sa „anglosaksonskom matricom“ teže ostvariti društvene odnose sa ostalim članovima posade.

5.3. Interkulturalna komunikacija – kulturni filteri

U svim međukulturnim interakcijama govornik i primalac poruke „unose“ u konverzaciju kulturne filtere utisnute u kulturne matrice svojih kultura. Pošiljalac šalje poruku i očekuje od primaoca određenu povratnu informaciju (Ilustracija 1). Dok razgovaramo, koristimo kulturne naočari kroz koje percipiramo ponašanje, poruku sagovornika. U susretima različitih kultura, kada koristimo strani kao zajednički jezik, razmišljamo na sopstvenom jeziku. Jaz u komunikaciji nastaje kada se pogrešno interpretira ilokuciona snaga izraza, odnosno ona poruka koju je govornik zaista namjeravao prenijeti.

Ilustracija 1. Kulturni filteri

5.3.1 Kulturni filteri I

Hovmark ispituje kako najjednostavnije, čak i klišeizirane iskaze na engleskom jeziku, tumače pomorci različitih kultura, odnosno kako ih interpretiraju u okviru svojih kulturnih filtera. U jednom od primjera Hovmark (Hovemark, 1999) ispituje tumačenje iskaza “I will do my best“, i nalazi da je u zemljama kao što su Švedska i Norveška procenat vjerovatnoće ispunjenja datog obećanja od 75-100% („čvrsto obećanje“). Ispitanici iz Velike Britanije i Njemačke odgovorili su sa 50 % („daću sve od sebe“), dok su Italijani i Poljaci odgovorili sa 40 % („možda da, možda ne“).

Koristeći Hovmarkov model, isto istraživanje je sprovedeno među crnogorskim pomorcima, koji su uglavnom odgovorili: „Potruđiću se, ali ne garantujem“. Naravno da ne treba zaključiti da je jedan Skandinavac bolji pomorac od jednog Poljaka, Italijana ili Crnogorca budući da motivacija može biti potaknuta različitim faktorima. Ako se podsjetimo činjenice da su pomorci iz bivših jugoslovenskih zemalja prije samo nekoliko decenija slovlili za izuzetno kvalitetan kadar, onda se čini da pad standarda u kvalitetu i motivaciji treba tražiti u političkim i ekonomskim razlozima. Danas su ovi isti pomorci

angažovani na brodovima koji viju strane zastave i ostvaruju visoke pozicije na brodu. Dakle, iako su ovakva istraživanja važna za kompanije za ukrcaj koje imaju zadatak da ekipiraju brod, treba imati na umu i radno i profesionalno okruženje iz kojeg dati ispitanik dolazi.

5.3.2. Kulturni filteri II

Kulturni filteri predstavljaju jedan apstraktan koncept, one prećutne okvire koji usmjeravaju komunikaciju i koji su uglavnom van domena svjesnog. Stoga Hovmark ispituje kako su određene vrijednosti rangirane među pripadnicima različitih kultura, i nalazi da vrijednosti od nacije do nacije variraju. U vrhu prioriteta kod Poljaka nalaze se: religija, porodica, uspjeh, pouzdanost, gostoljubivost, ljubav prema domovini. Skandinavci smatraju da na prvo mjesto dolazi dostojanstvo, potom pouzdanost, uspjeh, ljubav prema domovini. Crnogorski na prvo mjesto stavljaju poštenje, potom dostojanstvo, pouzdanost, ljubav prema domovini, porodicu, plemenitost, gostoljubivost, uspjeh itd.

Uvid u datu hijerarhiju vrijednosti veoma je indikativan u okviru međukulturne pragmatike, odnosno ponašanja koje možemo predvidjeti od pripadnika određene nacije. Imajući u vidu radno okruženje kao što je brod, gdje posada od 30 članova mora funkcionisati kao jedan tim, možemo pretpostaviti da će nacije koje na prvo mjesto stavljaju ljubav prema porodici, odnosno kod kojih su ukorijenjene patrijahalne vrijednosti, lakše pronaći zajednički jezik sa onima koji njeguju slične vrijednosti (pripadnici bivših jugoslovenskih zemalja, stanovnici skandinavskih zemalja itd.)

6. Kulturni scenario filipinskog pomorca

Imajući u vidu teoriju kulturnog scenarija o kojoj govori Vježbicka, a koja implicira da su u engleskom jeziku kao i svakom drugom jeziku utisnute izvjesne kulturne pretpostavke i vrijednosti, može se pretpostaviti da će i pomorci različito prihvatati anglosaksonske „scenarije“ na brodu. Tomas Andres, profesor na Politehničkom fakultetu na Filipinima, sproveo je istraživanje u kojem se ispituju kulturne matrice filipinske posade. Od 1000 ispitanika se tražilo da odaberu i rangiraju pojmove koji za njih predstavljaju prioritete životne vrijednosti. Prema Andresu (1999: 29), od funkcionalnih filipinskih vrijednosti izdvajaju se: emotivno zadovoljstvo koje se direktno odnosi na čast, ponos i dostojanstvo, samopoštovanje i uzajamna podrška. Posljednja vrijednost je izuzetno značajna jer naglašava kohezivnu snagu grupe, težnju za formiranjem „bratstva“ koje štiti interese svakog pojedinca. Ukoliko se na brodu pojedinac usprotivi volji nadređenog oficira ili zapovjednika, on će imati podršku svoje grupe, čak i onda kada nije u pravu. Ovo može imati destruktivne posljedice po očuvanje ljudskih odnosa na brodu, a time i po sigurnost plovidbe. Imajući u vidu prvu filipinsku vrijednost, koja ističe dostojanstvo i čast, Andres navodi neke od mogućih konfliktnih situacija koje mogu nastati između Filipinca i drugih članova posade. Na primjer, znajući da Filipinac drži do svog dostojanstva, konflikti nastaju onda kada nadređeni oficir kritikuje mornara (Filipinca) pred ostalim članovima posade i pritom koristi povišen ton, pokrete šakom ili prstima.

Za razliku od zapadne kulture, neverbalni signali se drugačije interpretiraju u filipinskoj. Na primjer, signaliziranje rukom ili kažiprstom je znak kojim Norvežanin nekog poziva. S druge strane, ovaj gest će Filipinac shvatiti kao uvredu budući da se u njihovoj kulturnoj matrici ovakvo neverbalno ponašanje koristi u komunikaciji sa životinjama, ali ne i ljudima. Na Zapadu se pokreti kao što su stisnuta šaka ili razne vrste rukovanja tumače kao „mi smo ujedinjeni“ ili „mi smo prijatelji“. S druge strane, ovakvi pokreti šakom ili rukom u filipinskoj kulturi imaju značenje „mi smo protiv vas“. Osim toga, govoreći o neverbalnoj komunikaciji, Andres navodi da, ako su zapadne civilizacije sklone dodiru, filipinske se smatraju izuzetno „nedodirljivim“, te se i kod drugarskog razgovora primjenjuje princip „ruke k sebi“. Dakle, nerazumijevanje može nastati ne samo kao posljedica nepoznavanja jezika, već i „pogrešne“ interpretacije govora tijela (Andres, 1999: 33).

Imajući u vidu činjenicu da filipinska posada čini znatan udio na tržištu svjetske pomorske radne snage (30 odsto), agencije za ukrcaj pomoraca okupljaju timove psihologa i sociologa koji imaju zadatak da glavne vrijednosti i stavove filipinskog pomorca pretoče u kratke brošure. Ove brošure daju se članovima posade na brodu, posebno pomorcima koji pripadaju nekoj evropskoj naciji, kako bi se upoznali sa osnovnim crtama i vrijednostima brojčano dominantnije filipinske radne snage. Na ovaj način teži se da se ostvari pozitivna interpersonalna komunikacija na brodu.

7. Zaključak

Nema sumnje da je u sadašnjem trenutku u pomorskoj industriji trend multinacionalne posade nezaobilazan. Ipak, nijedna pomorska organizacija nije usvojila direktive po kojima bi se obrazovnim institucijama za obuku pomoraca ukazalo na važnost poznavanja kulturnih obrazaca multinacionalne posade.

Imajući u vidu različite perceptualno-komunikacijske procese koje susreti različitih kultura donose, nameće se zaključak da programi nastave pomorskog engleskog jezika moraju obuhvatiti i vanlingvistički aspekt nastave. Dakle, predavači jezika moraju studentima predočiti moguće konfliktne situacije kao posljedice prećutnih ili, pak, eksplicitnih razlika u kulturi. Ukazivanje na kulturne fenomene anglokoncepta omogućuje da naše studente i pomorce pripremimo da steknu znanje, širinu i postanu aktivni učesnici komunikacije u etnički različito obojenom okruženju kao što je brod.

Literatura

- Andres, T. (1999) **Reading the Filipino Seaman**, Makati City: National Maritime Polytechnic.
- Cole, C. (2008). **Maritime English - An Overview**, Professional Development Course for Maritime English – Upgrading Teaching Competencies, Malmö: World Maritime University.
- Gotti, M. (2008) **Investigating Specialized Discourse**, Bern: Peter Lang Publishers.
- Hall, E. (1998) „The Power of Hidden Differences“, in Bennet M. (ed.) **Basic Concepts of Intercultural Communication**, London: Intercultural Press, pp. 53-67.
- Horck, J. (2007) **A Mixed Crew Complement**, Malmö: Malmö Högskola.
- Hovemark, A. (1999) **Challenges of Intercultural Communication**, CD.
- IMO Maritime English Model Course 3.17** (2000) London: International Maritime Organization.
- McKay, S. (2006). **Teaching English as an International Language**, Oxford: Oxford University Press.
- Rubdy R. & Saraceni M. (2006) „An Interview with Tom McArthur“, in Rubdy R. and Saraceni M. (eds.) **English in the World: Global Rules, Global Roles**, London and New York: Continuum, pp. 21-31.
- Wierzbicka, A. (2006) **English: Meaning and Culture**, Oxford: Oxford University Press.

Lejla Zejnilović

SPECIFIČNOSTI PREVOĐENJA PRESUDA EVROPSKOG SUDA ZA
LJUDSKA PRAVA

Apstrakt: *Ovaj rad se bavi problematikom prevođenja presuda Evropskog suda za ljudska prava. Polazeći od mikro i makrostrukturnih obilježja rezimea presuda Evropskog suda, ovaj rad ima za cilj identifikovanje formalnih i terminoloških karakteristika rezimea presuda Evropskog suda kako bi se pružio doprinos uspostavljanju terminoloških standarda, budući da tekstovi prevedenih presuda Evropskog suda ukazuju na neujednačenost u pogledu upotrebe različitih prevodnih rješenja za često ponavljane stručne termine i izraze.*

Ključne riječi: *prevođenje, presude Evropskog suda za ljudska prava, makrostrukturna obilježja, mikrostrukturna obilježja*

Uvod

U literaturi se o prevođenju pravnih dokumenata Evropske unije govori u kontekstu institucionalnog, odnosno pravnog prevođenja, koje predstavlja jedan od oblika stručnog prevođenja. Iako osporavana zbog činjenice da zanemaruje pojavu hibridnih oblika (Ivir, 1985), dihotomija između književnog i neknjiževnog, odnosno stručnog prevođenja u ovom radu predstavlja polaznu osnovu za sagledavanje opštih obilježja i komponenti stručnog i pravnog prevođenja.

Njumark (Newmark, 1998: 151) ističe da je specifičnost terminologije jedno od primarnih distinktivnih obilježja stručnog prevođenja, iako stručni termini čine uglavnom 5-10% jednog teksta. Nadalje, stručno prevođenje ne podrazumijeva upotrebu emotivnog jezika karakterističnog za ekspresivne tekstove, kao ni, uslovno rečeno, prenošenje elemenata izvorne kulture, za razliku od institucionalnog prevođenja, gdje je kulturološki aspekt u presupoziciji. Kada je, pak, riječ o komponentama stručnog prevođenja, treba napomenuti da je pored utvrđivanja ekvivalentnih termina u ciljnom jeziku, zadatak prevodioca, prema Njumarku, da procjeni prirodu teksta, odredi stepen formalnosti i njegovu intenciju, definiše potencijalne kulturološke i profesionalne razlike između izvorne i ciljne čitalačke publike i prevod predstavi u formi prepoznatljivoj ciljnoj publici.

Procjena prirode teksta, odnosno određivanje njegove komunikativne funkcije svakako ima praktične implikacije za prevodioca u smislu predočavanja kriterijuma koje treba razmotriti prilikom odabira odgovarajućih prevodilačkih postupaka i strategija. Na značaj identifikacije komunikativne funkcije u okviru teorije prevođenja prva je ukazala Katarina Rajs (Reiss, 1971) predloživši tekstualnu tipologiju zasnovanu na Buhlerovoj trojnoj podjeli jezičkih funkcija, zastupajući tezu da tip teksta određuje prevodilački metod.

Tri Buhlerove makrofunkcije (referencijalnu, ekspresivnu i konativnu)¹ Rajs dovodi u vezu sa korespondentnim dimenzijama jezika (logičkom, estetskom i dijaloškom) i na osnovu toga izvodi tri tipa teksta (informativni, ekspresivni i konativni) u zavisnosti od toga da li je tekst usredsređen na sadržaj, autora ili primaoca. Budući da se funkcija informativnog teksta, usredsređenog na sadržaj, ogleda u prenošenju informacija, činjenica, mišljenja, tekst koji je predmet naše prevodilačke aktivnosti može se svrstati u kategoriju informativnih tekstova. Za pomenutu kategoriju koja, prema Rajsovoj, obuhvata obavještenja, izvještaje, filozofske tekstove, ugovore i zakone, autorka navodi ekvivalenciju sadržaja kao glavni kriterijum koji treba ispoštovati prilikom prevođenja (Reiss, navedeno prema Šarčević, 2000). Pored klasifikacije tekstova Katarine Rajs, osvrnućemo se i na Njumarkovu i Kelsenovu klasifikaciju, a zatim i na prevodilačke metode koje Njumark sugerise za informativni tip teksta.

Oslanjajući se na Buhlerovu trojnu podjelu jezičkih funkcija i imajući u vidu tri Jakobsonove funkcije (estetsku, fatičku i metalingvističku), Njumark u svojoj klasifikaciji pravi razliku između informativnih, ekspresivnih i konativnih tekstova i ističe mogućnost identifikovanja više makrofunkcija u okviru jednog teksta, od kojih je jedna dominantna (Newmark, 1998: 55). Razmatrajući suštinu navedenih makrofunkcija, autor utvrđuje i nekoliko parametara (namjera, forma, stil) na osnovu kojih je moguće odrediti tip teksta. Informativni tip teksta ima za cilj saopštavanje činjenica vanjezičke stvarnosti i podrazumijeva formalan stil za koji je karakteristična upotreba pasiva, prezenta i prošlih vremena, latinizama, žargona, višeimeničkih složenica sa semantički nespecifičnim glagolima, odsustvo metafora, dok se kao moguće forme informativnog teksta u literaturi navode udžbenici, stručni izvještaji, novinski članci, stručno-naučni tekstovi, zapisnici.

Na osnovu analize izvornog teksta prema pomenutim parametrima, zaključujemo da je u okviru izvještaja koji prevodimo moguće identifikovati dvije makrofunkcije – dominantnu informativnu i manje dominantnu konativnu funkciju, budući da izvještavanje o aktivnostima Evropskog suda za ljudska prava ima za cilj upoznavanje nezavisnih nacionalnih struktura za zaštitu ljudskih prava sa normama evropskog prava radi kvalitetnije implementacije evropskih standarda u postupcima pred nacionalnim sudovima. Ovdje ćemo pomenuti i klasifikaciju tekstova koju Kelsen predlaže u okviru teorije prava (Kelsen, navedeno prema Šarčević 2000: 19).

Po Kelsenovoj klasifikaciji, koja se zasniva na dvojnoj podjeli jezičkih funkcija na regulatornu i informativnu, odnosno preskriptivnu i deskriptivnu, pravni tekstovi se mogu podijeliti u tri grupe. U prvu grupu spadaju zakoni, propisi, zakonici, ugovori, konvencije, sporazumi itd., odnosno tekstovi sa dominantnom preskriptivnom funkcijom.

¹ Referencijalna funkcija se ostvaruje saopštavanjem činjenica iz spoljnog svijeta. Ova funkcija izražava odnos između sadržaja poruke i referenta.

Ekspresivna funkcija se realizuje izražavanjem emocija i stavova emitenta poruke, dok je konativna funkcija usmjerena na primaoca poruke i ima za cilj da na neki način djeluje na primaoca poruke, odnosno izazove određenu reakciju.

jom, dok drugu grupu tekstova čine hibridni oblici kao što su sudske presude, tužbe, žalbe, molbe, koji ostvaruju deskriptivnu i preskriptivnu funkciju, od kojih je prva dominantna. U treću grupu tekstova ubrajaju se tekstovi sa deskriptivnom funkcijom poput pravnih mišljenja, članaka, pravnih udžbenika itd. Iz prethodno navedenog proizlazi da tekst koji prevodimo pripada drugoj grupi, budući da je riječ o izvještaju čija se sadržina zasniva na rezimeima presuda Evropskog suda za ljudska prava, u okviru kojeg smo i po Njumarkovoj i Kelsenovoj klasifikaciji identifikovali informativnu i konativnu, odnosno Kelsenovom terminologijom deskriptivnu i preskriptivnu funkciju.

Prilikom prevođenja informativnih tekstova, prema Njumarku (Newmark, navedeno prema Šarčević, 2000: 19), treba odabrati komunikativni pristup prevođenju koji je orijentisan na primaoca prevoda. Pomenutim pristupom, koji počiva na principu prenošenja kontekstualnog značenja poruke izražene u izvornom tekstu, ravnoteža između izvornog i ciljnog teksta uspostavlja se odabirom jezičkih sredstava koji će doprinijeti prirodnosti izraza ciljnog teksta i time tekst učiniti prihvatljivim i razumljivim sa stanovišta ciljne publike. S druge strane, autor ističe da određivanje pristupa prilikom prevođenja pravnih tekstova zavisi od toga da li pravni dokument koji se prevodi ima informativnu funkciju ili u okviru pravnog sistema ciljne kulture predstavlja dokument sa obavezujućom pravnom snagom (zakoni, testament itd.), pa za pomenute vrste pravnih dokumenata Njumark sugerise bukvalan ili semantički, odnosno komunikativni prevod. Autorov stav u vezi sa primjerenošću bukvalnog ili semantičkog prevoda pravnih tekstova u korelaciji je sa tradicionalnim pristupom kojim se insistira na vjernom prenošenju semantičkih i sintaksičkih svojstava izvornog jezika. Drugim riječima, težište je na izvornom jeziku i zadatak je prevodioca da u prevodu obezbijedi vjernost sadržaja uz prenošenje jezičkih formi izvornog teksta kako bi se postigla pravna sigurnost i preciznost. Mislimo da prevođenje pravnih tekstova, bez obzira na komunikativnu funkciju, ne može počivati na pomenutim postupcima, budući da doslovno prevođenje, prema Njumarkovoj definiciji, podrazumijeva prenošenje primarnih značenja leksičkih jedinica uz uvažavanje gramatičkih struktura jezika cilja (Newmark, 1998: 45) i zaključujemo da je bukvalan prevod opravdan jedino na nivou leksike u sljedećim situacijama:

- a) kada bukvalan prevod predstavlja jedan od prevodnih postupaka za realizaciju referenci kulturološki obilježenih riječi i neologizama radi bogaćenja jezika cilja, i
- b) kada stručni termini izvornog i ciljnog jezika stoje u odnosu 1:1.

Za razliku od bukvalnog prevoda, semantički prevod pokazuje veću fleksibilnost i kreativni otklon od potpuno vjernog prenošenja sadržaja izvornog teksta. Ipak, okrenutost autoru izvornog teksta je ono što, po našem mišljenju, semantički pristup prevođenju čini manje adekvatnim u poređenju sa komunikativnim pristupom, imajući u vidu činjenicu da

„neki pravni tekst može biti leksički i sintaksički korektno preveden, ali poruka neće biti cjelovito ni ispravno prenesena ako ne bude izražena

odgovarajućim pravnim stilom jezika na koji se prevodi – jednako kao što ni književna poruka neće biti uspješno prenesena ako je stil književnoga djela iznevjeren” (Ivir, 1985: 31).

U skladu sa gore navedenim, ističemo da komparativna analiza produktivnih struktura karakterističnih za određeni funkcionalni stil izvornog i ciljnog jezika predstavlja bitan elemenat prevodilačkog procesa, koji za određenu vrstu teksta može implicirati adekvatne prevodne postupke i strategije. U prilog komparativnom pristupu u kontekstu pravnog prevođenja govore Alkaraz i Hjuž (Alcaraz i Hughes, 2002) i Kroma (Chroma, 2004).

Alkaraz i Hjuž (Alcaraz i Hughes, 2002: 103) navode da prepoznavanje formalnih i stilističkih konvencija određenog žanra (vrste teksta) predstavlja značajnu fazu prevodilačkog procesa u okviru koje prevodilac stiže uvid u prirodu izvornog teksta, što ujedno predstavlja osnovu za pronalaženje jezičkih paralela radi ostvarivanja leksičke, sintaksičke i stilističke ekvivalencije.

Polazeći od stanovišta da prevođenje počiva na „interlingvalnoj transpoziciji informacija iz izvornog u ciljni tekst uz uvažavanje generičkih i diskursnih karakteristika i njihovo prilagođavanje funkciji ciljnog teksta i pretpostavljenim očekivanjima primaoca prevoda”, Kroma (Chroma, 2004: 38) komparativnoj analizi žanra daje status neizostavnog elementa u procesu prevođenja pravnih tekstova. Komparativnom analizom mogu se identifikovati ustaljena stilistička i formalna obilježja pravnih tekstova napisanih na izvornom i ciljnom jeziku, radi postizanja ekvivalentnog efekta prilikom prevođenja. Uzimajući u obzir prethodno navedeno, u dijelu koji slijedi obrazložit ćemo prevodilački pristup za koji smo se opredijelili u izradi ovog rada.

Izvjesno je da prevodilački pristup varira u zavisnosti od vrste pravnog teksta koji se prevodi. Kada je riječ o prevođenju sudskih presuda, mišljenja stručnjaka iz prakse i teoretičara prevođenja suprotstavljena su u pogledu stepena doslovnosti prevoda, pa se kao preporuke nameću bukvalan i idiomatski, odnosno komunikativni prevod. U ovom radu odabrali smo komunikativni pristup prevođenju vođeni funkcijom izvornog teksta i činjenicom da su rezimei presuda koje prevodimo u okviru izvornog teksta namijenjeni stručnjacima, tako da nije dovoljno samo ostvariti ekvivalenciju sadržaja, već ciljni tekst formulirati shodno stilističkim očekivanjima primaoca prevoda, što svakako podrazumijeva upotrebu stilski obilježenih diskursnih formula. S obzirom na to da je pisanje i prevođenje pravnih dokumenata na nivou Evropske unije normirano, nadamo se da ćemo predočavanjem makro i mikrostrukturnih obilježja izvornog teksta, ukazivanjem na prevodne probleme i sugerisanjem prevodnih rješenja pružiti pomoć prevodiocima koji će se baviti prevođenjem presuda.

Struktura izvornog teksta

U okviru izvještaja, koji je predmet naše analize, moguće je izdvojiti nekoliko zasebnih cjelina. Sadržinu svake cjeline čine rezimei presuda Evropskog suda izrečenih

u vezi sa kršenjem nekih od prava i sloboda zagwarantovanih Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, kao što su: sloboda okupljanja i udruživanja, pravo na pravično suđenje, pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, sloboda izražavanja itd. Što se tiče strukture rezimea presude, u uvodnom dijelu, koji u okviru teksta kao cjeline ima funkciju podnaslova, identifikuju se strane u sporu, navode se broj i stepen važnosti presude, potom se identifikuje organ koji je odlučivao o predstavi, precizira se datum donošenja presude i okolnost koja je dovela do kršenja navedenog člana Konvencije:

Demir and Baykara v. Turkey (no. 34503/97) (Importance 1) – Grand Chamber - 12 November 2008 – Violation of Article 11 - Denial of right to form trade unions – Annulment of a collective agreement

Demir i Baykara protiv Turske (br. 34503/97) (stepen važnosti 1) – Veliko vijeće – 12. novembar 2008. godine – kršenje člana 11 - uskraćivanje prava na osnivanje sindikata - poništenje kolektivnog ugovora

Nakon uvodnog dijela slijedi izlaganje činjenica, izjava podnosilaca predstavi, detalja u vezi sa postupkom pred nacionalnim sudovima, zatim pravnih stavova i mišljenja Evropskog suda za ljudska prava, a potom dolazi izreka presude koja je jezgrovito formulisana i iz nje se jasno vidi da li je Sud našao da postoji povreda nekog prava zagwarantovanog Konvencijom. Ipak, ne možemo tvrditi da je opseg elaboracije navedenih sadržinskih elemenata ujednačen u svim rezimeima presuda koje prevodimo, kao ni da tok izlaganja o pomenutim elementima podliježe određenim zakonitostima.

Tipologija leksičkih jedinica izvornog teksta

Specifičnost pravne terminologije je ono što prevodiocima često predstavlja problem prilikom prevođenja pravnih tekstova. Stoga je neophodno znati koji se tipovi leksičkih jedinica javljaju u pravnom jeziku kako bi se u prevođenju postigla ekvivalencija. Kao osnovu za sagledavanje tipova leksičkih jedinica, koristićemo tipologije koje predlažu Alkaraz i Hjuž (Alcaraz i Hughes 2002: 16-18) i Kroma (Chroma 2004: 15). Predočene tipologije potkrijepićemo primjerima iz našeg korpusa. Prema pomenutim autorima, leksičke jedinice koje se javljaju u pravnom jeziku mogu se kategorisati na sljedeći način:

- „čisto” pravni termini – relativno mala grupa riječi i izraza koji se ne koriste izvan pravnog konteksta, osim ukoliko je njihova upotreba stilski markirana. Leksičke jedinice ovog tipa određuju se kao monosemne i semantički stabilne. U ovu grupu spadaju i latinski termini koji se koriste i u engleskom i u crnogorskom: **acquittal, adversarial proceedings, aggravated murder, appeal on points of law, case-law, decision on the merits, imprisonment, in breach of article, on appeal, ratione temporis;**
- pravna terminologija u svakodnevnom jeziku – polisemne riječi i izrazi koji kao jedno od svojih značenja imaju ono koje se javlja u pravnoj upotrebi: **article, case, complaint, conviction, defence, find, judgement, paragraph, scope,**

search, rule. Ovdje treba pomenuti i malobrojne riječi koje u pravnoj upotrebi imaju drugačije značenje od opšteg značenja date riječi. Na primjer, leksičke jedinice **utter** i **strike out** samo u pravnoj upotrebi znače **rasturati lažni novac**, odnosno **izbrisati predstavku iz registra Suda**;

- svakodnevne riječi kojima je dodijeljena posebna konotacija u određenom pravnom kontekstu. Kroma (Chroma, 2004: 15) ističe da je pomenuta pojava rezervisana za one situacije kada se značenje određene riječi, koja je redovno i primarno korištena u svakodnevnom jeziku, sužava ili proširuje prilikom definisanja date riječi u svrhu dalje upotrebe iste u nekom pravnom dokumentu. U našem korpusu nijesmo naišli na primjere takvih leksičkih jedinica.

Uvažavajući činjenicu da konvencionalni izrazi predstavljaju stilska obilježja pravnog diskursa, u nastavku rada predstavimo strukture i leksičke jedinice koje autor izvornog teksta koristi da izrazi nalaz, mišljenje i konačan stav Suda. Primjere struktura i leksičkih jedinica izvornog teksta prate prevodna rješenja do kojih smo došli analizirajući i tražeći paralele u presudama crnogorskih sudova.

Za uvođenje nalaza Suda, autor izvornog teksta koristi sljedeće leksičke jedinice:

- **acknowledge (potvrditi)**

The Court **acknowledged** that the impugned regulations... amounted to interference with exercise of the right to freedom of religion and conscience...

- **explain (objasniti)**

The Court **explained** that, from the case-law as it stood, the following essential elements of the right of association could be established...

- **find (naći, utvrditi, zaključiti)**

the Court **finds** that the severe legislative limitations on judicial discretion in redressing the damage suffered... failed to provide the applicant with the protection.

- **note (konstatovati, ukazati)**

In general, the Court **noted** that a series of delays had hampered the investigation's chances of being brought to a successful conclusion...

- **observe (ustanoviti, utvrditi)**

The Court **observed** that those considerations found support in the majority of the relevant international instruments and in the practice of European States.

- **point out (istaći, ukazati)**

It had already had occasion to **point out** that public officials serving in the judiciary were to be expected to show restraint in exercising their freedom of expression ...

- **recall (podsjetiti)**

However, the Court also **recalled** that Article 9 did not protect every act motivated or inspired by a religion or belief.

- **recognise (priznati)**

The Court **recognises** that the imposition of heavy sanctions on press transgressions could have a chilling effect on the exercise of the essential guarantees of journalistic freedom...

- **reiterate (ponovo naglasiti)**

the Court **reiterated** that, as enshrined in Article 9, freedom of thought, conscience and religion was one of the foundations of a “democratic society” within the meaning of the Convention.

- **stress (istaći, naglasiti)**

The Court **stressed** that in a democracy, loyalty to a State did not necessarily mean loyalty to the actual government of that State or to a particular political party.

Za izražavanje mišljenja Suda u izvornom tekstu upotrijebljeni su sljedeći izrazi:

- **for the court (prema mišljenju Suda)**

For the Court, the applicant had undoubtedly been personally affected by the restrictions on his access to a lawyer...

- **in the Court’s view (prema mišljenju Suda, stanovište Suda)**

In the Court’s view, the publication of the article in question... could not be deemed to contribute to any debate of general interest to society.

Istu funkciju u izvornom tekstu imaju i glagol **consider (smatrati)** i analitička struktura **take the view**:

The Court **considered** that the restrictions imposed on the three groups... were to be construed strictly...

It **took the view** that the comments in question had not exceeded the degree of exaggeration or provocation generally allowed to the press...

Kada je riječ o formulacijama konačnog stava Suda, u njima se upotrebljavaju glagoli **conclude (zaključiti)**, **hold (dati pravno mišljenje, donijeti odluku, odlučiti, zaključiti)** i **consider (ocijeniti)**. U slučajevima kršenja prava, u formulacijama konačnog stava Suda nalazimo i sljedeće strukture: **there had been a violation, in breach of article, in violation of article**. U svrhu ilustracije prethodno navedenog, navodimo primjere iz korpusa:

The Court therefore **concluded** that the domestic authorities had failed to carry out a prompt and thorough investigation into the applicant’s allegations of ill-treatment at the police station, **in violation of Article 3**.

Given the above finding, the Court **considered** that there was no need to examine separately Mr. Tănase’s complaint under Article 14.

The Court further **held** unanimously that **there had been a violation of**

Article 5 § 5 on account of the lack of an enforceable right to compensation for those **breaches of Article 5 §§ 3 and 4**.

Sintaksička obilježja izvornog teksta

Analitičke konstrukcije čiju strukturu čine semantički nespecifični glagoli i de-verbativne imenice predstavljaju distinktivna sintaksička obilježja oba pravna diskursa. U literaturi se produktivna upotreba analitičkih struktura, koje u engleskom i crnogorskom pokazuju tendenciju frazeologiziranja, pripisuje ne samo jezičkim već i vanjezičkim elementima kao što su institucionalizovani kontekst jezičke upotrebe, intelektualizovanost, uopštenost i apstraktnost tematike, stilistička očekivanja čitalačke publike zbog kojih se pomenute strukture u literaturi prepoznaju kao relevantna stilska odlika mjerodavnih pravnih tekstova, što potvrđuju sljedeći primjeri analitičkih konstrukcija izvornog teksta:

- **bring to a conclusion = conclude**
the Court noted that a series of delays had hampered the investigation's chances of **being brought to a successful conclusion...**
- **cause offence = offend**
in which he was convicted of abusing his position and **causing offence** to the armed forces...
- **constitute an interference = interfere**
the keeping and forwarding to the criminal court of that inaccurate police report **had constituted an interference** with Mr Canly's right to respect for his private life.
- **express a concurring opinion = concur**
Judge Spielmann **expressed a concurring opinion** joined by Judges Bratza, Casadevall and Villiger.
- **give decision = decide**
In **giving its decision** the State Security Court relied on the statements the applicant had given to the police...
- **give explanation = explain**
The Court noted that the applicant's injuries **had been given a plausible explanation** by the domestic authorities following the questioning of the police officers concerned and the subsequent medical report of 3 March 2003.
- **give instructions = instruct**
Furthermore, the domestic courts as well as the higher prosecutors had noted serious omissions in the enquiries into the applicant's allegations and **had given instructions** as to the way in which the investigation should have been carried out.
- **grant permission = permit**

In 1989 two owners of an adjacent plot of land... applied to the Greek courts to **be granted permission** themselves to pay the compensation due to the applicant...

- **grant the benefit of amnesty legislation = amnesty**

whilst the last applicant was **granted the benefit of amnesty legislation**.

- **make mention = mention**

The Court was particularly struck by the fact that, in the decision of March 2006 to discontinue the proceedings, **mention had been made** of a medical certificate issued the day before A.Kh.'s

- **make attempt = attempt**

... the domestic authorities **had not made** any serious **attempt** to investigate his allegations.

- **make use = use**

The Court further noted, with regard to the fact that the applicant **had made use** of his position as a prosecutor in notifying the press...

Ipak, upotrebu analitičkih struktura umjesto sinonimičnih glagolskih leksema ne treba tumačiti samo kao odliku dobrog stila, već treba imati u vidu semantičku distinkciju analitičkih konstrukcija koje su u funkciji izražavanja specifičnijeg značenja, dok se radnja označena sinonimičnim glagolskim leksemama interpretira u apstraktnijem smislu, što je u suprotnosti sa zahtjevima pravne preciznosti.

Deverbativne nominalizovane strukture takođe predstavljaju jedno od dominantnih sintaksičkih obilježja izvornog teksta. Oslanjajući se na autore (Bhatia: 1993, Chroma: 2004, Gibbons: 1994, Radovanović: 1977) koji raspravljaju o nominalizovanim strukturama u izvornom i ciljnom jeziku, moguće je ustanoviti primjere paralelne upotrebe nominalizovanih struktura u engleskom i crnogorskom. Primjeri iz korpusa ukazuju na paralelnu upotrebu deverbativnih nominalizovanih struktura u engleskom i crnogorskom kada su pomenute strukture u funkciji kondenzatora rečeničnog značenja (a) i ekspanenata sintaksičkih funkcija subjekta i objekta (b):

a) The first three applicants were eventually convicted in 2003 and sentenced to life imprisonment **for an attempt to undermine the constitutional order**, whilst the last applicant was granted the benefit of amnesty legislation.

Prva tri podnosioca predstavke su na kraju bila osuđena 2003. godine i određena im je doživotna zatvorska kazna **za pokušaj narušavanja ustavnog uređenja**, dok je posljednji podnosilac predstavke amnestiran.

b) **The disclosure of such data** may dramatically affect his or her private and family life, as well as the individual's social and employment situation, by exposing that person to opprobrium and the risk of ostracism (see *Z v. Finland*, judgment of 25 February 1997, Reports 1997-I, §§ 95-96)." (§40).

Objavlivanje takvih podataka može imati dramatičan uticaj ne samo na

porodični i privatni život lica već i na društveni život i zaposlenje usljed izlaganja datog lica sramoti i riziku izopštavanja (v. Z. protiv Finske, presuda od 25. februara 1997. godine, Izvještaji 1997-I, §§ 95-96).” (§40).

This correlation implied that the Contracting State in question, whilst in principle being free to decide what measures it wished to take in order to ensure **compliance with Article 11**, was under an obligation to take account of the elements regarded as essential by the Court’s case-law.

Ova korelacija je implicirala da je data država potpisnica, iako načelno slobodna da odluči o mjerama koje želi da preduzme kako bi obezbijedila **poštovanje člana 11**, u obavezi da uzme u obzir elemente koji se smatraju važnim sa aspekta sudske prakse.

Analognu upotrebu deverbativnih nominalizovanih struktura u engleskom i crnogorskom ustanovili smo i u naslovima:

Denial of right to form trade unions - **Uskraćivanje** prava na osnivanje sindikata.

Annulment of a collective agreement - **Poništenje** kolektivnog ugovora, kao i u primjerima koji sadrže leksičku negaciju:

Accordingly, there had been a violation of Article 11 on account of **the failure to recognise the applicants’ right**, as municipal civil servants, to form a trade union.

Prema tome, došlo je do kršenja člana 11 po osnovu **nepriznavanja prava** podnosiocima predstavke da, u svojstvu službenika lokalne samouprave, osnuju sindikat.

Zaključak

Primjeri iz korpusa ukazuju na produktivnu upotrebu analitičkih struktura sa semantički nespecifičnim glagolima, ali i na čestu upotrebu konstrukcija sa deverbativnom imenicom, tako da možemo tvrditi da pomenute strukture spadaju u kategoriju mikrostrukturnih obilježja rezimea presuda koja zavrjeđuje pažnju prilikom prevođenja. Druga značajna kategorija mikrostrukturnih obilježja obuhvata dijapazon leksičkih jedinica koje autor izvornog teksta koristi za uvođenje nalaza, mišljenja i konačnog stava Suda. Usporedna analiza jezika presuda crnogorskih sudova i presuda Evropskog suda koju smo sprovedi radi pronalaženja odgovarajućih prevodnih rješenja za gore pomenute leksičke jedinice, ukazala je na veću fleksibilnost jezika u presudama i rezimeima presuda Evropskog suda, tako da nije uvijek jednostavno pronaći adekvatna prevodna rješenja koja bi zadovoljila očekivanja primaoca prevoda.

Literatura

- Alcaraz, E. and Hughes, B. (2002) **Legal Translation Explained**, Manchester: St. Jerome Publishing.
- Bhatia, V.K. (1993) **Analysing Genre: Language Use in Professional Setting**, London and New York.
- Chroma, M. (2004) **Legal Translation and the Dictionary**, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Gibbons, J. (1994) **Language and the Law**, London and New York: Longman.
- Ivir, V. (1985) **Teorija i tehnika prevođenja**, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Newmark, P. (1998) **A Textbook of Translation**, New York and London: Prentice Hall.
- Radovanović, M. (1977) "Dekomponovanje predikata na primerima iz srpskohrvatskog jezika", **Južnoslovenski filolog**, XXXIII, pp. 53-80.
- Radovanović, M. (1977) "Imenica u funkciji kondenzatora", **Zbornik za filologiju i lingvistiku**, XX/1, pp. 1-162.
- Reiss, K. (2004) "Type, Kind and Individuality of Text", in Lawrence, V. (ed.), **The Translation Studies Reader**, London and New York: Routledge, pp: 160-171.
- Šarčević, S. (2000) **New Approach to Legal Translation**, The Netherlands: Kluwer Law International.

+

Dragana Čarapić

ANALIZA LEKSIČKIH GREŠAKA U ESEJIMA STUDENATA

Apstrakt: *Predmet ovog rada je analiza leksičkih grešaka u esejima studenata prve godine Ekonomskog fakulteta u Podgorici. Istraživanje je obuhvatilo 50 eseja pisanih na temu "My kind of holiday". Eseji su sadržali od 300 do 350 riječi. Leksičke greške su podijeljene u 20 potkategorija u okviru dvije glavne kategorije: formalna obilježja i semantička obilježja.*

Ključne riječi: *leksičke greške, eseji, formalna obilježja, semantička obilježja*

Istraživanja u oblasti analize leksičkih grešaka u pisanom jeziku

„Učiti se na greškama“ nije samo narodna poslovice, već i sastavni dio svih metoda savladavanja stranog jezika, a pravljenje grešaka je neizbježno u toku tog dugotrajnog procesa. Kroz empirijska istraživanja dokazano je da su leksičke greške najčešća vrsta grešaka u pisanom engleskom jeziku (Meara, 1984). Karter (Carter, 1998: 185) ukazuje na to da se van okvira učionice greške u leksičkom odabiru manje tolerišu od sintaksičkih grešaka. Neodgovarajući leksički izbor može dovesti do nerazumijevanja poruke ili do velikih poteškoća u njenoj interpretaciji. Upravo zato treba im posvetiti odgovarajuću pažnju i proučavati ih. U uvodnom dijelu ovog rada, taksonomijski će se predstaviti leksičke greške u pisanom jeziku, a potom će se taj prikaz upotrijebiti u analizi grešaka koje su studenti napravili u svojim esejima.

I pored toga što su leksičke greške učestale u pisanom jeziku, one nijesu dovoljno istraživane (Schmitt, 2000: 4). Među rijetkim studijama koje se bave ovom oblašću izdvaja se rad Duskove (1969), koja je utvrdila postojanje četiri vrste leksičkih grešaka dok je analizirala 50 sastava čeških studenata na postdiplomskim studijama. Prve su greške u stilu (formalni/neformalni), druge su nastale zbog postojanja sličnosti u značenju, treće su posljedica pogrešnog odabira riječi usljed upotrebe jednog ili nekoliko ekvivalentnih riječi u češkom i engleskom jeziku, dok su četvrte nastale usljed izobličenja riječi (npr. *throw* umjesto *through*, *solve* umjesto *dissolve*). Rezultati ovog istraživanja su u skladu sa saznanjima Heninga (Henning, 1973), koji je otkrio da učenici stranog jezika prilikom usvajanja vokabulara prave čvrste asocijacije između forme riječi i njihovog značenja. Ovo istraživanje je ukazalo i na to da početnici prave greške koje su zasnovane na asocijacijama u vezi sa formom riječi, dok učenici na višim nivoima prave greške koje nastaju usljed uspostavljanja izvjesnih asocijacija sa značenjem riječi. Laufer (1991) se bavio iscrpnim empirijskim istraživanjima pogrešnog leksičkog odabira u slučajevima u kojima je postojala sličnost između prave leksičke forme riječi i njene pogrešne intepretacije, pojava poznata i kao *sinformijska zabuna*. To su riječi koje imaju isti korijen ali se razlikuju u svojim sufiksima i prefiksima, riječi koje su skoro identičnog morfološkog izgleda, izuzev, recimo, jednog samoglasnika, konsonanta ili diftonga. Laufer je otkrio i to da prilikom savladavanja stranog jezika učenici nailaze na poteškoće u razlikovanju leksičkih formi, naročito u slučajevima postojanja *sinformijskih* oblika u primjerima sufiksacije

(npr. considerable i considerate). Razlog tome je što učenici nekog drugog stranog jezika ne znaju sve izvedenice u jeziku koji uče (Schmitt i Meara, 1997).

Visok nivo znanja jezika često ne znači i manji broj leksičkih grešaka. Naprotiv, nekada učenici na višim nivoima prave veći broj leksičkih grešaka od učenika na nižim nivoima (Martin, 1984). Najučestalije greške vezane su za pogrešnu upotrebu sinonimijskih oblika; čak i učenici na univerzitetskom nivou obrazovanja imaju velikih problema sa sinonimima, kao i sa izborom vokabulara koji podrazumijeva odgovarajući stil, sintaksu, kolokacije i specifično značenje. Da bi se savladalo znanje kolokacija, koje predstavljaju ključni problem u učenju stranog jezika, potrebno je biti u dužem i stalnom kontaktu sa izvornim govornicima tog jezika (Schmitt, 1998), dok je za njihovu pravilnu upotrebu nerijetko potrebna i intuicija govornika (Sinclair, 1991).

Leksičke greške mogu nastajati ili zbog uticaja maternjeg jezika ili zbog poteškoća u savladavanju riječi (Laufer, 1997), a maternji jezik može uticati i na sâm kognitivni proces usvajanja stranog jezika (Corder, 1992).

U pokušaju da se stekne što bolji uvid u različite vrste leksičkih grešaka koje učenici prave, osim na vrste grešaka i njihovu učestalost, u ovom radu obratiće se pažnja i na greške koje se mogu pripisati jezičkoj interferenciji.

Metodologija istraživanja

Istraživanje je obuhvatilo 50 eseja studenata prve godine Ekonomskog fakulteta u Podgorici. Dakle, učesnici ovog istraživanja su tokom prethodnog školovanja ovladali tehnikama pisanja eseja i time stekli iskustvo relevantno za ovo istraživanje.

Tema eseja bila je *My kind of holiday*. Eseji su sadržali od 300 do 350 riječi. Leksičke greške su podijeljene u 20 potkategorija u okviru dvije glavne kategorije: formalna obilježja i semantička obilježja.

Klasifikacija leksičkih grešaka

U postupku utvrđivanja vrste leksičkih grešaka, rad se oslanja na Džejmsovu (James, 1998) taksonomiju leksičkih grešaka, prema kojoj se one dijele u dvije glavne kategorije: formalne greške i semantičke greške. Ovaj pristup zasniva se na polazištu koje zagovara Ričards (Richards, 1976), a koje upućuje na sedam vještina koje je potrebno savladati da bi se naučila jedna riječ:

- (a) morfologija riječi, uključujući njen izgovor i pisanje,
- (b) sintaksičko okruženje riječi i funkcionisanje u frazi i rečenici,
- (c) funkcionalne ili strukturalne restrikcije, ili kolokacije,
- (d) semantičke osobenosti,
- (e) konotacije,
- (f) asocijacije,
- (g) učestalost upotrebe riječi.

Analiza grešaka¹

A Formalne greške

1. Pogrešna upotreba forme riječi

James izdvaja četiri vrste sinformijskih oblika:

- 1.1. Sufiksadni tip, u kojem ovi oblici imaju isti korijen, ali različite sufikse (npr. *considerable/considerate, competition/competitiveness*). Ova vrsta leksičkih grešaka nije otkrivena u toku analize studentskih eseja.
- 1.2. Prefiksadni tip, u kojem se prepoznaje isti korijen, ali različiti prefiksi (npr. *reserve/preserve, consumption/resumption/assumption*). Ni u okviru ovog tipa leksičkih grešaka u analiziranim esejima nema reprezentativnih primjera.
- 1.3. Tip zasnovan na samoglasnicima (npr. *seat/set, manual/menial*) predstavlja visokofrekventnu vrstu leksičkih grešaka u analiziranim esejima studenata.²
- 1.4. Tip zasnovan na suglasnicima (npr. *save/safe, three/tree*) takođe je, u priličnoj mjeri, zastupljen u analiziranim esejima.³

2. Greške u formi riječi

Ovdje se radi o riječima koje ne postoje u stranom jeziku i koje nastaju zbog interferencije sa maternjim jezikom. Stoga se ove greške nazivaju *međujezičkim greškama u formi riječi*. Džejms ovu vrstu grešaka dijeli na dva tipa: pozajmljenice i kalkove.

- 2.1. Pozajmljenice ukazuju na riječi maternjeg jezika koje se bez ikakvih promjena koriste u stranom jeziku, npr. kancelarija – *cancelary*, sala – *sale* (Lakić, 2001: 5). U analiziranim esejima nema ove vrste leksičkih grešaka.
- 2.2. Kalkovi su rezultat upotrebe neke fraze ili riječi iz maternjeg jezika (npr. *economical situation/economic situation*). S obzirom na to da je jezička interferencija vrlo često uzrok pravljenja grešaka u procesu učenja stranog jezika, u esejima studenata nailazi se na očekivano veliki broj grešaka ovog tipa.⁴

1 Odabrani primjeri leksičkih grešaka u studentskim esejima, koji su indikovani u okviru pojedinih tipova leksičkih grešaka, biće prikazani u fusnotama, dok se ukupan broj leksičkih grešaka sa presjekom njihove učestalosti nalazi u okviru **tabele 1**.

2 theyr/their
whether/weather
cirious/curious

3 vent/went
expecially/especially
desided/decided

4 I was in Sarajevo on summer camp/at a summer camp
We went on sightseeing./We went sightseeing.

3. Izobličenja riječi

Ove greške nastaju prilikom pogrešne upotrebe stranih riječi, a da nema primjera jezičke interferencije ili grešaka u pisanju. Džejms (1998: 35) ovu vrstu grešaka dijeli na pet sljedećih tipova grešaka:

- 3.1. izostavljanje grafema (npr. *intersting*<*interesting*>⁵),
- 3.2. nepotrebno dodavanje grafema (npr. *dinning room* <*dining room*>⁶),
- 3.3. pogrešan odabir (npr. *delitouse*<*delicious*>⁷),
- 3.4. greška u redosljedu slova (npr. *littel*<*little*>⁸),
- 3.5. slivanje (npr. *travell*<*travel+travelled*>.⁹)

B Semantičke greške

Džejms (1988: 39) semantičke greške dijeli na dva glavna tipa: greške u vezi sa značenjskim odnosima i greške u odabiru kolokacija.

1. Greške u vezi sa značenjskim odnosima

Istraživanja u okviru psiholingvistike ukazuju na podatak da ljudi skladište riječi povodeći se značenjskim odnosima među njima. Vokabular, naravno, podrazumijeva postojanje koncepata, kao i njihovih odnosa u okviru leksičkih polja (npr. *žena* i *djevojčica* pripadaju leksičkom polju *pol*) (Deese, 1966).

Izdvajaju se četiri glavna tipa grešaka u vezi sa značenjskim odnosima (James, 1988: 40):

- 1.1. upotreba superonima umjesto hiponima, kada se umjesto bliže određenog (specifičnog) termina koristi neki opšti termin, zbog čega ni značenje riječi nije bliže određeno (npr. *We have modern equipment*<*appliances*>*in our house*);
- 1.2. upotreba hiponima umjesto superonima (npr. *The colonels* <*officers*> *live in the castle*);
- 1.3. upotreba neodgovarajućih ko-hiponima (npr. *I think the city has good communication* <*transportation/public transport*> *such as a lot of buses*);

I have good remembers./I have nice memories.

5 wich/which

realy/really

runing/running

6 tallked/talked

beautifull/beautiful

allmost/almost

7 amassed with the view/amazed with the view

it payed off/it paid off

8 excately/exactly

pedestrain/pedestrian

bycicles/bicycles

9 travell/travel

- 1.4. upotreba pogrešnog približnog sinonima (npr. *a regretful<penitent/contrite>criminal or sinner*).¹⁰

2. Greške u odabiru kolokacija

U rječniku *BBI* (1990: vii-xii) kolokacijom se smatra sintagma koja je neidiomska, ali je u jeziku utvrđena i prepoznatljiva, dok Carter (1987: 47) kolokaciju definiše kao grupu riječi koja se višekratno ponavlja u jeziku. Ros (Roos, 1976: 66) pod kolokacijom ne podrazumijeva samo dvije udružene lekseme, već i tendenciju tih jedinica da se udružuju (Stojčić, 2009: 54).

Džejms (1998: 42) upućuje na tri nivoa pogrešne upotrebe kolokacija:

- 2.1. semantički određen odabir riječi (npr. *The city is grown <developed>*)¹¹;
- 2.2. sintaksički pogrešni odabiri (npr. *An army has suffered big losses<heavy losses>*). U okviru ove vrste leksičkih grešaka izdvajaju se sljedeće podvrste:
 - 2.2.1. neodgovarajući oblik date riječi¹²,
 - 2.2.2. nepotpuni oblik riječi ili sintagme¹³,
 - 2.2.3. neodgovarajući odabir vrste riječi¹⁴;
- 2.3. Proizvoljne kombinacije (npr. *hike-hitch<hitch-hike>*).

Radi pravljenja što obuhvatnije taksonomije leksičkih grešaka, u rad su uključeni i elementi Ličove (Leech) teorije značenja. Uzimanje u obzir značenja je neizbježno u utvrđivanju semantički neprihvatljivih leksičkih oblika. Lič (1990: 23) ukazuje na sedam tipova značenja: konceptualno, konotativno, društveno, afektivno, preneseno, kolokativno i tematsko značenje. Od navedenih tipova značenja, samo je kolokativno značenje uključeno u Džejmsovu taksonomiju grešaka. U okviru kolokativnog značenja, prepoznaju se tzv. *prepozicijski partneri* (glagol ili imenica+specifična prepozicija, prepozicija+imenica – npr. *some channels in<on>television, surrounded with<by>nature*). U analiziranim esejima ima ukupno 15 primjera ove vrste leksičkih grešaka.¹⁵

10 It upgraded my happiness./It enhanced my happiness.

welcoming people/hospitable people
we are in good society/we are in good company

11 Slightly little people were on the streets./A few people were in the streets.

wishing the wish/making the wish
on that kind of way/in that way

12 surround beautiful nature/surrounded by beautiful nature

We lied on the beach./We were lying on the beach.
buidled/built

13 I haven't obligations.../I haven't got obligations...

to back to old habits/to get back to old habits
itting in the coffee/sitting in the coffee shop

14 I am impressive with these places./I am impressed with these places.

There is so quiet and private./It is so quiet and private.
Every day we were go.../Everyday we went...

15 depend of/depend on

Tip grešaka	Br. grešaka Ukupno=125	Procenat od ukupnog br. grešaka	Broj eseja koji sadrže greške	br. grešaka po 1 radu
1. Tip zasnovan na samoglasnicima	23	18,4%	30	0,6
2. Sintaksički pogrešni odabiri	16	12,8%	17	0,34
3. Prepozicijski partneri	15	12%	17	0,34
4. Kalkovi	13	10,4%	17	0,34
5. Semantički pogrešni odabiri riječi	12	9,6%	20	0,4
6. Upotreba pogrešnog približnog sinonima	11	8,8%	5	0,1
7. Izostavljanje grafema	10	8%	16	0,32
8. Nepotrebno dodavanje grafema	10	8%	11	0,22
9. Tip zasnovan na suglasnicima	9	7,2%	9	0,18
10. Greške u redosljedu slova	3	2,4%	2	0,04
11. Pogrešan odabir	2	1,6%	2	0,04
12. Slivanje	1	0,8%	2	0,04

Tabela 1. Skaliranje grešaka na osnovu njihove učestalosti

Rezultati analize

Na osnovu analize, zaključuje se da među formalnim greškama, u dijelu koji se odnosi na pogrešnu upotrebu riječi, ima najviše grešaka u okviru tipa koji je zasnovan na samoglasnicima (23), dok ih ukupno 9 pripada tipu koji je zasnovan na suglasnicima. Među greškama u formi riječi izdvajaju se primjeri kalkova (13). U slučajevima izobličenja riječi, ima 10 primjera izostavljanja grafema i isto toliko primjera nepotrebno dodavanja grafema. Znatno je manji broj grešaka u redosljedu slova (3), grešaka pogrešnog odabira (2) i slučaja slivanja (1).

Među semantičkim greškama, najviše je primjera neadekvatnih prepozicijskih partnera (15). Ukupno je 11 primjera upotrebe neadekvatnog približnog sinonima, dok među greškama u odabiru kolokacija ima 12 primjera semantički određenog odabira riječi i 16 primjera sintaksički pogrešnih odabira.

Kada se uporedi broj formalnih i semantičkih grešaka, uočava se veći broj formalnih (71) u odnosu na semantičke greške (54).

Rezultati ove analize su neočekivani, jer je u većini dosadašnjih istraživanja leksičkih grešaka u studentskim esejima bilo više semantičkih grešaka nego formalnih (Martin, 1984). U potrazi za opravdanim razlozima prethodno navedenih rezultata, potrebno je osvrnuti se i na stil u izražavanju ispitanika. Naime, primjećeno je da se studenti odlučuju za jednostavnije i uobičajene jezičke fraze i kolokacije, čime izbjegavaju korišćenje približnih sinonima i manje poznatih kolokacija. Ovaj pristup, naravno, utiče i na suvoparnost stila u izražavanju.

Vjerovatno je namjera da se ne napravi veliki broj grešaka uzrok ovom istraja-

vanju u jezičkim obrascima i klišeima. Naime, usljed velike sigurnosti da neće pogriješiti prilikom upotrebe već poznatih fraza, studenti prave i veliki broj propusta u pravopisu (71 formalna greška).

Nakon ovih rezultata nameću se i određene pedagoške implikacije. Očigledno je da radi obogaćivanja vokabulara studenata i usavršavanja njihove pismenosti treba obratiti pažnju na sinonime, antonime, izvedenice, kao i na idiomatske izraze. Ne treba, međutim, zanemariti ni pravopis, jer je upravo odgovarajuće savladavanje forme riječi osnova za njenu adekvatnu upotrebu.

Naravno da prilikom učenja novih riječi, osim navedenih leksičkih odnosa sličnosti i suprotnosti značenja (sinonimi i antonimi) i različitih morfoloških tvorbi (izvedenice), u uspješnom usvajanju riječi veoma bitnu ulogu imaju i kolokacije, koje podrazumijevaju učenje riječi u njihovom okruženju, a ne izolovano (Schmitt, 2000), na šta se ukazuje i u okviru *Lexical Approach*-a, veoma poznatog metoda učenja stranog jezika (Lewis, 1983).

Literatura

- Carter, R. (1998) **Vocabulary: Applied linguistics perspectives** (2nd ed.), London: Routledge.
- Corder, S. P. (1992) "A role for the mother tongue", u S. M. Gass & L. Selinker (eds.) **Language transfer in language teaching**, Amsterdam: John Benjamins.
- Deese, J. (1966) **The structure of associations in language and thought**, Baltimore: John Hopkins.
- Duskova, L. (1969) "On sources of errors in foreign language learning", **International Review of Applied Linguistics**, 7.
- Henning, G. H. (1973) "Remembering foreign language vocabulary: Acoustic and semantic parameters", **Language Learning**, 23.
- James, C. (1998) **Errors in language learning and use: Exploring error analysis**, New York: Longman.
- Lakić I. (2004) "Error analysis. Types and causes", **38. Međunarodna godišnja IATEFL Konferencija**, Liverpool: Velika Britanija, 13. – 17. april 2004.
- Laufer, B. (1997) "What's in a word that makes it hard or easy: Some intralexical factors that affect the learning of words", u N. Schmitt & M. McCarthy (eds.) **Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Leech, G. N. (1981) **Semantics**, (2nd ed.), Middlesex: Penguin Books.
- Lewis M. (1983) **The lexical approach: The state of ELT and the way forward**, Hove, England: Language Teaching Publications.
- Martin, M. (1984) "Advanced vocabulary teaching: The problem of synonyms", **The Modern Language Journal**, 68.
- Meara, P. (1984) "The study of lexis in interlanguage", u A. Davies, C. Criper & A. Howatt (Eds.) **Interlanguage**, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Richards, J. C. (1976) "The role of vocabulary teaching", **TESOL Quarterly**, 10, 77– 89.
- Schmitt, N. & Meara, P. (1997) "Researching vocabulary through a word knowledge framework: Word associations and verbal suffixes", **Studies in Second Language Acquisition**, 19.
- Schmitt, N. (1998) "Measuring collocational knowledge: Key issues and experimental assessment procedure", **International Review of Applied Linguistics**.
- Schmitt, N. (2000) **Vocabulary in Language Teaching**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sinclair, J. M. (1991) **Corpus, concordance, collocation**, Oxford: Oxford University Press.
- Stojčić V. (2009) **Kolokacije u književnom prevodenju sa srpskog jezika na engleski**, dostupno na: www.ff.ni.ac.yu/biblioteka/bilteni/bilten091/srpski_jezik.htm; preuzeto: 21.01. 2010.

Raba Hodžić i Valentina Tanjević

PROCES EVALUACIJE STUDENTSKIH PREVODA

Apstrakt: *Ovaj rad iznosi zapažanja i činjenice koje se odnose na značaj i ulogu prevođenja kao interlingvističke vještine i mogućeg pristupa u nastavi stranih jezika, kao i proces evaluacije prevoda. Pokazaće se kako je didaktička vježba prevođenja, uprkos tome što je u prošlosti osporavana i postepeno izgubila ulogu efikasne tehnike u nastavi stranih jezika, danas i te kako prisutna i kako je sve veći broj nastavnika koji koriste ovu tehniku, kao i studenata koji usvajaju strani jezik upravo kroz vježbe prevođenja.*

Na kraju je dat niz didaktičkih vježbi prevođenja koje se, u okviru predmeta Savremeni italijanski jezik, koriste na studijskom programu Poslovni italijanski jezik Fakulteta za strane jezike. Prikazane su i greške u prevodu na italijanski jezik i priložena tabela na osnovu koje se vrši njihova evaluacija.

Ključne riječi: *prevođenje, prevodilačka kompetencija, evaluacija prevoda, studentske greške*

Uvod

„Prevođenje, kao proces mišljenja, podrazumijeva u osnovi razumjeti i znati reprodukovati ali, kao didaktička vježba „verzije“ stranog ili u stranom jeziku, ono podrazumijeva leksičko istraživanje i adekvatnu analizu gramatičkih struktura.“ (Titone, 1987: 26). U ovom radu ćemo obrazložiti prednosti upotrebe vježbi prevođenja u nastavi stranih jezika i mjeru u kojoj one mogu biti od pomoći u usvajanju stranog jezika. Koji nivo jezičke kompetencije i koje su dodatne kompetencije neophodne za uspješno sprovođenje prevođenja u nastavi stranih jezika, kako se prevod može upotrijebiti kao instrument provjere znanja – pitanja su koja su razmotrena u radu.

Cilj rada je, dakle, da se ukaže na potrebu da prevođenje sa stranog i na strani jezik bude sastavni dio nastave stranog jezika zarad postizanja veće samostalnosti kod učenika i stvaranja veće međujezičke, pragmatičke i kulturne kompetencije.

Budući da prevođenje, kao jezička vještina, podrazumijeva određeni nivo poznavanja stranog jezika, odnos između prevođenja i glotodidaktike je oduvijek postojao. U prošlosti je kroz brojne metode i pristupe prevođenje više puta uključivano i isključivano iz nastave stranih jezika, a razlog tome leži u činjenici da je vladalo uvjerenje kako upotreba maternjeg jezika može negativno uticati na usvajanje stranog jezika. „Smatra se da razlike između maternjeg i stranog jezika i znanje koje učenik posjeduje iz maternjeg jezika utiču na usvajanje stranog jezika. Kada su ova dva jezika slična, maternji može biti od pomoći u usvajanju stranog jezika“ (Skehan, 2008: 411). Ovaj proces, definisan kao uticaj koji proističe iz razlika i sličnosti između ciljnog jezika i svakog drugog jezika koji je prethodno usvojen, naziva se jezički transfer, odnosno unakrsni jezički uticaj.

Danas se prevođenje još uvijek smatra tradicionalnim metodom nastave stranih jezika, tako da savremena glotodidaktika, koja je sve usredsređenija na utvrđivanje

metoda i tehnika koje u procesu nastave „obeshrabruju“ pribjegavanje maternjem jeziku, odbacuje prevođenje kao osnovnu jezičku vještinu, odnosno, pridodaje je kao petu vještinu.

Uprkos tome, u pedagoško-didaktičkoj praksi, naročito na fakultetima na kojima se izučavaju strani jezici, pokazalo se da su vježbe prevođenja i te kako prisutne u procesu nastave, kao i da se prevođenje koristi kao instrument za provjeru znanja, jer svako učenje stranog jezika podrazumijeva i vještinu prevođenja, medijacije između maternjeg i stranog jezika, kako na intrasubjektivnom, tako i na intersubjektivnom nivou.

„Postoje četiri različita plana posmatranja uloge prevođenja u nastavi stranih jezika: prevodilačka kompetencija nasuprot jezičkoj; prevođenje kao tehnika učenja stranih jezika; prevođenje kao instrument provjere znanja i prevođenje kao vještina“ (Balboni, 1998: 54).

Prevodilačka kompetencija

Prevodilačka kompetencija podrazumijeva vještine i znanje neophodno za uspješno ovladavanje prevodilačkim procesom.

„Polazimo od pretpostavke da je to dvostruka kompetencija koju treba da poseduje jedan prevodilac: s jedne strane, sposobnost da razume značenjski potencijal specifičnih izbora napravljenih na svim jezičkim nivoima, izvornog teksta a, s druge strane, sposobnost preformulacije tog istog potencijala primaocima ciljnog teksta pomoću odgovarajućih jezičkih sredstava; ona podrazumeva jezičku i kulturnu kompetenciju kao i sposobnost za preformulaciju“ (Samardžić, 2009: 263).

Veliki broj metodičara i traduktologa misli da prevođenje kao vještinu treba izbjegavati na početnim kursevima učenja stranih jezika.

„Smatra se da upotreba vježbi prevođenja može dovesti do pogrešnih tumačenja, odnosno do zaključka da govoriti jezik znači prevoditi sopstvenu misao sa maternjeg na strani jezik, kao i da razumijevanje teksta na stranom jeziku podrazumijeva prevođenje svih riječi toga teksta na maternji jezik“ (Balboni, 1998: 83).

Fredi (1999: 126) ostavlja prostora za djelimičnu upotrebu prevoda u osnovnim školama:

„Iako prevođenje nikako ne treba da obuhvata nastavu u osnovnim školama, ne treba ni potcijeniti potrebu da se učenicima prikažu ekvivalentna značenja riječi, skraćenica i izraza sa kojima se svakodnevno sreću i koji u velikoj mjeri privlače njihovu pažnju: nazivi prodavnica, saobraćajni znaci, naslovi u novinama, reklamne marke...“

Kada je riječ o odnosu stepena lingvističke kompetencije i prevođenja, Laura Salmon (2005: 42) tvrdi da je u didaktici prevođenja ponekad čak bolje imati posla sa početnicima koji „pokazuju veće prevodilačke sposobnosti budući da je kod njih strah da

će pogriješiti manji i da su ohrabreni činjenicom da se greška, u stvari, pozitivno ocjenjuje.“ Dakle, kategorija „greške“ zamjenjuje se kategorijom „radikalne promjene značenja“, „dodavanje“, „izostavljanje“ i sl.

Iako se zapažanja Salmonove odnose na didaktiku prevođenja, a to ni u kom slučaju nije isto što i didaktika stranog jezika, ona zajedno sa Fredijevim mogu pospješiti upotrebu vježbi prevođenja čak i na veoma niskim nivoima jezičke kompetencije. Harbord (1992: 351) navodi prevođenje kao prirodan i neizbježan fenomen u procesu usvajanja stranog jezika, ističući ga čak kao omiljenu strategiju kod učenika:

„Učenici će neizostavno, a često i nesvjesno, pokušati da prenesu neku strukturu izvornog jezika na najbližu i najprihvatljiviju strukturu na ciljnom jeziku, ne mareći uopšte da li im nastavnik dozvoljava upotrebu prevođenja“.

Pa ipak, stručnjaci su više za to da se vježbe prevođenja koriste na naprednijim jezičkim nivoima. Prevođenje se zato i razlikuje prema prevodiocu. „Prevođenje nije statičan i mehanički proces, kao što bi se htjelo da bude prema matematičkoj teoriji prevođenja, već proces koji je sklon razlikovanju i koji je subjektivan“ (Titone, 1987: 58). Dakle, prevođenje je posebna jezička vještina koja podrazumijeva ne samo jezičku kompetenciju u dva jezika, već i brojne druge kompetencije, te stoga nastava prevođenja ima za cilj usvajanje i razvijanje ove posebne jezičke vještine, odnosno prevodilačke kompetencije. Prevodilačka kompetencija je složena kategorija koja se sastoji od nekoliko potkompetencija koje uslovljavaju pravilan razvoj prevodilačkog procesa i u kojima leže problemi usvajanja prevodilačke kompetencije, a tim i ovladavanja prevodilačkim procesom. Ti problemi se mogu riješiti utvrđivanjem problema i nastojanjem da se on što adekvatnije prevaziđe.

Prevodilačke potkompetencije su: jezička, vanjezička, instrumentalna, psihofiziološka, strateška i kompetencija transfera. Pogrešno je shvatanje da je jezička potkompetencija sama po sebi dovoljna u ovladavanju prevodilačkim procesom. I ostale potkompetencije su uključene u svaki prevodilački čin i podjednako učestvuju u prevodilačkoj kompetenciji. Njihovu uzajamnu povezanost kontroliše strateška potkompetencija, koja nadzire i nadomješćuje slabosti prisutne u ostalim potkompetencijama. Među studentima postoje individualne razlike u razvijenosti prevodilačkih potkompetencija, pa nastavnik to mora imati u vidu pri upotrebi prevođenja kao tehnike u nastavi stranih jezika i mora raditi na njihovom podjednakom usvajanju i razvijanju kod studenata, zarad uspješnog savladavanja prevodilačkog procesa, pa tako i stranog jezika.

Iako Fredi odbija upotrebu vježbi prevođenja kao načina učenja stranih jezika kroz puko prevođenje značenja sa jezika originala na ciljni jezik, Balboni pokazuje veliko interesovanje za prevođenje kao tehniku, baveći se njegovom prirodom i glotodidaktičkom ulogom. Međutim, on na prevod ne gleda kao na „finalni proizvod“ koji se kao cilj nameće učenicima, već više kao na proces koji dovodi do stvaranja novog teksta na drugom jeziku. Dakle, on govori o problematici prevođenja, tj. govori o „pro-

cesu čiji cilj nije da proizvede savršen prevod, već da prikaže i omogući prevazilaženje poteškoća na koje se može naići prilikom prevođenja“ (Balboni, 1998: 82). Tako razmatra probleme neprevodljivosti teksta, a ti problemi mogu biti različite prirode.

Na osnovu takvog zapažanja možemo zaključiti da prevođenje ima svoje tekstu- alno, interlingvističko i interkulturalno značenje. Prevođenje kao tehnika najbolji je primjer interlingvističke aktivnosti, pa je samim tim lako zaključiti koliku ulogu ono ima u nastavi stranih jezika. Međutim, njegova efikasnost je zagantovana samo ako su jasno utvrđeni njegova uloga i ciljevi kojima teži u nastavi. U savremenoj glotodidaktici tačnost prelazi u drugi plan u odnosu na pragmatičku efikasnost komunikacije na stranom jeziku, pa sve to dovodi do upotrebe vježbi prevođenja tokom kojih se procjenjuje sam proces, a ne finalni proizvod.

„Odnos između prevođenja i učenja stranog jezika danas karakteriše neka vrsta dvosmislenosti upravo zato što se prevođenje shvata kao metod/ tehnika učenja stranog jezika, koji može biti prisutan u okviru kursa stranog jezika, i kao sticanje profesionalnih kompetencija, kada prevođenje više nije sastavni dio kursa, već sledi za njim ili je istovremeno sa njim“ (Samardžić, 2009: 262).

Iako su prevodilačka vještina i učenje stranih jezika međusobno usko povezani, za dobar prevodilački kurs to nije dovoljno, već on mora biti baziran na sljedećim ubjeđenjima:

- ne znači da je dobar nastavnik stranih jezika i dobar nastavnik prevođenja (prevođenje je vještina koja se razlikuje od ostalih lingvističko-komunikativnih vještina koje se koriste u učenju stranih jezika, ono zahtijeva epistemološka i različita didaktička znanja);
- prevođenje zahtijeva da učenik već posjeduje određeni nivo jezičke kompetencije, kako stranog, tako i maternjeg jezika;
- prevođenje zahtijeva i da učenik posjeduje znatan nivo interkulturalne kompetencije.

Prevođenje ne omogućava samo prenošenje jezičkih poruka, već i uštedu vremena na času. Atkinson (1987) predlaže neke strategije koje olakšavaju sam tok časa: 1) objasniti značenje neke riječi kroz prevod; 2) provjeriti razumijevanje neke jezičke strukture stranog jezika na maternjem jeziku; 3) tražiti od učenika da daju prevod neke riječi kako bismo provjerili da li su je razumjeli; 4) obogatiti rječnik učenika dajući ekvivalentno značenje neke riječi na maternjem jeziku; 5) davati uputstva za izradu vježbe na maternjem jeziku kako bi učenici shvatili šta se od njih traži i kako bi se olakšala komunikacija nastavnik – učenik.

Tako se pokazalo da vježbe prevođenja nijesu samo korisne u učenju stranog jezika, već uporedo i razvijaju nivo znanja maternjeg jezika. Upoteba maternjeg jezika u nastavi ima brojne prednosti: bogati se leksika oba jezika, provjerava se razumijevanje kod učenika, olakšava davanje složenih uputstava za vježbu, stimuliše rad u grupi (učenici

provjeravaju i ispravljaju odgovore na vježbe i zadatke), olakšava objašnjenje neke složene gramatičke partije, omogućava provjeru smisla (kada učenici kažu ili napišu na stranom jeziku nešto što nema smisla, moraju pokušati da to prevedu na maternji jezik kako bi shvatili grešku), omogućava utvrđivanje u kojoj mjeri su usvojili oblike i značenja riječi, razvija perifrazičke strategije (kada učenici ne znaju kako da kažu nešto na stranom jeziku, moraju da nađu drugi način da to kažu na maternjem jeziku, kako bi lakše preveli riječ).

Prevođenje kao instrument provjere znanja (evaluacija prevoda)

Prevođenje je oblast u kojoj se stečena znanja i vještine prelamaju, pa predstavlja i mogući način provjere tih stečenih znanja i vještina. Dakle, može imati i „dijagnostičku“ funkciju, odnosno može se upotrijebiti kao instrument provjere znanja. Tako Bruno Osimo navodi: „Evaluacija prevoda se obavlja u četiri oblasti: traduktologiji, kritici, nastavi i tržištu“ (Osimo, 2004: 139).

U ovom radu pažnju ćemo posvetiti upotrebi prevoda kao instrumenta provjere znanja u nastavi, tačnije, kako se ocjena kvaliteta prevoda vrši u početnoj fazi savladavanja ove posebne jezičke vještine koja se izučava u okviru univerzitetskih studija stranih jezika i na koji način se kroz prevod može provjeriti nivo jezičke kompetencije kod studenata. Dakle, učenju stranog jezika priključuje se izučavanje prevođenja. Ovdje treba pomenuti da se upotreba prevođenja kao tehnike učenja stranog jezika ni u kom slučaju nije isto što i prevoditi kako bi se stvorio tekst na ciljnom jeziku.

U početnoj fazi učenja stranog jezika, određenoj kao školsko prevođenje, ono se koristi kao jedna od metoda učenja jezika. Međutim, tu se mora voditi računa o stepenu poznavanja ciljnog i izvornog jezika. Na četvrtoj godini studija, specijalističkim kursovima i masterima iz prevođenja ono postaje jedan od glavnih predmeta studija i ova faza se određuje kao upućivanje ka profesionalnom prevođenju.

„Ove dvije vrste prevođenja, tj. prevođenje u cilju učenja stranog jezika i profesionalno prevođenje, veoma se razlikuju, a ta razlika podrazumijeva i različitost u pristupu prevedenom tekstu kao i njegovoj evaluaciji“ (Samardžić, 2008: 267).

O tome govori i Delisle (2008):

„Cilj školskog i profesionalnog prevođenja nije isti, te stoga oni nemaju mnogo toga zajedničkog. Profesionalno prevođenje je komunikacioni proces, dok školsko prevođenje predstavlja sastavni dio jednog metoda učenja jezika.“

Kad je riječ o evaluaciji prevoda u nastavi, predmet ocjenjivanja je pripremljenost studenata. Kroz prevod se ocjenjuje nivo jezičke kompetencije, ali i u kojoj mjeri su studenti uspjeli da ovladaju prevodilačkim procesom, radeći na razvijanju i ostalih prevodilačkih potkompetencija. Kvalitet i kvantitet prevodilačkog procesa je fokus evaluacije. Funkcija evaluacije u nastavi je obrazovna (cilj vježbi prevođenja je da nastavnik

nauči studente vještini prevođenja), ali i selektivna (ocjenjivanje studenata). Na univerzitetu je cilj da se svim studentima pruži povratna informacija o vlastitim rezultatima, te da se napravi selekcija uspješnih studenata. Tekstovi koji se koriste su ispitni prevodi. Kroz njih se ocjenjuje prevodilačka kompetencija, tj. da li izvorni tekst i tekst prevoda sadrže istu poruku, iste implikacije, ista ili približno ista stilistička sredstava, isti jezički registar. Instrumenti koji se koriste u evaluaciji su različiti. Uglavnom je to brojanje grešaka i njihovo klasifikovanje po težini, kao i opšta procjena stila. Svakako da razlike među studentima postoje i različiti faktori uslovljavaju uspješnost u prevođenju. Neki studenti imaju razvijeniju jezičku kompetenciju, ali slabije ili gotovo uopšte ne poznaju oblast iz koje je izvorni tekst, pa se u prevodu snalaze mnogo gore od onih koji imaju bolje razvijenu svijest o kulturi ili vanjezičku potkompetenciju i koji dosta dobro poznaju datu oblast. Isto tako, studenti koji nemaju dovoljno razvijene osnovne jezičke vještine u izvornom jeziku, mogu odlično da prevode jer imaju dobro razvijene ostale vještine, prije svega receptivne.

Cilj prevođenja u početnoj fazi nastave stranog jezika je upoznavanje studenata sa morfološkim, sintaksičkim i leksičkim strukturama, kako bi mogli da stvore modele primjenljive na različite rečenice. Prevode se tzv. „vezani tekstovi“, koji su malo vjerovatni i gramatički ispravni, u kojima student treba da se suoči sa precizno utvrđenim problemima koji odgovaraju nivou kursa koji pohađa (Samardžić, 2008). Na početnim kursovima kriterijum za izbor teksta bi trebalo svesti na prevodivost izvornog teksta, tj. da ne sadrži konstrukcije, termine i pojmove koji se teško prevode. Riječ je o intuitivnom („pretpostavljam da bi mogli...“) i empirijskom pristupu („znam da ne bi mogli...“). Tekst proizveden u ovoj fazi ne možemo baš nazvati pravim tekstom, ali on nastavniku pomaže da shvati da li je student savladao određene nastavne jedinice. Tokom pregledanja prevoda nastavnik pokušava da shvati na koji način se došlo do određenih rješenja i šta je navelo studente da naprave greške. Budući da pretpostavlja koji su to jezički problemi na koje u određenom tekstu studenti mogu naići, unaprijed očekuje greške i jednostavno ih traži, pa ispravljanje takvih prevoda ponekad postaje skoro automatska radnja.

Dakle, važan element prevodilačkog procesa je uočavanje problema i njihovo adekvatno prevazilaženje. Ako se ne uoče ili ne riješe adekvatno, kao posljedica nastaju greške. Zaključujemo da je uspješno prevazilaženje grešaka bazirano na saznanju o njihovom pretpostavljenom izvoru. Poteškoće nastaju kada studenti pronalaze probleme tamo gdje ih nema, praveći greške tamo gdje ih ne očekujemo. Događa se i da nas studenti iznenade kada bez muke riješe neke pretpostavljene probleme.

S druge strane, na specijalističkim kursovima prevođenja studenti uče kako da reprodukuju funkcionalno ekvivalentne tekstove na dolazni jezik. Ti tekstovi nijesu „vještački“, već „pravi“, autor ih je napisao ili izgovorio spontano i nijesu napisani da bi poslužili za suočavanje sa nekim određenim jezičkim problemom (Samardžić, 2008). Dakle, ako rečenica na izvornom jeziku pripada standardnom jeziku, istovjetna situacija treba da bude na ciljnom jeziku. Mogućnost da se sadržaj kodiran na jedan način deko-

dira i ponovo enkodira drugim kôdom rezultira uglavnom neidentičnim sadržajem u oba kôda. Posljedica toga je da može doći do gubljenja nijansi, konotacija, a ponekad se neki, prije svega kulturološki elementi moraju transformisati i prilagoditi ciljnom jeziku. Stoga, neophodno je studenta uputiti u analizu teksta, njegove implikacije (filozofske, teološke, praktične itd) pripovijedanje i ostale slične discipline.

Evaluacija studentskih prevoda može biti veoma problematična zbog svoje subjektivne prirode. Ko se bavi evaluacijom prevoda, mora uvijek imati na umu da prihvatljivih rješenja ima više, međutim, ona moraju zadovoljiti jedan zahtjev: nastavnik mora biti siguran da je student savladao osnovne nastavne jedinice i da je shvatio značenje i sintaksičku strukturu rečenice.

„Ukoliko bi odgovor bio samo jedan, mogućnosti evaluacije bi bile mnogo jasnije i približile bi se matematičkim. Nastavnik mora da se potruži da razvije takav pristup prema evaluaciji prevoda koji će obezbijediti objektiv i konstruktivan feedback studentima. Problem veoma često leži i u činjenici da nastavnici ne određuju jasno koji je to tip prevodilačke aktivnosti koju očekuju od studenata. Retko se eksplicitno objašnjava da li prevod treba da teži filološkoj prikladnosti ili jednostavno prihvatljivosti (‘da tekst teče’)” (Samardžić, 2008: 136).

U didaktici prevođenja često se događa da nastavnici dolaze na čas sa već pripremljenim prevodima, a samim tim i prevodilačkim rješenjima, i da studentima nude samo jedno rješenje do kojeg su došli pripremajući se za čas. To je studentima samo djelimično korisno jer za njih rješenje nije važno toliko koliko ovladavanje prevodilačkim procesom. Upravo stoga bi možda bilo mnogo korisnije ukoliko bi nastavnik došao na čas bez dubljeg poznavanja teksta koji se obrađuje, jer je na taj način u prilici da pokaže studentima kako iskusna osoba reaguje pred problemima jednog teksta, kako dolazi do rešenja, koje izvore koristi.

„Upućivanjem studenata na odgovarajuću literaturu ili sredstva na raspolaganju prilikom prevođenja mogu se rešiti problemi koji se odnose na vanjezičku i instrumentalnu kompetenciju. Tako se ova posljednja može proveriti kroz pravilnu upotrebu rečnika“ (Samardžić, 2009: 268).

Primjeri iz prakse

Na studijskom programu Poslovni italijanski jezik Fakulteta za strane jezike, u okviru predmeta Savremeni italijanski jezik, pismeno prevođenje je jedna od osnovnih tehnika koje se koriste kako u procesu nastave, tako i kao instrument provjere znanja. Cilj vježbi prevođenja je da se prikažu fonološke, morfološke, sintaksičke, leksičke i semantičke razlike između maternjeg i italijanskog jezika. Na taj način omogućava se da studenti shvate koja su to različita sredstva koja ova dva jezika koriste kako bi izrazila jednu istu informaciju, odnosno prenijela informacije sa jednog koda u drugi, a te informacije ne obuhvataju samo činjenice koje treba saopštiti drugim kodom, već i

implikacije, konotacije, komponente specifične za kulturu dva jezika. Dakle, i sa kulturnog stanovišta vježbe prevođenja imaju veliki značaj. Naime, one omogućavaju detaljno upoređivanje kultura dva jezika, pružajući studentima mogućnost da lakše ovladaju osnovama italijanske kulture i civilizacije, jer prevođenje samom prirodom svog postupka navodi na detaljno i aktivno upoznavanje sa drugom kulturom, na traganje za zajedničkim crtama radi rješavanja određenog prevodilačkog problema. Naime, na ovaj način se dobro mogu predstaviti stavovi, stereotipi, odnosno implicitni vrijednosni sudovi tipični za datu kulturu.

Kako bi prevođenje kao tehnika u nastavi dalo dobre rezultate, nastavnik mora da uključi studente, predlažući interesantne vježbe i koristeći materijal koji će kod studenata pobuditi interesovanje i stimulirati njihovu kreativnost. Vježbe prevođenja koje su uključene u nastavu Savremenog italijanskog jezika na Fakultetu za strane jezike su: 1) **ispravljanje pogrešnog prevoda** (ovaj vid vježbe omogućava da student jasno sagledaju „kritične oblasti”, odnosno ono što za njih predstavlja najveće poteškoću); 2) **utvrđivanje kroz prevođenje** (ova vrsta aktivnosti pospješuje sticanje sigurnosti kod studenata, bilo da je riječ o nekoj gramatičkoj, leksičkoj ili sintaksičkoj partiji; cilj ovih vježbi je da pomognu studentima da izvježbaju onu oblast koja se pokaže najmanje razvijenom); 3) **upoređivanje više rješenja koja je dao nastavnik** (kod studenata razvija sposobnost da vode računa o kontekstu, kao i pragmatičnom značenju rečenica); 4) **upoređivanje prevedenog teksta sa originalom** (uspješno razvija vještinu prevođenja i uočavanje razlika koje postoje između dva jezika); 5) **sažimanje prevoda** (razvija vještinu govorenja i vještinu razumijevanja teksta, kao i sposobnost da se odredi šta je najbitnije u jednom tekstu) i 6) **prepričavanje i tumačenje prevoda** (provjeravaju se ne samo vještine govora i razumijevanja kod studenata već je nastavnik u prilici da vidi na koji način razmišljaju studenti, kako su shvatili tematiku i poruku teksta koji je dat za prevod).

U praksi se, dakle, pokazalo koje su prednosti upotrebe vježbi prevođenja u nastavi stranih jezika:

- podstiču studente da razmišljaju o značenju riječi unutar konteksta, a ne samo da mehanički koriste morfološke, sintaksičke i leksičke oblike, što se u velikoj mjeri događa upotrebom raznih strukturalnih vježbi;
- omogućavaju studentima da razmišljaju „komparativno.“ Poređenje dva jezika podiže kod studenata svijest o njihovim razlikama i pomaže im da u velikoj mjeri izbjegavaju najčešće greške na stranom jeziku;
- ohrabruju studente da prihvate rizik, a ne da pokušaju da ga izbjegnu. Ove vježbe stimulišu studente da u što većoj mjeri iskoriste svoje znanje kako bi prevazišli poteškoće (trude se da kažu određenu riječ ili proizvedu određenu jezičku konstrukciju na drugom jeziku koristeći se svim gramatičkim, leksičkim i sintaksičkim strukturama koje su im poznate);
- razvija se komunikacija među studentima i komunikacija nastavnik – student;
- pozitivno utiču i na sam tok časa;

- uporedo razvijaju i nivo znanja maternjeg jezika bogateći leksiku oba jezika;
- razvijaju se perifrastičke strategije i jasnoća i fleksibilnost misli, stimulišu rasprave i razmišljanja o onim mehanizmima koje prevod neke riječi ili rečenice u određenom kontekstu implicira, te studenti dolaze do saznanja da ono što funkcioniše u jednom jeziku ne mora po svaku cijenu funkcionisati i u drugom jeziku;
- prevođenje je aktivnost stvarnog života (u raznim situacijama svog profesionalnog i privatnog života studentima će biti od koristi razvijena prevodilačka kompetencija).

Studentske greške i njihova klasifikacija

Na fakultetu je potrebno utvrditi stepen znanja studenata klasifikacijom grešaka u prevodu. Ona se može obaviti pomoću raznih mjerila, a priroda greške može biti jezička, pragmatička, kulturna. Težina greške zavisi od nivoa kursa i teksta, što je viši, i greška je teža, kao i od uticaja koji greška vrši na tekst, da li narušava koheziju i koherenciju metateksta.

Pri ocjeni kvaliteta prevoda u početnim fazama savladavanja prevodilačke vještine više se koriste kategorije kao što su pravopis, morfologija, sintaksa, leksika, a tek na višim nivoima koherencija, kohezija, poetika teksta itd. (Samardžić, 2008).

Kako se na Fakultetu za strane jezike, na studijskom programu Poslovni italijanski jezik, prevođenje koristi i kao instrument provjere znanja, u ovom dijelu rada izniće se najčešće studentske greške u prevodu na italijanski jezik i biće priložena tabela koja se koristi u evaluaciji prevoda, a u kojoj su navedene greške klasifikovane po težini. Zbog ograničenosti prostora, biće navedene samo neke od najčešćih tipova grešaka ortografske, morfološke, leksičke i sintaksičke prirode. Korpus koji je poslužio za analizu grešaka čine prevodi na italijanski jezik studenata I i II godine Poslovnog italijanskog jezika na vježbama prevođenja i ispitima u okviru predmeta Savremeni italijanski jezik.

Najčešće ortografske greške:

- [1.0] L amica di cui ti ho parlato è arrivata ieri da Roma.
- [1.1] Tutt altro che chiamarti, non desidero rivederti né risentirti mai più.
- [1.2] Si trattava di un'uomo che veniva sempre a trovarmi a casa di Lucia.
- [1.3] La moglie comincia a nutrire sospetti riguardo alla fedeltà di suo marito.
- [1.4] Ti mando tanti bacci.
- [1.5] Roma è una città che rimane per sempre nel cuore di coloro che la visitano.
- [1.6] Quale è il motivo di un tale comportamento?
- [1.7] Il professore Petrović era una brava persona.
- [1.8] O tanta fiducia in te, sono sicuro che ce la farai senza il mio aiuto.
- [1.9] E venuta Anna a trovarmi.
- [1.10] Anna è Marco sono le più brave persone che io abbia mai conosciuto.

[1.0] i [1.1] izostavljanje apostrofa u slučajevima kada je elizija obavezna; [1.2] stavljanje apostrofa kada elizija nije dozvoljena; [1.3] nepravilno bilježenje pojačanog izgovora suglasnika unutar riječi; [1.4] bilježenje i kada izgovor nije pojačan; [1.5] izostavljanje akcenta kod riječi koje su naglašene na posljednjem slogu; [1.6] i [1.7] izostavljanje krnjenja kada je ono obavezno; [1.8] izostavljanje grafičkog znaka *h* u oblicima glagola *avere*; [1.9] i [1.10] poistovjećivanje trećeg lica glagola *essere* i veznika *e*.

[2.1] Nonostante, tutto io penso ancora che lui abbia avuto ragione.

[2.2] Non era forse per me che avevi fatto tutte quelle cose, che ti sono costate tanta fatica!

[2.3] Voi Italiani siete persone molto allegre.

[2.4] La mostra internazionale d'arte cinematografica si tiene ogni anno all'inizio di settembre.

[2.5] L'ho fatto affinché tu possa cambiare l'opinione sul mio conto.

[2.6] Fà qualcosa anche per il tuo bene.

[2.1] i [2.2] nepravilna upotreba znakova interpunkcije; [2.3] i [2.4] nepravilna upotreba malih i velikih slova; [2.5] izostavljanje akcenta kod složenih veznika; [2.6] stavljanje akcenta na glagole imperativa.

Najčešće morfološke greške:

[2.7] Il psicologo le aveva detto di non preoccuparsi, che srebbe guarita di sicuro.

[2.8] C'era una volta il re che aveva tre figlie.

[2.9] Molte persone non confessano tradimento nonostante prove chiare.

[2.10] Le sue convinzione erano note a tutti.

[3.1] Si trattava di grechi che vivevano in Italia.

[3.2] La monte che si trovava dietro la sua casa...

[3.3] Le loro echi provenivano da una lontananza imprecisa.

[3.4] Mi sonoalzata e ho preso le sue cose non volendo lasciare nessuna traccia della mia presenza in quella casa.

[3.5] La mia sorella era davvero bella, la più bella di tutta la famiglia.

[3.6] Era il più minore dei fratelli.

[2.7], [2.8] i [2.9] nepravilnosti u morfologiji i upotrebi određenog i neodređenog člana; [2.10] i [3.1] odstupanje od opštih pravila kod množine imenica; [3.2] i [3.3] odstupanja u rodu imenica; [3.4] nepravilna upotreba prisvojnih pridjeva; [3.5] nepravilna upotreba člana sa prisvojn timeridjevima; [3.6] greške kod organske komparacije.

[3.7] Lei gli ringrazia sorridendo.

[3.8] Lo chiese di venire da lui l'indomani.

[3.9] Mi piace, desidero comprarselo.

[3.10] Si è andato a vedere cosa era successo.

[4.1] La donna la quale hai visto è la madra di Andrea.

- [4.2] Non può risponder al telefono, sta dormire.
- [4.3] E una donna molto bella, ma anche intelligente.
- [4.4] Conoscei sua madre tanti anni fa.
- [4.5] Volerà di sicuro andare con voi.
- [4.6] Si felice, figlia mia.

[3.7], [3.8] i [3.9] nepravilna upotreba dativnih, akuzativnih i združenih zamjenica; [3.10] neslaganje participa u različnim konstrukcijama; [4.1] nepravilna upotreba promjenljivog oblika relativnih zamjenica; [4.2] nepravilna upotreba konstrukcija s vidskom obilježenošću; [4.3], [4.4], [4.5] i [4.6] greške u morfologiji i ortografiji glagolskih oblika.

- [4.7] Pensavo che tu dica la verità.
- [4.8] Sapevo che dirai come stavano le cose.
- [4.9] Disse che domani sera sarà assente.
- [4.10] Loro due sono passeggiati.
- [5.1] Sono preso il libro e ho cominciato a studiare.
- [5.2] Mai non avevo sentito una stupidaggine del genere.
- [5.3] Niente non era successo.

[4.7], [4.8] i [4.9] odstupanja od slaganja vremena; [4.10] i [5.1] greške u izboru pomoćnog glagola kod složenih vremena; [5.2] i [5.3] nepravilnosti u upotrebi priloga i duple negacije.

Najčešće leksičke greške:

- [5.4] Era un gesto signoralesco.
- [5.5] Si trattava di un lavoro artistico.
- [5.6] Il divisionamento in gruppi si era svolto con una certa rapidità.
- [5.7] La bibliotecarista era una donna vecchia e gentile.
- [5.8] Il traduttore aveva commesso uno sbaglio enorme.
- [5.9] Durante la passeggiata incontrai un'abatessa che mi disse...
- [5.10] Quella donna era una vera eroa.
- [6.1] Un lavoro spiritale non si può paragonare a quello che stai facendo tu.
- [6.2] Si trattava di un atto davvero diavolesco.

[5.4], [5.5] i [5.6] greške u tvorbi riječi sufiksacijom; [5.7] i [5.8] greške kod izvođenja vršioća radnje; [5.9] i [5.10] nepravilno građenje ženskog roda imenica; [6.1] i [6.2] nepravilno dodavanje sufiksa na italijanski umjesto na odgovarajući latinski oblik.

- [6.3] Questo cibo è smangiabile, non mi piace proprio.
- [6.4] Credo lei sia una persona illeale.
- [6.5] Mi riferivo a una donna dismorale.
- [6.6] Il bambino prese un sassino e lo tirò verso Ivan.
- [6.7] Era una ragazza magrina, ma molto forte e coraggiosa.

- [6.8] Quel giorno i capoclasse non erano venuti.
 [6.9] Si sentiva male, aveva dei capogiro.
 [6.10] Diedero ordini cattura.
 [6.11] Non era presente alla conferenza della stampa.

[6.3], [6.4] i [6.5] greške u tvorbi riječi prefiksacijom; [6.6] i [6.7] greške kod alteracije; [6.8] i [6.9] odstupanja od množine kod složenica od imenice *capo*; [6.10] i [6.11] greške kod leksičkih cjelina.

Najčešće sintaksičke greške:

- [7.1] Sono della vostra parte, combatterò con voi.
 [7.2] Era un libro dal 1998 che mi piaceva tanto e che avevo letto più volte.
 [7.3] Sono venuto per le cinque in punto.
 [7.4] Sono i vincitori, abbiamo perso da loro.
 [7.5] Mi sono innamorata in Luca.
 [7.6] D'accordo, ci vediamo per due ore.
 [7.7] Ho fatto per tempo, siamo salvi.
 [7.8] È stato accusato per aver compiuto un crimine terribile.
 [7.9] Si spostò per due passi lasciandola passare.
 [7.10] Avava cominciato di parlare.

[7.1], [7.2], [7.3], [7.4], [7.5], [7.6], [7.7], [7.8], [7.9] i [7.10] greške u upotrebi predloga (rekcija glagola).

- [8.1] Ero molto dispiaciuto per il fatto che era contro noi.
 [8.2] Contavo su loro.
 [8.3] Ha ricevuto il titolo duca.
 [8.4] Non si trattava di niente speciale.
 [8.5] Luca soffriva tanto. Sia non dormiva, sia non mangiava, sia non parlava.
 [8.6] Non so come si sente, nemmeno ride, nemmeno piange.
 [8.7] Le sue argomentazioni furono tali a convincere tutti.
 [8.8] Ako insistiraš, idete sa mnom. - Anche se insisti venite con me.
 [8.9] Toliko je srećna da ne može ni da spava ni da jede. - È così felice perché non può né dormire né mangiare.
 [8.10] Izašla je kako bi ga sreła. - Siccome è uscita l'ha incontrato.

[8.1], [8.2], [8.3] i [8.4] izostavljanje predloga *di* kada je njegova upotreba obavezna; [8.5], [8.6] i [8.7] greške u sintaksičkim strukturama; [8.8], [8.9] i [8.10] greške u prevodenju zavisnih rečenica.

Navedene greške nijesu jednake težine, što otežava njihovo vrednovanje. Za evaluaciju studentskog prevoda dovoljan je zajednički dogovor u okviru jedne akademske institucije. Stoga se prilaže tabela koja se na Fakultetu za strane jezike koristi u ocjeni kvaliteta prevoda, a čiji je cilj da ujednači kriterijume evaluacije i da što realnije prikaže

ocjenu kvaliteta prevoda, jer osobi koja ocjenjuje omogućava da ima u vidu sve parametre koji su u njoj sadržani, ograničavajući tako subjektivnost i intuitivnost. U tabeli su navedene greške klasifikovane po težini, odnosno po negativnim poenima koje nose u prevodima.

Ortografske greške	Negativni poeni
upotreba interpunkcije, pisanje velikih i malih slova, nepravilno bilježenje pojačanog izgovora suglasnika (<i>doppie</i>), poistovjećivanje glagola <i>essere</i> (<i>è</i>) i veznika <i>e</i> , poistovjećivanje predloga <i>a</i> i glagola <i>avere</i> (<i>ha</i>), krnjenje, elizija	3
transkripcija, digrami, trigrami, podjela riječi na slogove, bilježenje grafičkog znaka <i>H</i> , akcenat (riječi naglašene na posljednjem slogu, složeni veznici, izostavljanje akcenta), apostrof (izostavljanje, bilježenje kad ne treba)	2
etimološko „i”, nepravilno stavljanje akcenata na glagole imperativa (<i>fà, dà, stà, v`a</i>)	1

Morfološke greške – član	Negativni poeni
morfološke i ortografske greške, greške u upotrebi kod poznatih slučajeva (države, gradovi, regije, vlastite imenice, prezimena, izostavljanje kod relativnog superlativa, stavljanje kod komparativa), član i pokazni pridjev <i>stesso</i> , član nakon jedinica za količinu i mjeru	3
greške u upotrebi (<i>con</i> + apstraktna imenica)	2
greške u upotrebi kod manje poznatih slučajeva, član i apozicija	1

Morfološke i leksičke greške – imenica	Negativni poeni
nepravilna množina, rod imenica, nepravilno građenje imenica ženskog roda, alteracija i derivacija (greške u tvorbi imenica sufiksacijom i prefiksacijom), izvođenje vršioća radnje	3
množina imenica na <i>-io</i> , množina složenica, leksičke cjeline	2
množina i rod imenica koje se rijetko koriste, alteracija i derivacija (izmišljena ali potencijalno moguća)	1

Morfološke i leksičke greške – pridjev	Negativni poeni
slaganje sa imenicom, nepromjenljivi pridjevi, pridjevi <i>quello, bello, buono, santo</i> , neodređeni pridjevi <i>qualche-alcuni</i> (promjena u rečenici), komparativ, superlativ, položaj pridjeva, alteracija i derivacija, prisvojni pridjev i član, dvosmislenost prisvojnog pridjeva <i>suo</i> , osnovni i redni brojevi	3
slaganje sa imenicom (teži slučajevi), značenje pridjeva <i>nuovo, vecchio, diverso, certo...</i> u odnosu na njihov položaj, neodređeni pridjev <i>qualche</i> i <i>ogni</i>	2
položaj dva ili više pridjeva u odnosu na imenicu, položaj pridjeva (bez semantičkog uticaja)	1

Morfološke greške – zamjenica	Negativni poeni
negramatička jednina i množina (<i>ciascuni, qualchi...</i>), subjekat umjesto pokazne zamjenice (<i>ciò, questo</i>), relativne zamjenice (nepravilna upotreba promjenljivih oblika), miješanje <i>chi-che</i> , relativno-posesivne zamjenice (miješanje <i>quello-il quale</i>), neslaganje zamjenice u rodu, naglašene lične zamjenice, nenaglašene lične zamjenice, (ortografske greške i greške u upotrebi), združene zamjenice (ortografske greške i greške u upotrebi), položaj zamjenice (enklitički i proklitički), nenaglašene zamjenice (upotreba i položaj), povratne zamjenice (naglašene i nenaglašene), zamjenice i imperativ, upotreba rječca <i>ci</i> i <i>ne</i>	3
upitne zamjenice, neodređene zamjenice (<i>nessuno, niente nulla</i>) i negacija, relativne zamjenice (<i>che - il che</i>), položaj zamjenice i infinitnih glagolskih načina, prisvojne zamjenice i član, upotreba neodređene zamjenice <i>uno</i>	2
zamjenice <i>lei - ella</i> i viši stepen formalnog obraćanja (slaganje pridjeva i participa prošlog)	1

Morfološke greške – prilog	Negativni poeni
dupla negacija, prilozi izvedeni pomoću sufiksa <i>-mente</i> , komparacija priloga, prilozi <i>più</i> i <i>là - lì</i> (izostavljenje akcenta), miješanje neodređenih priloga <i>molto, tanto, parecchio, poco</i> sa pridjevima i zamjenicama	3
upotreba priloga <i>più</i> (razlika <i>più - di più</i>), priloški izrazi (nepravilna upotreba)	2
položaj priloga u odnosu na glagol, prilozi u markiranim strukturama	1

Morfološke i sintaksičke greške – glagol	Negativni poeni
ortografske i morfološke greške kod glagolskih oblika, upotreba indikativa, upotreba konjunktiva, upotreba kondicionala, upotreba imperativa, upotreba infinitivnih glagolskih načina, slaganje vremena, izbor pomoćnog glagola kod složenih vremena, neprelazni glagol i zamjenica <i>si</i> , direktni i indirektni govor, pasivne konstrukcije, bezlične konstrukcije (neslaganje participa), eksplicitne i implicitne rečenice, zavisne rečenice, modalni glagoli (perfektivno i imperfektivno vrijeme)	3
upotreba konjunktiva (kada je manje vidljiva obaveza da se upotrijebi), slaganje vremena (manje strogi slučajevi), neslaganje pomoćnog glagola (lakši slučajevi <i>appartenere...</i>), strukture sa vidskom obilježenošću	2
perfektivna i imperfektivna vremena (bez semantički značajnih vidskih pomjeranja), markirane strukture	1

Morfološke i sintaksičke greške – predlog	Negativni poeni
upotreba pravih predloga (rekcija glagola), predlog sa članom (upotreba i ortografija), Pravi predlozi zajedno sa nepravim, razlika između <i>accanto a – oltre a</i> , upotreba predloga u strukturama koje odbacuju predloge (modalni glagoli)	3
upotreba pravih predloga (manje frekventni slučajevi), izostavljanje predloga <i>di</i> između nepravog predloga i lične zamjenice, upotreba predloga <i>per</i> u strukturama koje odbacuju taj predlog (<i>eleggere, nominare, proclamare</i>)	2
upotreba predloga – uobičajene greške (<i>chiedere *per qualcuno – chiedere di qualcuno</i>)	1

Morfološke i sintaksičke greške – veznik	Negativni poeni
prosti veznici, Složeni veznici, veznici u zavisnim rečenicama, veznik <i>se</i> u indirektnom govoru, upotreba veznika <i>se</i> u građenju upitnih rečenica	3
veznik <i>finché</i> i izbor načina	2
veznički izrazi	1

Semantičke greške	Negativni poeni
dodavanje riječi, potpuna promjena značenja riječi, promjena značenja sa posljedicama po značenje strukture ili riječi, izostavljanje riječi, kohezija i koherencija teksta (povezanost teksta)	3
djelimična promjena značenja riječi, glagol <i>lavorare</i> i direktni objekat, nepotpuno značenje riječi, upotreba različitih registara	2
srodno značenje riječi, kalkovi koji nijesu tipični za italijanski jezik, pleonazam	1

Tabela 1. Klasifikacija ortografskih, morfoloških, sintaksičkih i leksičkih grešaka pri ocjeni kvaliteta prevoda

Zaključak

Činjenica je da su mišljenja autora, kada govorimo o prevođenju kao mogućem metodu u nastavi stranih jezika, potpuno podijeljena. Iskustvo stečeno u nastavi na Fakultetu za strane jezike bez svake sumnje potvrđuje da je prevođenje ne samo korisna već i neizbježna tehnika u nastavi jezika.

Veliki problem, međutim, predstavlja činjenica da nastavnici izbjegavaju prevođenje tekstova sa stranog na maternji jezik, smatrajući da dobra leksička obrada teksta podrazumijeva da će studenti i bez prevoda razumjeti tekst, kao i to da su nastavnici uvjereni da studenti dobro poznaju maternji jezik, pa da su tako greške u prevodima na izvorni jezik rijetke. Iskustvo opet pokazuje da nije tako, i da studenti prave brojne pravopisne, morfološke, leksičke, sintaksičke i semantičke greške i u prevodima na maternji jezik, kao i da izbjegavanjem vježbi prevođenja studenti, čak i oni sa visokom jezičkom kompetencijom, pokazuju poteškoće u razumijevanju određene rečenice ili djelova teksta, što predstavlja otežavajuću okolnost u učenju stranog jezika.

Isto tako, pogrešno je i dijeliti metode u nastavi jezika na dobre i manje dobre. Mislimo da je svaki metod uspješan i može dovesti do dobrih rezultata ukoliko je nastavnik u stanju da ga pravilno i kritički primijeni.

Rezimirajući, zaključujemo da jedno šire shvatanje, koje se više bazira na kulturi i kritici, može učiniti da prevođenje postane jedno od najefikasnijih sredstava u nastavi, koje pomaže boljem uočavanju razlika (ne samo lingvističkih već i kulturnih) koje postoje između dva jezika. Za razliku od onog što se misli, ovaj se proces može pokazati i te kako efikasnim u nastavi, pošto najjasnije otkriva poteškoće na koje se može naići i pomaže da se one što lakše savladaju.

Literatura

- Atkinson, D. (1987) "The mother tongue in the classroom: a neglected resource?," **ELT Journal**, vol. 41/4, pp. 241-247.
- Balboni, P. (1998) **Tecniche didattiche per l'educazione linguistic**, Torino: UTET Università.
- Freddi, G. (1999) **Psicolinguistica, sociolinguistica, glottodidattica**, Torino; UTET.
- Delisle, J. (2008) **L'analyse du discours comme méthode de traduction. Initiation à la traduction française de textes pragmatiques anglais**, Ottawa: Éditions de l'Université d'Ottawa.
- Harbord, J. (1992) "The use of the mother tongue in the classroom," **ELT Journal**, vol. 46/4, pp. 350-355.
- Osimo, B. (2004) **Traduzione e qualità**, Milano: Hoepli.
- Salmon, L. (2005) "Osservazioni controintuitive sulla didattica di "lingua e traduzione" nelle università riformate", in Marras, J. C. and Morelli, M. (eds.) **Quale mediazione? Lingue, traduzione, interpretazione e professione**, Cagliari: CUEC, pp. 45 – 57.
- Samardžić, M. (2008) "Studentski prevod između školskog i profesionalnog ocenjivanja", in Vučo, J. (eds.) **Evaluacija u nastavi jezika i književnosti**, Nikšić: Filozofski fakultet, Univerzitet Crne Gore, pp. 262-70.
- Samardžić, M. (2009) "Individualizacija u nastavi prevođenja" in: Vučo, J. and Milatović, B. **Individualizacija i diferencijacija u nastavi jezika i književnosti**, Nikšić: Filozofski fakultet, Univerzitet Crne Gore, pp. 133-44.
- Skehan, P. (2008) "Interlanguage and Language Transfer", in: Spolsky, B. and Hult, F. **The Handbook of Educational Linguistics**, Oxford: BLACKWELL PUBLISHING, pp. 411 – 422.
- Titone, R. (1987) **Il tradurre: dalla psicolinguistica alla glottodidattica**, Milano: ISFAP Editore.

+

Žana Knežević

UČENJE JEZIKA POMOĆU RAČUNARA

Apstrakt: *Danas računari zauzimaju značajno mjesto u svim sferama života, pa i u obrazovanju. Široku primjenu nalaze i u nastavi engleskog kao stranog jezika. Učenje jezika pomoću računara može se ostvariti kako u učionici, tako i pri samostalnom učenju. U praksi postoji veliki broj softvera i alata, kao i platformi za učenje, koji se koriste i za učenje jezika. Na Fakultetu za informacione tehnologije (FIT) Univerziteta Mediteran u Podgorici koristi se Moodle platforma, koja je veoma podesna za učenje jezika. U ovom radu prikazaćemo kako studenti FIT-a doživljavaju učenje na daljinu pomoću računara i koje prednosti i nedostatke ovakvog učenja prepoznaju.*

Ključne riječi: *učenje na daljinu, CALL, računar, Moodle, sinhrono učenje, asinhrono učenje*

Uvod

Doba novih tehnologija u kojem živimo zahtijeva poznavanje bar jednog stranog jezika i osnovno znanje rada na računaru. Čini se da se ove dvije vještine međusobno prepliću i uključuju jedna drugu. Današnje doba nameće i doživotno učenje i usavršavanje, što je dovelo do opšteg prihvatanja *učenja na daljinu*, pa tako i do učenja jezika pomoću računara. U engleskom jeziku ovaj način učenja naziva se *Computer assisted language learning (CALL)*. Kod nas još uvijek nema ustaljenog prevoda ovog termina. U Srbiji, Miloš Đurić (2008: 217) koristi izraz *učenje jezika potpomognuto kompjuterom*, na osnovu hrvatskog prevoda *računalno potpomognuto učenje*. U hrvatskom se koristi i *računalom podržano učenje*. U ovom radu koristiće se prevod autora – *učenje jezika pomoću računara*, kao i akronim u originalu – *CALL*.

Učenje jezika pomoću računara može se odnositi na učenje ili podučavanje bilo kojeg jezika koje podrazumijeva upotrebu računara u značajnoj mjeri. CALL se može obavljati na različitim mjestima, bilo da je to učionica, kompjuterska laboratorija sa prisustvom predavača ili bez njega, kancelarija, kuća, sajber-kafe, hotspot, ili bilo koje drugo mjesto. Vremenske ograničenosti takođe nema – učenje jezika pomoću računara može biti sinhrono (istovremeno sa učenjem u klasičnoj učionici) i asinhrono (u bilo koje doba dana, nezavisno od predavanja u klasičnoj učionici).

Učenje na daljinu kao širi pojam datira još od kraja 19. vijeka, kada su tri američka univerziteta organizovala studije za studente iz ruralnih krajeva. Pošta sa nastavnim materijalom distribuirana je kamionetima do mjesta koja su bila daleko od obrazovnih centara. S druge strane, učenje jezika pomoću računara relativno je novo polje rada i postoji tek pedeset godina. Posebno je razvijeno tokom posljednje dvije decenije, kao rezultat razvoja i lakog pristupa internetu i zahvaljujući činjenici da su računari postali dostupni uređaji.

Učenje jezika pomoću računara prvi put je primijenjeno 1960. godine na Uni-

verzitetu Illinois. Levi (Levy, 1997: 13-46) razvoj ovog načina učenja dijeli na tri vremenske etape: 1) od 1960. do kraja sedamdesetih, 2) osamdesete godine prošlog vijeka i 3) od devedesetih godina prošlog vijeka do danas. Ova tri perioda se još nazivaju: 1) bihejviorističko, 2) komunikativno i 3) integrativno učenje jezika pomoću računara (Warschauer & Healey, 1998)¹. Svaka od ovih etapa odgovara određenom nivou razvoja tehnologije i određenih pedagoških teorija.

Široka primjena računara dovela je i do osnivanja međunarodnih organizacija učenja pomoću računara. Tako je EuroCALL član svjetskog CALL-a.

Učenje na daljinu kod nas

Razvoj informacionih i komunikacionih tehnologija i njihova primjena u nastavi, posebno u nastavi engleskog jezika, nije zaobišao ni Crnu Goru i njeno okruženje. Brojni su primjeri učenja na daljinu u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, mahom na univerzitetskom nivou. U Crnoj Gori učenje na daljinu je tek u povoju. Prvi primjer primjene ovakvog učenja počeo je da se ostvaruje na Fakultetu za informacione tehnologije (FIT) Univerziteta Mediteran u Podgorici.

Računari se pri učenju engleskog jezika na Fakultetu za informacione tehnologije koriste na više načina: direktno u učionicama i kao osnovno sredstvo za učenje na daljinu. Osim toga, redovni studenti i studenti koji studiraju na daljinu gotovo svakodnevno komuniciraju sa profesorom i lektorom putem imejla, i na taj način se informišu ili obavljaju potrebne konsultacije.

U redovnoj nastavi, računar se, zajedno sa projektorom, koristi za prikazivanje *power point* (engl. *power point*) prezentacija i kratkih video prikaza ili filmova, materijala sa CD-ROM-a koji prati udžbenik za I godinu, kao i za slušanje audio materijala; koristi se i za izradu testova i kolokvijuma.

Sistem učenja na daljinu na Fakultetu za informacione tehnologije Univerziteta Mediteran u Podgorici počeo je da se primjenjuje u ljetnjem semestru akademske 2007/2008. godine, pomoću DLS platforme LINK grupe iz Beograda. Obuka koja je bila predviđena za pripremu za rad preko DLS platforme bila je veoma kratka, pa smo se tokom rada sretali sa preprekama koje nijesmo umjeli sami da riješimo. Zbog toga smo u početku bili prinuđeni da gotovo svakodnevno kontaktiramo sa administratorom koji nam je detaljnije objašnjavao proceduru. Naš rad je bio tim teži što nam je poznavanje rada na računaru bilo prilično ograničeno. Računar je autorka ovog rada tada tretirala kao malo bolju pisaću mašinu, što joj je dodatno otežavalo rad. Osim toga, veliku količinu materijala, predavanja i vježbi, trebalo je pripremiti i postaviti na platformu za relativno kratko vrijeme.

Opšti je utisak da se u početku ni studenti nijesu najbolje snašli u radu preko DLS platforme. U toku prvog semestra kad je DLS zaživio, na Fakultetu je bilo prijavljeno 18 studenata I godine i četiri studenta II godine, a u sljedećem semestru na prvoj godini

¹ Dostupno na http://www.ict4lt.org/en/en_mod1-4.htm#warschauer

je bilo 24 DLS studenata. Aktivnost studenata bila je vrlo mala – na I godini je bilo aktivno oko 25-30%, a na II samo jedan student (25%). Iako je jedna od slabosti učenja na daljinu mala aktivnost studenata, tadašnja statistika bila je prilično poražavajuća.

Od januara 2009. godine Fakultet koristi drugu, *open source*, platformu – *Moodle*, koju su administratori prilagodili potrebama nastavnika i studenata FIT-a. Trenutno, na Fakultetu na daljinu studira 50 studenata na sve tri studijske godine. Primijetili smo da je aktivnost studenata koji studiraju na daljinu u velikom porastu. Pristup nastavnom materijalu imaju svi studenti, i oni koji nastavu prate redovno u tradicionalnoj učionici i oni koji studiraju na daljinu. Redovni studenti na taj način mogu ponovo da pogledaju materijal koji im nije jasan, ili da nadoknade građivo koje su propustili iz bilo kog razloga.

Postavljanje nastavnog materijala, aktivnosti, dodatnih resursa i testova na ovu platformu veoma je jednostavno, kao i sticanje uvida u aktivnost i uspješnost rada studenata. *Moodle* pruža mogućnost kreiranja raznovrsnih testova, evidentiranje napretka svakog studenta pojedinačno, a komunikacija sa studentima je izuzetno jednostavna i brza.

Materijal za predmete Engleski jezik I–VI kreiran je i postavljen u obliku teksta (u .doc i .pdf formatu), prezentacije (.ppt) i kao audio materijal (.mp3), a predstavljeni su i korisni linkovi za dodatne vježbe. Još uvijek nije postavljen video materijal, ali i to je u pripremi. Materijal koji se postavlja u potpunosti se podudara sa sadržajem koji se prezentuje direktno u učionici. Studenti dobijaju detaljna uputstva i o odgovarajućem sadržaju u udžbeniku, kao i rješenja svih vježbi iz udžbenika i dodatnih vježbi.

Komunikacija sa studentima je svakodnevna, putem foruma i imejla, dakle u pisanoj formi. Osim toga, jednom nedjeljno se organizuju *online* konsultacije, koje mogu biti u obliku video konferencije ili kao *chat*. Studenti rade domaće zadatke i testove preko platforme, a rezultati njihovog rada automatski se bilježe i studenti mogu da ih vide. Rok za slanje domaćih radova i testova je ograničen na deset dana od dana postavljanja na platformu (rok za postavljanje određuje nastavnik), a test može biti ograničen i vremenom za koje studenti treba da ga urade i brojem pristupa njegovoj izradi. Nakon završenog testa studenti dobijaju povratnu informaciju o uspješnosti izrade.

Na FIT-u smo sproveli anketu koja je, između ostalog, imala za cilj da prikaže kakav je stav studenata prema učenju pomoću računara, kako vide ulogu nastavnika u tom procesu učenja, i koje nedostatke i prednosti ovakvog načina učenja uočavaju.

Stav studenata prema učenju pomoću računara

Iako su na početku ankete (u 1. dijelu) studenti svoje poznavanje rada na računaru ocijenili visoko, njihovo iskustvo sa učenjem pomoću računara prije studija na FIT-u bilo je znatno manje. Svega 7,6% studenata je imalo iskustva, 26,7% prilično, 13,3% neznatno, a čak 53,4% nije imalo nikakvog iskustva. Ovaj podatak jasno ukazuje na činjenicu koliko su malo računari implementirani u crnogorsko školstvo i koliko studenti imaju, odnosno nemaju, naviku da uče pomoću računara. Ipak, i pored prethodnog neiskustva,

studentima nije bilo teško da se naviknu na ovakav način učenja: svega 13,4% studenata je istaklo da im je bilo prilično teško da se naviknu, 46,7% je imalo neznatnih teškoća, a 40% studenata nije imalo teškoća. Čak 80% ispitanih studenata se bez problema snašlo u rukovođenju materijalom na platformi, dok se preostalih 20% snašlo prilično lako. Ovakvim odgovorima studenata potvrđuje se lakoća primjene računara kako pri učenju uopšte, tako i pri učenju jezika.

Međutim, uprkos tome što studenti pokazuju interesovanje za učenje pomoću računara i takvo učenje smatraju lakim, oni misle i da ovakvo učenje ima više mana nego prednosti.

Uloga nastavnika i studenata u procesu učenja jezika pomoću računara

Pravo i prirodno učenje jezika odvija se izvan učionice i bez upotrebe računara, odnosno kroz direktan kontakt sa ciljnim jezikom. Ipak, nismo svi u mogućnosti da ostvarimo direktni kontakt i jezik možemo da naučimo samo u simuliranim uslovima, uz pomoć nastavnika.

Nastavnik nije lično prisutan prilikom učenja na daljinu i nije u mogućnosti da studentima na licu mjesta pruži povratnu informaciju, pomogne im u savladavanju određenih jezičkih vještina, ukaže na eventualne greške ili ih podstakne i ohrabri napredak.

S druge strane, studenti koji studiraju na daljinu moraju da prihvate i naviknu se na ovakav posrednički odnos nastavnika. Uz to, studenti se sreću i s problemom motivacije, jer, iako je prednost učenja na daljinu upravo mogućnost pristupa materijalu u bilo koje doba, nije uvijek lako pronaći unutrašnju volju i snagu za učenje. Potrebno je da imaju visoku svijest, i da sami organizuju i sebi prilagode vrijeme i način učenja.

Oko 80% ispitanih studenata FIT-a smatra da im nastavnik pruža potpunu pomoć pri učenju na daljinu, dok ostalih 20% tu pomoć ocjenjuje kao neznatnu.

Čak 86,7% studenata nije se složilo sa tvrdnjom da nastavnik nije bitan prilikom učenja na daljinu, dok nešto više od polovine (53,4%) misli da računari neće potisnuti nastavnika u bliskoj budućnosti. Njih 26,7% smatra da će ta zamjena biti neznatna, a 20% studenata dijeli to mišljenje u priličnoj mjeri.

Prednosti i nedostaci učenja jezika pomoću računara

U anketi koja je sprovedena na FIT-u, 80% ispitanih studenata smatra da je učenje jezika bolje i prikladnije u klasičnoj učionici nego putem računara. Kao glavne argumente za svoj stav studenti nabrajaju sljedeće: direktan kontakt sa nastavnikom, lakše razumijevanje gradiva, učenje i veća interakcija sa kolegama, poboljšanje konverzacije, mogućnost iskazivanja ličnog mišljenja, mogućnost slušanja različitih mišljenja koja mogu da obogate znanje, nemogućnost odlaganja učenja za kasnije, brže ispravljanje grešaka, lakši rad u grupama, lakši pristup nastavnom materijalu, sve nejasnoće mogu se razjasniti na licu mjesta, uvijek se može dobiti iscrpno objašnjenje, bolja koncentracija.

S druge strane, 20% studenata smatra da je učenje na daljinu efikasnije pomoću

računara, a kao prednosti ovakvog učenja navode sljedeće: dostupnost interneta, mogućnost pristupa materijalu u bilo koje vrijeme, mogućnost razmjene informacija i raspravljanja o nejasnoćama putem foruma, lakša dostupnost informacija, lični izbor vremena i mjesta učenja, mogućnost korišćenja video i audio materijala, mogućnost rada i gotovo istovremenog završavanja obaveza iz predmeta.

Ovakvi komentari studenata Fakulteta za informacione tehnologije ne čude jer se, uglavnom, poklapaju sa opštim prednostima i nedostacima učenja na daljinu.

Istraživanja i praksa pokazuju da tehnologija zasnovana na mrežama, kada je pravilno primijenjena, može značajno da doprinese učenju jezika, i učenju uopšte. S druge strane, postoje i nedostaci i problemi koji bi s vremenom mogli da se prevaziđu.

Kao najveće prednosti učenja na daljinu, pa tim i CALL-a, uglavnom se ističu:

- jednostavan pristup informacijama u bilo koje doba, zavisno od potrebe i motivacije studenta;
- omogućeno je stalno učenje (engl. *lifelong learning*) i profesionalno usavršavanje;
- odabiranje vlastitog tempa učenja – studenti prolaze kroz nastavni materijal onom brzinom i onoliko puta koliko žele;
- mjesto učenja može se odabrati – klasična, stereotipna učionica zamijenjena je kućom, kancelarijom, parkom itd;
- odabiranje svog načina učenja – aktivno ili pasivno učenje; može se koristiti više multimedije – grafike, animacije, zvuka,
- praktičan rad sa različitim tehnologijama – stižu se ne samo informacije o onome što se uči nego i dodatna znanja i vještine o upotrebi računara i uređaja za multimedije;
- veća interakcija – povremeni pristup internetu i raznim sajtovima prekida linearni tok nastave; moguće su interaktivne simulacije i diskusija sa ostalim studentima (bilo da su to studenti sa studijske grupe ili potpuni stranci).

S druge strane, najčešći nedostaci učenja pomoću računara su:

- izostanak ličnog kontakta među učesnicima u učenju na daljinu – postavlja se pitanje hoće li se eliminisati humani aspekt učenja, te koliko je student sam sposoban da održava kontinuitet rada bez kontakta sa nastavnikom;
- potreban je visok stepen aktivnosti i samodiscipline studenta;
- visok stepen odustajanja studenata;
- problemi vezani za tehnologiju – nepoznavanje rada na računaru, kao i relativno visoka cijena računara za neke studente.

Vrijeme u kojem živimo obiluje promjenama, a one su najočiglednije u polju razvoja tehnologije. Blagodeti tog razvoja već pet decenija koriste se i u učenju jezika, sa manjim ili većim uspjehom. Učenje na daljinu, uz pomoć računara, ima velikih prednosti, prvenstveno u tome što student može sam da bira vrijeme i mjesto učenja i što ne mora da prati linearni tok nastave. U Crnoj Gori pionir učenja na daljinu je Fakultet za informacione tehnologije u Podgorici. U svom kratkom iskustvu od nepune tri go-

dine, ovaj fakultet može da se pohvali uspješnošću u radu sa ovakvim načinom učenja, iako se suočava i sa izvjesnim poteškoćama. Neiskustvo nastavnog kadra i nedovoljna primjena metoda primjenljivih za učenje pomoću računara čine se glavnim razlozima za manju aktivnost studenata od očekivane. No, ovi razlozi ističu se kao glavni nedostaci za uspješno sprovođenje učenja na daljinu i u cijelom svijetu.

Literatura

- Bach, S., Haynes, P. and Smith, J. Lewis (2007) **Online Learning and Teaching in Higher Education**, Berkshire: Open University Press.
- Cameron, K. (ed.) (1988) **Computer Assisted Language Learning: Program Structures and Principles**, Noorwood, NJ: Intellect Books.
- Chapelle, C. A. (2003) **English Language Learning and Technology (Lectures on applied linguistics in the age of information and communication technology)**, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company.
- Đurić, Miloš D. (2007) "Evaluacija znanja engleskog jezika i upotreba savremenih tehnologija u nastavi engleskog jezika u Odseku za softversko inženjerstvo na Elektrotehničkom fakultetu u Beogradu", u Julijana Vučo (ur.) **Evaluacija u nastavi jezika i književnosti**, (zbornik radova), Nikšić: Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, str. 217-227.
- Higgins, J. (1995) **Computers and English Language Learning**, Oxford: Intellect.
- Lai, Cheng-Chieh and Kritsonis, William Allan (2006) "The Advantages and Disadvantages of Computer Technology in Second Language Acquisition. Doctoral forum", **National journal for publishing and mentoring doctoral student research**, Volume 3, Number 1, 2006., pp. 1 - 6.
- Levy, M. (1997) **Computer-Assisted Language Learning: Context and Conceptualization**, Oxford: Oxford University Press.
- "Information and Communication Technology in European Education Systems", Eurydice, the Information Network on Education in Europe, July 2001. Dostupno na <http://www.eurydice.org>.
- Trajanović, M., Domazet, D. and Mišić-Ilić, B. (2007) "Distance Learning and Foreign Language Teaching", 3rd Balkan Conference in Informatics (BCI'2007), Sofia, Bulgaria. Dostupno na <http://hal.archives-ouvertes.fr/docs/00/19/00/64/PDF/441-452.pdf>.

+

Dragiša Vukotić

TKT TRENING I SEMINAR ZA OBUKU NASTAVNIKA ENGLSKOG JEZIKA

Apstrakt: *Rad se bavi kategorijama treninga i seminara kao vidovima kontinuiranog profesionalnog razvoja nastavnika stranog jezika, stavljajući naročiti akcenat na autorov trening za TKT kurs (TKT Course), kao i njegovo angažovanje na izvođenju TKT seminara radioničarskog tipa za crnogorske nastavnike engleskog jezika. Osvrćući se na prezentaciju kursa, kome je on namijenjen i šta uključuje, autor rada daje pregled seminara namijenjenih nastavnicima osnovnih škola održanih u martu 2010. godine – selekciju sadržaja kursa, raspored sesija, iskustvo i impresije trenera u radu sa nastavnicima tokom dvodnevne obuke, kao i pitanja i sugestije učesnika seminara.*

Ključne riječi: *TKT, trening, seminar, ispit, nastavnici, engleski jezik*

Uvod

Nastavnici stranih jezika danas više nego ikada suočavaju se sa konstantnom potrebom (i obavezom) za permanentnim usavršavanjem u struci. Razlozi za to su mnogobrojni, a mi ćemo ih ovdje istaći nekoliko:

- promjene stavova i načela u metodici nastave stranih jezika s kraja dvadesetog vijeka koje se tiču uvođenja novog koncepta nastave stranih jezika – tradicionalni vid nastave zamjenjuje se novim metodama, pristupima i tehnikama, i kao glavni cilj izučavanja stranog jezika postavlja se sticanje komunikativne kompetencije kod učenika;
- rastuća potreba za izučavanjem stranih jezika (naročito engleskog) na svim nivoima obrazovanja, od ranog školskog do univerzitetskog;
- reforme obrazovnog sistema, kako na globalnom, tako i na nacionalnom nivou;
- razvoj i postavljanje novih standarda za nastavu i učenje stranih jezika.

Svi ovi razlozi, naravno, rezultiraju potrebom društva i obrazovnih vlasti za kvalitetnim, kompetentnim i dobro obučanim nastavnim kadrom koji će odgovoriti novim zahtjevima savremene nastave, implementirati nova saznanja, i sa uspjehom obavljati složeni posao nastavnika stranog jezika.

Nastavnici stranih jezika se još u toku studija obučavaju za nastavnički poziv pohađajući kurseve iz metodike nastave, gdje se upoznaju sa osnovnim teorijama, pristupima, metodama i tehnikama koje predstavljaju osnovu za rad sa učenicima, a takođe stiču i određenu praksu, kroz hospitovanje i samostalno izvođenje nastave prilikom polaganja praktičnog dijela ispita u okviru kursa iz metodike nastave određenog stranog jezika. Smatra se da je ovo osnova i polazna tačka od koje nastavnik početnik može početi sa izvođenjem nastave a, naravno, od njega se očekuje da se profesionalno usavršava tokom čitavog svog radnog vijeka.

Taj razvojni put je neminovan u nastavničkom pozivu, a načini kontinuiranog profesionalnog razvoja su raznoliki: sam nastavnik može biti izvor uspješne nastave (refleksivna nastava), ali nikako i jedini (tu su još i: školski nadzor, mentorstvo, hospitacije, opservacije, učešće na seminarima, okruglim stolovima, konferencijama, konsultovanje stručne literature i drugo). Trenutno su najzastupljeniji model stručnog usavršavanja nastavnika stranih jezika koji se sprovodi u osnovnim i srednjim školama u Crnoj Gori seminarima, a po novom zakonu o školstvu obaveza je svakog nastavnika da se permanentno usavršava u svojoj struci.¹

Da bi se nastavnici mogli usavršavati putem seminara, potrebno je angažovanje stručnih i kvalifikovanih lica koja će organizovati i voditi seminar (treneri). Ta lica potrebno znanje i vještine neophodne za odgovarajuću oblast stiču na posebno organizovanim obukama (treninzima).

Nastavak ovog rada posvećen je treningu *TKT Essentials*, kao i seminarima koji su po završenoj obuci trenera održani za nastavnike engleskog jezika crnogorskih osnovnih škola.²

Trening TKT Essentials

Obuku nastavnika trenera za trening *TKT Essentials* organizovao je Britanski savjet Srbije. Trening je održan u Beogradu, u februaru 2010. godine, i trajao je dva dana, a učesnici su bili nastavnici engleskog jezika iz Srbije i Crne Gore. Crnogorske predstavnike birao je Britanski savjet Crne Gore.³ Trening je obuhvatao sljedeće:

- sticanje znanja u vezi sa TKT kursom i ispitom (šta je TKT, kome je namijenjen, sadržaj kursa),
- upoznavanje sa materijalom za organizovanje seminara – Trainer's guide,
- davanje osnovnih smjernica učesnicima treninga za korišćenje priručnika i organizovanje seminara.

Nakon dvodnevnog treninga, trenerima su uručeni sertifikati o uspješno završenoj obuci.

1 Na nivou svake škole treba da postoji školski tim za kontinuirani profesionalni razvoj, koji će nastavno osoblje informisati o raspoloživim seminarima i drugim vidovima edukacije, i podsticati ih da prave i ažuriraju svoj profesionalni portfolio.

2 Autor rada je bio jedan od učesnika treninga, a potom i trener na pomenutom seminaru.

3 British Council Montenegro je izvršio odabir dva kandidata za učešće na treningu. To su bili treneri Lea Lonza iz Budve i Dragiša Vukotić iz Nikšića. Njih dvoje su još 2004. godine postali treneri Britanskog savjeta, nakon što su završili šestomjesečnu obuku za program Young Learners Trainer Training, a nakon toga bili angažovani kao treneri na seminarima za obuku nastavnika osnovnih škola Crne Gore za nastavu engleskog jezika sa najmlađim školskim uzrastom. Preduslov za učešće na *TKT Essentials* treningu bio je da učesnici imaju trenersko zvanje i iskustvo. Britanski savjet Crne Gore je trenerima pružio punu logističku podršku za trening u Beogradu (troškovi prevoza, hotelskog smještaja i kotizacije za učešće na treningu).

Šta je TKT?

TKT (skraćena od *Teaching Knowledge Test*) je test koji je priredio *University of Cambridge ESOL Examinations*, i namijenjen je nastavnicima engleskog jezika kao stranog. Riječ je o ispitu koji se sastoji od tri modula, a svaki od njih moguće je polagati pojedinačno. Svaki modul se na ispitu testira putem zadataka tipa povezivanje i višestruki izbor – 80 pitanja po modulu. Kandidati koji se odluče za polaganje ovog ispita treba da posjeduju minimum *intermediate level* znanja engleskog jezika, npr. PET, IELTS 4, CEF/ALTE B1. Takođe, potrebno je da razumiju oko četiri stotine termina vezanih za metodiku nastave engleskog jezika (odabir ovih pojmova pojavljuje se u svakom TKT modulu, a lista termina koji se mogu pojaviti na ispitu nalazi se u TKT glosaru na sajtu *Cambridge ESOL* – www.cambridgeesol.org/TKT).

Pored TKT ispita, postoji i TKT kurs, koji, u stvari, predstavlja pripremu za kandidate koji namjeravaju da polažu TKT ispit. Postoje četiri glavna cilja ovog kursa:

- da upozna sa konceptom i pojmovima vezanim za nastavu i učenje engleskog jezika i omogući uvježbavanje ispita putem uzoraka ispitnih testova,
- da upozna sa osnovnim teorijama, pristupima i aktivnostima u metodici nastave i procijeni njihovu svrsishodnost u učionici,
- da predstavi neke od mnoštva resursa dostupnih nastavnicima engleskog jezika,
- da obezbijedi materijal koji nastavnicima daje mogućnost za profesionalni razvoj, istražujući koncepte koji su uključeni u kurs.

TKT kurs je namijenjen sljedećoj populaciji:

- nastavnicima koji namjeravaju da polažu TKT ispit,
- iskusnim nastavnicima koji žele da osvježe ili upotpune svoje znanje iz metodike nastave engleskog jezika i metode komunikativne nastave stranih jezika,
- iskusnim nastavnicima koji nijesu upoznati sa metodom komunikativne nastave, a željeli bi da saznaju o njegovim principima i praksi,
- nastavnicima bez iskustva i budućim nastavnicima koji žele da steknu osnovu u vezi sa teorijom komunikativne nastave, kao pripremu za svoju nastavnu praksu.

Da bi uspješno održali seminare i upoznali učesnike seminara sa sadržajem TKT kursa i ispita, nastavnici treneri su morali da posjeduju određene kompetencije – trebalo je da već posjeduju trenersko iskustvo, da budu upoznati sa sadržajem TKT kursa i teorijom komunikativne nastave stranih jezika, kao i da posjeduju minimum *proficiency* nivo znanja engleskog jezika – *CEF /C2, IELTS 7*.

Sadržaj TKT kursa

Knjiga *The TKT Course* autora Meri Spret, Alan Pulvernes, i Melani Vilijams (Mary Spratt, Alan Pulverness i Melanie Williams), u izdanju *Cambridge University Press*-a iz 2005. godine, produženi je uvod u metodiku nastave engleskog jezika, i predstavlja

svojevrstan „paket“ za pripremu kandidata za polaganje TKT ispita. TKT kurs se, kao što smo već istakli, sastoji iz tri modula podijeljena na tematske jedinice (prvi modul ima 17, drugi 9 i treći 7 tematskih jedinica). U knjizi se nalaze ključni koncepti za svaku od ovih jedinica, aktivnosti i zadaci. Kurs obuhvata i pojmove iz TKT glosara vezane za metodiku nastave engleskog jezika u svakoj jedinici, i oni su boldovani kada se pojavljuju prvi put. Nadalje, kurs sadrži tri TKT testa za vježbanje, po jedan iz svakog modula, praktične savjete za polaganje ispita, rješenja za aktivnosti i zadatke iz jedinica, rješenja za testove za vježbanje, kao i dvije liste ELT pojmova koji se pominju u knjizi.

Tri modula

Modul 1 nosi naziv *Language and background to language learning and teaching*, i obuhvata 17 tematskih jedinica. Nazive ovih jedinica (kao i jedinica iz Modula 2 i 3) ostavićemo u originalu, zato što predstavljaju osnovne pojmove vezane za učenje i nastavu engleskog jezika, te stoga smatramo da bi njihov prevod bio nepotreban i suvišan. Jedinice koje se nalaze u ovom modulu su:

Prvi dio: *Grammar, Lexis, Phonology, Functions, Reading, Writing, Listening, Speaking.*

Drugi dio: *Motivation, Exposure and focus on form, The role of error, Differences between L1 and L2 learning, Learner characteristics, Learner needs.*

Treći dio: *Presentation techniques and introductory activities, Practice activities and tasks for language and skills development, Assessment types and tasks.*

Modul 2 je naslovljen *Lesson Planning and use of resources for language teaching*, i sastoji se od 9 jedinica:

Prvi dio: *Identifying and selecting aims, Identifying the different components of a lesson plan, Planning an individual lesson or a sequence of lessons, Choosing assessment activities.*

Drugi dio: *Consulting reference resources to help in lesson preparation, Selection and use of coursebook materials, Selection and use of supplementary materials and activities, Selection and use of teaching aids.*

Modul 3 nosi naziv *Managing the teaching and learning process* i sadrži sljedećih 7 jedinica:

Prvi dio: *Using language appropriately for a range of classroom functions, Identifying the functions of learners' language, Categorising learners' mistakes.*

Drugi dio: *Teacher roles, Grouping learners, Correcting learners, Giving feedback.*

TKT seminar za nastavnike engleskog jezika crnogorskih osnovnih škola

U saradnji sa Britanskim Savjetom Crne Gore, Zavod za školstvo je organizovao dva dvodnevna seminarra za nastavnike engleskog jezika iz osnovnih škola. Seminari su održani u Baru i Podgorici tokom marta 2010. godine. Učesnici na seminaru bili su iz raznih crnogorskih gradova, a grupe su brojale oko trideset nastavnika.

Prije izvođenja seminarra, treneri su se našli pred zadatkom da izvrše odabir sesija, s obzirom na to da TKT kurs, kao što smo ranije istakli, sadrži 33 tematske jedinice

raspoređene kroz tri modula. Budući da je to obilje materijala, i da je nemoguće odraditi sve za kratak period od dva dana, treneri su izvršili selekciju materijala iz TKT kursa, uzimajući u obzir potrebe naših nastavnika i prilagodljivost tema našem nastavnom kontekstu. Treneri su stoga odlučili da za potrebe seminara odrade osam sesija, koje su prezentovane sljedećim redoslijedom:

1. *Motivation*
2. *Learner characteristics*
3. *Selection and use of teaching aids*
4. *Assesment types and tasks*
5. *Identifying and selecting lesson aims*
6. *Selection and use of coursebook materials & Consulting reference resources*
7. *Selection and use of supplementary materials and activities*
8. *Correcting learners & Giving feedback*

Kao što se može vidjeti, u ovih osam sesija uključeno je deset tematskih jedinica, jer su sesije broj šest i osam sadržale po dvije jedinice, prilagođene i skraćene. Budući da su treneri radili u paru, podrazumijevalo se da će se par unaprijed dogovoriti oko raspodjele sesija i organizacije – jedan trener je bio zadužen za svoje četiri sesije, ali je isto tako morao biti upoznat sa sadržajem i procedurom ostale četiri, radi asistencije kolegi treneru. Na seminarima je, dakle, predstavljeno osam sesija iz priručnika, a predviđeno vrijeme za svaku sesiju bilo je 90 minuta, odnosno ukupno 12 radnih sati. Seminari su, kako je već napomenuto, trajali dva dana, vođeni su na engleskom jeziku i bili su radioničarskog tipa, što je od trenera iziskivalo dobru organizaciju i pripremljenost, a od nastavnika učesnika seminara aktivno angažovanje i učešće u aktivnostima. Svaka od sesija sadržavala je teorijski input, vođene su diskusije, postavljala su se pitanja i davali odgovori, od učesnika se očekivalo da odrade i praktične aktivnosti, u grupi, paru ili individualno, razmjenjivala su se mišljenja i iskustva iz nastavne prakse, interakcija se odvijala na relaciji treneri – treneri, treneri – nastavnici, nastavnici – treneri, nastavnici – nastavnici, dakle primijenjen je interaktivni pristup u organizaciji seminara. Osnova za kreiranje i osmišljavanje sesija bio je *TKT Essentials-Trainer's guide*, kao i *The TKT Course* (Spratt et al., 2005).

Zaključak

Utisci trenera u toku i nakon seminara bili su izuzetno pozitivni – tokom dvodnevnog rada sa nastavnicima treneri su stekli dragocjeno iskustvo. Naročito zadovoljstvo i potvrdu da je uloženi trud prepoznat treneri su dobili u pisanoj formi putem formulara za fdbek, koji su nastavnici popunili na kraju seminara, a nijesu izostali ni pozitivni komentari na račun dobre organizacije, pripremljenosti i stručnosti trenera u neformalnim razgovorima trenera i nastavnika u pauzama između sesija i po završetku seminara. Pitanja učesnika uglavnom su se odnosila na polaganje TKT ispita, a treneri su objasnili da se za pitanja takve prirode zainteresovani mogu obratiti Britanskom savjetu

Crne Gore u Podgorici, koji se bavi organizacijom polaganja ispita. Ovi seminari su, naravno, predstavljali veliki benefit za nastavnike učesnike – oni su imali priliku da osvježe svoje znanje iz metodike nastave engleskog jezika, kao i da upotpune i prošire saznanja iz te oblasti kroz različite teme o kojima je bilo riječi na seminaru i putem praktičnih aktivnosti koje su kasnije mogli primijeniti u svom nastavnom kontekstu. Takođe, treneri su uputili učesnike seminara na relevantnu literaturu iz oblasti, kao i na korisne sajtove uz pomoć kojih će nastavnici moći dalje da proširuju znanja i dobijaju ideje za dalji rad.

Literatura

Spratt, M., et al. (2005) **The TKT Course**, Cambridge: Cambridge University Press.

Teaching Knowledge Test (TKT) – Handbook for teachers (2008), Cambridge: University of Cambridge, ESOL Examinations.

Teachingenglish – TKT Essentials – Trainer’s Guide (2010), British Council.

